

Drawieński Park Narodowy

Ekomuzeum Rzeki Drawy

Przewodnik po lokalnej tradycji architektonicznej Puszczy Drawskiej

Drawno 2013

Ekomuzeum Rzeki Drawy

**Przewodnik po lokalnej tradycji
architektonicznej Puszczy Drawskiej**

Praca zbiorowa:

Alicja Cykalewicz Tymbarska (*Stowarzyszenie „Młyn-Papiernia”*), Małgorzata Cykalewicz (*Stowarzyszenie „Młyn-Papiernia”*), Tomasz Cykalewicz (*Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie*), Waldemar Witek (*Pracownia Dokumentacji Konserwatorskiej VERBUM*)
Współpraca: Krzysztof Tymbarski (*Stowarzyszenie „Młyn-Papiernia”*)
Przewodnik opracowany przez Stowarzyszenie na Rzecz Ochrony Dziedzictwa „Młyn Papiernia” na zlecenie Drawieńskiego Parku Narodowego.

PRZEWODNIK PO LOKALNEJ TRADYCJI ARCHITEKTONICZNEJ PUSZCZY DRAWSKIEJ

Zdjęcia:

Małgorzata Cykalewicz, Krzysztof Tymbarski, Waldemar Witek

Na okładce:

Architektura Huty Szklanej, fot. Krzysztof Tymbarski

Ilustracje:

Kaja Cykalewicz, Alicja Cykalewicz-Tymbarska

Opracowanie graficzne:

Alicja Cykalewicz-Tymbarska

Redakcja:

Małgorzata Cykalewicz

Wydawca:

Drawieński Park Narodowy
73-200 Drawno, ul. Leśników 2
tel. 95 768 20 51
www.dpn.pl

Druk:

Drukarnia Dimograf Sp. z o.o.

Opracowanie oraz druk książki sfinansowano ze środków
Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

ISBN: 978-83-91895-1-8

Przewodnik po lokalnej tradycji architektonicznej Puszczy Drawskiej

Drawieński Park Narodowy

DRAWNO 2013

Rys. Drzwi wiejskiej chałupy we wsi Wygon (rys. Kaja Cykaiewicz)

„Wsi spokojna, wsi wesoła!
Który głos twej chwale zdoła?
Kto twe wczasy, kto pożytki
Może wspomnieć zaraz wszytki?

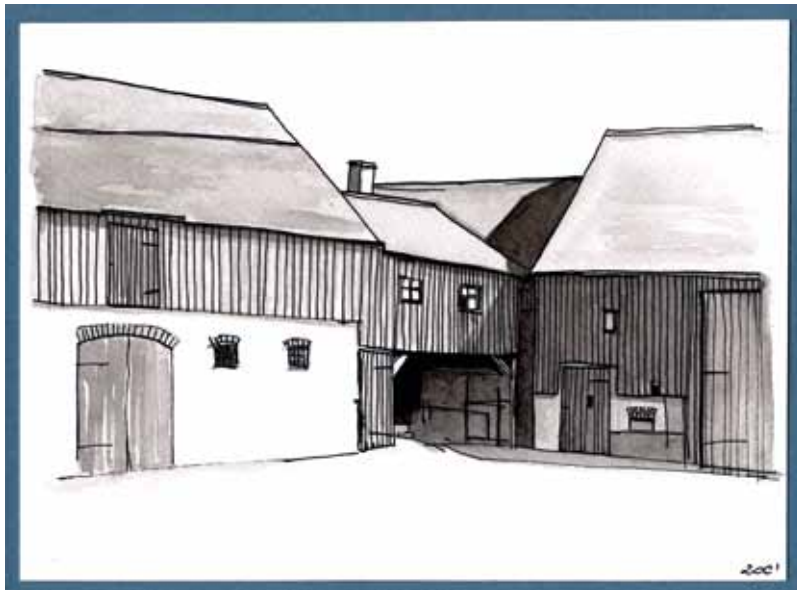
Człowiek z tej pieczy uczciwie
Bez wszelakiej lichwy żywie,
Pobożne jego staranie
I bezpieczne nabywanie.”

Jan Kochanowski

1. WPROWADZENIE

1.1. Wstęp

Przewodnik po lokalnej tradycji architektonicznej obejmuje bardzo rozległy teren Puszczy Drawskiej, który nigdy nie stanowił wyróżniającego się regionu kulturowego, choć jego części łączy pewna wspólnota dziejów i krajobrazu. Zwykło się mówić, że jest to teren pogranicza pomorsko-brandenbursko-polskiego, który przez kilka stuleci znajdował się pod dominacją Pruską. Charakterystyczną cechą tego obszaru, także w ubiegłym wieku, był brak wyraźnie ukształtowanego regionalizmu, który sprzyjałby podtrzymaniu tradycji. W części wschodniej jest to region pogranicza krajeńskiego, w części zachodniej region stargardzko-pyrzycki, w południowej rozciąga się ziemia lubuska i wielkopolska. W wyniku akcji kolonizacyjnej, przeprowadzonej po II wojnie światowej na niespotykaną w historii, masową skalę, obszar tzw. Ziem Odzyskanych, w tym Puszczy Drawskiej, zasiedliła ludność o odmiennej tradycji. Żeby tu żyć musieli wiele się nauczyć, wiele ze swych zwyczajów zmienić. Ale w jakiejś mierze zmienili również otoczenie, miejsca w których zamieszkali. Te czasy przeszły już do historii, dziś żyjemy w innej cywilizacji, cywilizacji mikroprocesorów, komunikacji internetowej, globalizacji. Postęp techniczny wciąż nas zaskakuje i wciąż musimy się uczyć jak zachować równowagę w środowisku. Jedno jest pewne, zrównoważony rozwój to harmonijny krajobraz z podziałem na miasto i wieś.

Rys. 1. Stara zagroda drewniana we wsi Barnimie (rys. Kaja Cykalewicz)

W sercu Puszczy Drawskiej, wzdłuż Drawy i Płocicznej rozciąga się Drawieński Park Narodowy, krajobraz niemal naturalny, którego nie da się odgradzić wysokim murem od reszty świata. Dlatego Park podejmuje kolejne próby wpłynięcia na otoczenie, starając się o zachowanie nie tylko dziedzictwa przyrodniczego, ale także kulturowego Puszczy Drawskiej.

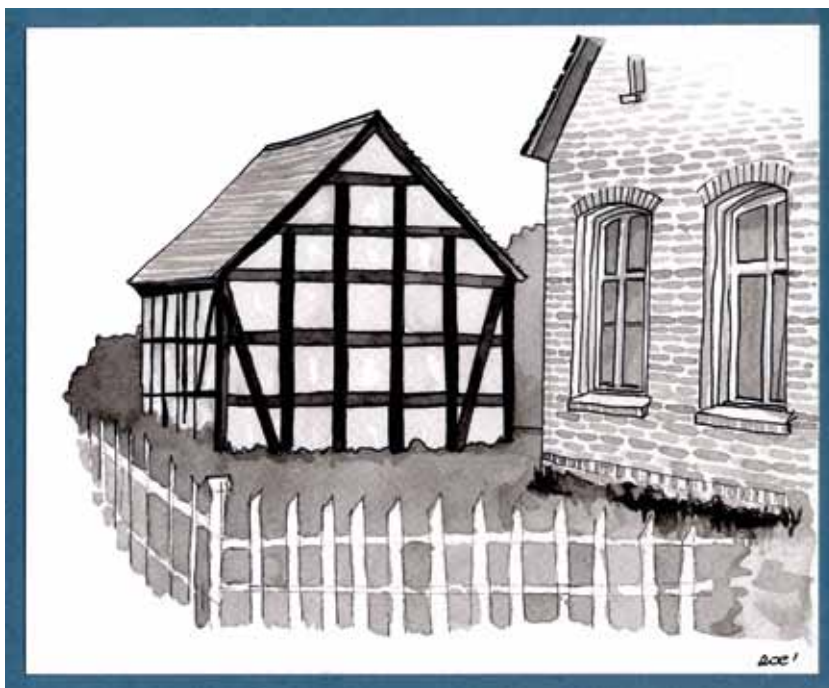
Fot. 1. Leśna droga w Puszczy Drawskiej – krajobraz zamknięty

1.2. Tradycja w architekturze – zagrożony element dziedzictwa kulturowego

Zygmunt książę Czartoryski pisząc w roku 1894 książkę „O stylu krajowym w budownictwie wiejskim” chciał przeciwstawić się modzie na „niemieckie a zwłaszcza pruskie” budownictwo, uznawane za bardziej nowoczesne i tańsze. W obronie „polskich dworców i sielskości” pisał:

„Każdy kraj ma pewne cechy zewnętrzne, oryginalne, odróżniające go od krajów postronnych (...). Tak i naszemu krajowi właściwym był niegdyś oryginalny styl budownictwa, przynajmniej wiejskiego, wyrobiony wiekami, zastosowany do środków i materiałów budowlanych miejscowych, odpowiadający klimatowi krajowemu, potrzebom i zwyczajom mieszkańców. Niestety, wobec teraźniejszych prądów niwelacyjnych i skutkiem nowoczesnych stosunków kosmopolitycznych, jak zacierą się wszelka oryginalność i odrębność, tak i styl swojski budownictwa wiejskiego w kraju naszym coraz więcej zanika. (...) Wraz z upadkiem stylu krajowego zacierą się cecha kraju zewnętrzna rodzima, swojska...”

Dziś żyjąc w Europie regionów XXI wieku staramy się ocalić ten właśnie „pruski styl”, który po kilku wiekach awansował do miana zabytkowego i regionalnego. Dlaczego? Właśnie z tych samych powodów, które przedstawiał Czartoryski. Szukamy korzeni pomorskiego i wielkopolskiego regionalizmu na terenie Puszczy Drawskiej, żeby ocalić jej niepowtarzalny krajobraz, żeby zachować ślady historii, żeby móc rozumieć swoje miejsce na ziemi.

Rys. 2. Tradycyjna zabudowa wiejska we wsi Sarbinowo (rys. Kaja Cykalewicz)

Tradycja w architekturze może sprzyjać zachowaniu historycznej zabudowy, może również wpłynąć na ukształtowanie się nowego stylu, który będzie twórczą kontynuacją dokonań poprzednich pokoleń. Patrząc na domy z tanich katalogów, wściekle kolory ścian, betonowe płyty coraz częściej pojawiające się wśród zabudowy wiejskiej, zastanawiamy się, czy rzeczywiście nowi mieszkańcy wsi postępują racjonalnie, czy są do tego uprawnieni? To samo pytanie można sobie zadać, obserwując z jak wielkim trudem i jak wielkim nakładem sił i środków przywracane są do życia stare zagrody, dwory, parki – czy nowi mieszkańcy wsi rzeczywiście postępują racjonalnie?

Nasz przewodnik ma przekonać Szanownych Czytelników, że choć tradycja w architekturze jest elementem zagrożonym wyginięciem, to warto ją wspierać wbrew wszelkim przeszkodom, ale najpierw trzeba ją zrozumieć i zaakceptować, po prostu polubić.

1.3. Tradycja architektoniczna jako element krajobrazu, tożsamości kulturowej regionu i jego atrakcyjności turystycznej

Zespoły tradycyjnej architektury są odbierane przez nas jako harmonijny, malowniczy i zrozumiały krajobraz. Jednocześnie podświadomie oczekujemy, że są one elementem tworzącym tożsamość kulturową mieszkańców. Mówiąc bardzo prosto: jadąc w góry oczekujemy, że będą tam mieszkali górale, będą opowiadać „fajne gadki” w gwarze góralskiej, mieszkać w chatach w stylu zakopiańskim i jeść owczy ser zrobiony z mleka wypasanych przez siebie owiec. Te skojarzenia odnoszą się nie tylko do gór, górali i góralszczyzny, ale może właśnie one stały się pierwszym w Polsce markowym produktem turystycznym. W oparciu o tradycyjne budownictwo góralskie polski architekt Stanisław Witkiewicz stworzył nowy styl w architekturze – styl zakopiański, określane czasem góralską secesją. Atrakcyjność turystyczna tradycyjnych regionów kulturowych sprawdza się w odniesieniu do każdej części świata.

Fot. 2. Malowniczy krajobraz Puszczy Drawskiej w okolicy wsi Strzalin

Przenosząc te rozważania na grunt Puszczy Drawskiej musimy trochę zmienić nasze podejście. Tu każdy jest skądś, mieszkańcy pochodzą z Lubelszczyzny, z poznańskiego, z Bieszczad, zza Bugu. Nie ma zjawiska tożsamości kulturowej, bo mieszkańcy nie stanowią grupy etnicznej. Jeśli nawet przesiedlono po wojnie całą wieś z innego regionu do jednej miejscowości, to nie dano tym ludziom szansy na kultywowanie tradycji. Jednak wystarczy trochę porozmawiać z mieszkańcami, żeby się zorientować, że mają silne poczucie tożsamości lokalnej, związanej z miejscem zamieszkania. Tożsamość lokalna społeczności wiejskiej jest tu zdecydowanie bardziej problemem socjologicznym niż kulturowym. Rozważając problem z drugiej strony, możemy zadać pytanie, czy krajobraz Puszczy Drawskiej jest atrakcyjny turystycznie? Odpowiedź jest jednoznaczna – tak! Jest różnorodny, malowniczy, ma bogatą historię i odwiedza go coraz więcej turystów. Na tak pozytywny odbiór krajobrazu ma z pewnością wpływ historycznie ukształtowana, tradycyjna zabudowa wiejska, tworząca szczególnie klimat i koloryt miejsca, o którą dbają jej mieszkańcy.

Fot. 3. Tradycyjny ogródek wiejski zachwyca swoją urodą – wieś Lipie Góry

2. KRAJOBRAZ WIEJSKI PUSZCZY DRAWSKIEJ

Krajobraz jest terminem stosowanym w różnych dziedzinach nauki: geografii, ekologii, biologii także w architekturze, dla określenia szczególnych cech określonej przestrzeni. W języku potocznym krajobraz znaczy tyle samo co widok okolicy. Krajobraz się roztacza, zmienia, krajobraz podziwiamy.

Popatrzmy na krajobraz oczami architekta i oceńmy go jak dzieło sztuki, którego twórcami są siły przyrody i ludzkie działanie – przed naszymi oczami roztacza się **krajobraz kulturowy**, w którym zachowały się ślady, pozostałości i elementy historycznej ewolucji. Nauczmy się je odczytywać, poznajmy tradycję miejsca. A na koniec zadajmy proste pytanie: czy ten krajobraz jest piękny, harmonijny? Czy może brzydki, zdewastowany? Czy jest swojski? Czy czujemy się tu u siebie, jak w swojej małej ojczyźnie, gdzie wszystko jest znajome i bliskie? Czy wiemy jak zachować i przekazać następnym pokoleniom tradycję kształtowania krajobrazu?

Przypomnijmy przy tym słowa profesora Janusza Bogdanowskiego, że krajobraz jest funkcją „tradycji miejsca”. Każdy fragment krajobrazu kulturowego powstał w wyniku długotrwałych, wielusetletnich przemian. Każdy zatem krajobraz zachował w mniejszym lub większym stopniu ślady lub pozostałości, czy też elementy po swej historycznej ewolucji. Z reguły jednak nawarstwienia te, w jakiś sposób, przynajmniej we fragmentach są możliwe do odczytania, powodując oddziaływanie na właściwości oraz formę krajobrazu. Ten zespół właściwości określić można mianem „**tradycji miejsca**”.

2.1. Zróznicowanie krajobrazu kulturowego Puszczy Drawskiej

2.1.1. Zmiany w krajobrazie wiejskim na przestrzeni wieków

Krajobraz Puszczy Drawskiej to rozległy obszar leżący w trzech województwach: zachodniopomorskim, lubuskim i wielkopolskim, obejmujący kilkanaście gmin, w tym: Drawno, Kalisz Pomorski, Mirosławiec, Tuczno, Człope, Bierzwnik, Dobiegniew, oraz w części: Drawsko, Wałcz, Trzciankę, Wieleń, Krzyż Wielkopolski, Drezdenko i Strzelce Krajeńskie. Jest to w przewadze krajobraz pojezierny, ukształtowany przez cofający się lodowiec, z charakterystycznym bogactwem jezior i rzek. Lasy Puszczy Drawskiej pokrywają większość terenu, jednak ich drzewostan w części jest stosunkowo młody, powstał przez zalesianie gruntów rolnych. Bogactwo tego krajobrazu to nie tylko lasy i wody, ale również historycznie ukształtowane miasta, wsie i osady wraz z łączącymi je drogami i liniami kolejowymi oraz różnego rodzaju budowlami inżynierskimi tworzące sieć osadniczą. Małe miasta terenu Puszczy Drawskiej są częścią krajobrazu wiejskiego. Geneza ich powstania i architektura są nierozzerwalnie związane z genezą i architekturą samych wsi. W terminologii angielskiej jest używane pojęcie *countryside* oznaczające wiejską okolicę, wieś, ale również mieszkańców

wsi, przy czym nie ma rozróżnienia między małym miastem i wsią. Z punktu widzenia naszego przewodnika jest to właściwe podejście, choć same miasteczka pozostaną trochę poza centrum naszej uwagi.

Wracając do tradycji miejsca i odczytywania historii zmian w krajobrazie powinniśmy cofnąć się do czasów wczesnego średniowiecza, gdyż tam sięgają korzenie osadnictwa. Na początku XIII wieku obszar Puszczy Drawskiej był częścią Księstwa Zachodniopomorskiego, które w latach 1112–1116 uznawało zwierzchność lenną Polski. Osadnictwo na tym terenie – słowiańskie, rozkwiłało już od VIII wieku, gdy obok osad otwartych zaczęły powstawać obronne grody. Powstawanie nowych osad, zaludnianie pustek powstałych w wyniku walk między Pomorzem i Wielkopolską, prowadzone było głównie przez zakony (joannici, cystersi, templariusze), klasztory oraz przez biskupów kamieńskich i brandenburskich, którzy otrzymywali na ten cel liczne nadania z rąk władców.

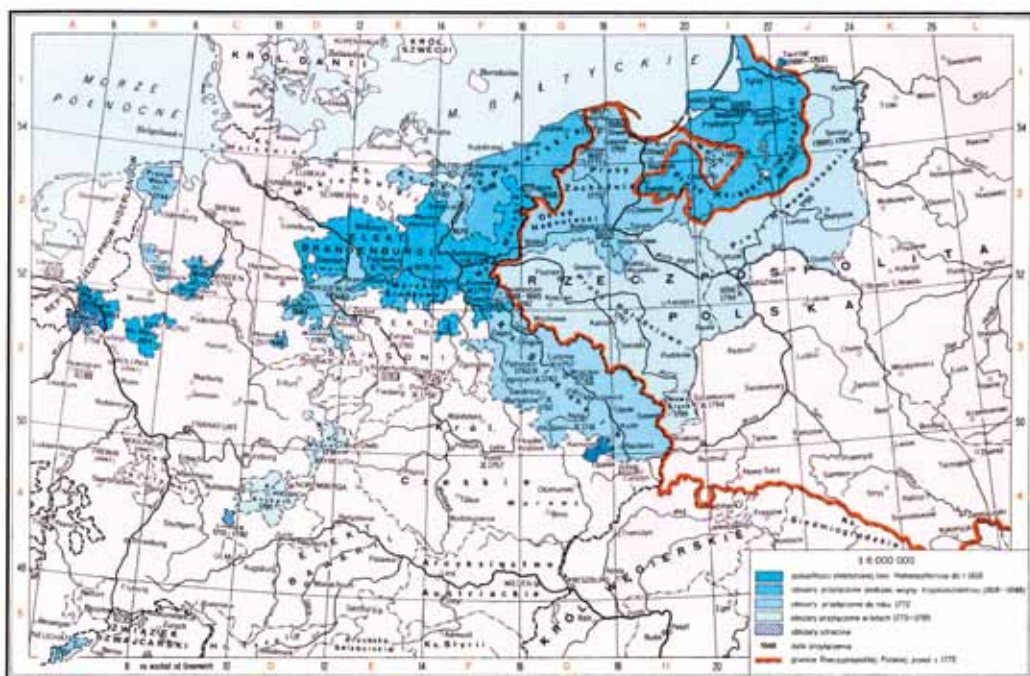

Rys. 1. Dom małomiasteczkowy w Żółwinie (rys. Kaja Cykalewicz)

W połowie XIII wieku nastąpiła ekspansja brandenburska na wschód, sięgająca terytorium dzisiejszego powiatu choszczeńskiego. Przyczółkiem dla prowadzenia ekspansji było utworzenie przez Brandenburczyków w roku 1252 Nowej Marchii powstałej z Ziemi Lubuskiej. Historycy do dziś nie są jednomyślni co do przyczyn tej ekspansji, która zdecydowała o dalszych dziejach tej części Europy. Być może celem podbojów miało być „tylko” Pomorze Zachodnie, być może skłoniła ich do tego nieustabilizowana sytuacja polityczna spornego pogranicza. Nastąpiła intensywna akcja kolonizacyjna, której podstawą były miasta. Do połowy XIV wieku wykształciła się sieć miejska obejmująca na całym

terytorium Nowej Marchii ponad 20 miast, w tym: Człopę (1245 r.), Dobiegniew (1298 r.), Drawno (1333 r.), Kalisz Pomorski (1303 r.), Mirosławiec (1314 r.), Wałcz (1303 r.) i Tuczno (1331 r.). W nawiasach podano daty nadawania miastom praw miejskich w drodze lokacji – ustanawiania nowych podstaw prawnych i gospodarczych funkcjonowania miast i jego mieszkańców. Lokacjami na ogół były obejmowane tereny istniejących już grodów, skąd ludność słowiańska była wypierana na przedmieścia zwane wikami lub chyżami (niem. Kietz, często pozostało w nazwach miejscowych). Miasta otoczono pierścieniem murów obronnych, wewnątrz których zaczęto wznosić z granitu i kamienia kościoły, klasztory, ratusze i kamienice. Średniowieczna urbanizacja była jednym z dwóch elementów najtrwalej zmieniających krajobraz terenu Puszczy Drawskiej.

Drugim elementem akcji kolonizacyjnej, prowadzonej od początku XIII wieku przez margrabiów brandenburskich i wielkie rody rycerskie (przede wszystkim von Wedłów), zmieniającym krajobraz była lokacja wsi na prawie niemieckim wraz z wprowadzeniem nowych zasad w gospodarce rolnej. Następowało scalanie rozproszonych osad i zmiana ich rozplanowania. Nowo założone wsie otrzymywały przede wszystkim układy owalnic i ulicówek, zastępując słowiańskie okolnice. Forma owalnicy na trwałe zrosła się z krajobrazem wiejskim i nie zmieniło tego także lokowanie w obrębie wsi założeń rezydencjonalno-folwarcznych w późniejszym okresie.

Rys. 2. Ekspansja Prus w latach 1618–1795

Gospodarka Puszczy Drawskiej opierała się na bogactwie lasów, uprawie zbóż, wykozystaniu rzek i hodowli owiec. Rola zakonu cystersów w „ujarzmianiu”, cywilizowaniu krajobrazu jest szeroko znana i opisana. Wywarli oni ogromny wpływ na kulturę rolną, byli mistrzami piętrzenia wody i wznoszenia budowli z cegły. Cystersi sprowadzeni do Bierzw- nika przez margrabiów brandenburskich z linii Askańczyków, założyli opactwo w 1293 r. i nieprzerwanie do jego sekularyzacji w roku 1539, codziennie, zgodnie z regułą zakonną – pracowali. Z dóbr klasztor- nych w 1549 r. margrabia utworzył osobny powiat (Amt), z sie- dzibą w pałacyku myśliwskim w Lipince, co świadczy o potędze gospodarstwa cysterskiego.

Teren Puszczy Drawskiej, przez swoje położenie geopolityczne, był wielokrotnie niszc- zony przez walczące strony. Chyba największe spustoszenia w dziejach spowodowała wy- niszcząca wojna trzydziestoletnia w latach 1618–1648 między katolikami i protestantami, po której zapanowała zaraza i wielka susza. Miasta i wsie były doszczętnie spalone, pozos- tało w nich niewielu mieszkańców. Jednak po każdym zniszczeniu krajobraz się odradzał.

Następnymi „wielkimi kolonizatorami”, którzy znacząco zmienili krajobraz Puszczy Drawskiej byli władcy utworzonego w 1701 roku Królestwa Prus. Jeszcze przed pierwszym rozbiorem Polski (w roku 1772) Prusy zagarnęły Ziemię Walecką, która na mocy układu z 1368 roku, zawartego pomiędzy królem Janem Kazimierzem a margrabią Ottonem Le- niwym wróciła w granice Królestwa Polskiego.

Tak zwana kolonizacja fryderycjańska (nazwana od imienia królów pruskich) miała na celu zwiększenie liczby ludności na wyniszczonych wojnami terenach. Wraz z akcją osadniczą przeprowadzono w Prusach zakrojone na ogromną skalę prace melioracyjne i regulacyjne rzek: Odry, Warty i Noteci. Nad brzegami Warty i Noteci osiedlono blisko 15000 osadników pochodzących przede wszystkim z terenów Wielkopolski. Kolonizacja fryderycjańska opierała się w dużej mierze na osadnikach z Francji (hugenotach), Fryzji i Niderlandów (oleşdrach), którzy korzystali z panującej w Prusach swobody wyznania. Dzięki nim wzrósł znacznie poziom rzemiosła i kultury rolnej.

Nastał XIX wiek – wiek pary, wiek rewolucji przemysłowej i gospodarki kapitali- stycznej. W Prusach zapoczątkowały go wielkie reformy Steina i Hardenberga, które przekształciły gospodarke feudalną w kapitalistyczną. Reformy dotyczyły wszystkich sfer życia publicznego i gospodarczego, stworzono Radę Ministrów, powołano samorządy w miastach, uwłaszczono chłopów. Nastąpił rozwój produkcji przemysłowej w miastach, mechanizacja prac w rolnictwie. W XIX wieku miasta zaczęły się rozrastać, przełamały barierę murów obronnych, zwiększyły liczbę mieszkańców, przyjmując ludność chłopską, rugowaną ze wsi. Na wsiach rozkwiwały nowe folwarki, dwory i parki. Nowy środek ko- munikacji – kolej żelazna, zmienił krajobraz, poprzecinał go nasypami, wzbogacił budyn- kami dworców. Ludzie zaczęli żyć szybciej, nieświadomi zbliżającej się nowej katastrofy – I Wojny Światowej. Działania wojenne na szczęście ominęły teren Puszczy Drawskiej, jednak ceną wojny była stagnacja gospodarcza i nowa fala emigracji.

Największe zmiany w nowożytnej historii krajobrazu Puszczy Drawskiej spowodowane zostały sposobem odbudowy miast po zniszczeniach wojennych II Wojny Światowej oraz

upaństwowieniem gospodarki rolnej i budową nowych „pegeerowskich” (nazwa od skrótu PGR – Państwowe Gospodarstwo Rolne) osiedli mieszkaniowych na wsiach. Te wydarzenia, nie tak odległe jak wieki średnie, są jeszcze w pamięci najstarszych mieszkańców. To są jednak fakty, z którymi już nie dyskutujemy, które są naszym dziedzictwem.

Rys. 3. Remiza strażnicy pożarnej w Kolkach (rys. Kaja Cykalewicz)

Stan przestrzeni miast przedstawiono po krótkce w rozdziale 3.1. *Miasta na terenie Puszczy Drawskiej*. Osiedla „pegeerowskie” są dziś problemem natury zarówno architektonicznej jak i socjologicznej. Budowane na ogół na zewnątrz układów wsi, nie nawiązują do ich rozplanowania i kompozycji przestrzennej. Być może podobny zarzut mógłby spotkać XVIII-wieczne założenia rezydencjonalno-folwarczne, które również często nie stanowiły kontynuacji zabudowy wsi. Ale były to założenia pięknie wkomponowane w otaczający krajobraz, ich elementem zawsze były parki. Architektura dworów i gospodarczej zabudowy była wysokiej klasy zarówno pod względem stylu, użytych materiałów jak i wykonania. Osiedla zbudowane z prostych bloków w stylu siermiężnego socjalizmu najczęściej nie harmonizują ani z zabudową wiejską, ani z otaczającym krajobrazem. Miały być swego rodzaju nobilitacją mieszkańców wsi, czy też ich umiastowieniem, zgodnie z przekonaniem, że najniżej w hierarchii społecznej stoi chłop, a robotnik to prawie godność. Idea podziału społeczeństwa upadła, PGR-y zlikwidowano, o bloki nikt już się nie upomina. To przestrzeń, którą należałoby humanizować.

2.1.2. Wpływ człowieka na kształtowanie krajobrazu wiejskiego, przykłady dobrych i niewłaściwych ingerencji człowieka w krajobraz

Od kilkunastu lat w krajobrazie wiejskim zachodzą pewne zmiany – znikają stada pasących się krów, zarastają samosiewem nieużytkowane pola uprawne, znikają tory kolejowe, dworce i pociągi, znikają dwory i pałace, znikają ogromne zabudowania folwarków, znikają młyny, znikają gorzelnie. Z ogródków wiejskich znikają swojskie kwiatki, z obejść zwierzęta. Jest to taki znikający, czy też zanikający krajobraz. Ale wsie są jakby bardziej kolorowe i zadbane, z placami zabaw dla dzieci. Czy mamy wpływ na kształtowanie krajobrazu? Obowiązek planowania zmian w krajobrazie spoczywa na samorządach lokalnych. Gminy przygotowują dokumenty planistyczne i programy dotyczące gospodarowania przestrzenią. Na gminy nałożono również obowiązek sporządzania gminnej ewidencji zabytków i programów opieki nad zabytkami. Wszystkie te dokumenty są przyjmowane uchwałami samorządów, stają się elementami prawa miejscowego. A jednak zabytkowe dwory i folwarki znikają, a skala tego zjawiska często przekracza możliwości interwencji władz lokalnych. Nie wszystko jednak (a może na szczęście?) da się ustalić przepisami, skontrolować. Właściciele remontują i budują swoje domy zgodnie z własnymi wyobrażeniami, możliwościami i wiedzą. Nie zawsze mają potrzebę zachowania tradycyjnych form lub też nie mają wzorców jak można je zachować jednocześnie postępując racjonalnie.

Obserwujemy trzy niekorzystne tendencje w kształtowaniu krajobrazu wiejskiego, wpływające na utratę jego walorów kulturowych i atrakcyjności:

1. Zanikanie tradycyjnych form zabudowy wiejskiej, stosowanie obcych kulturowo wzorców, jak na przykład chata z bali lub pseudo-dworek z katalogu, co bardzo niekorzystnie wpływa na krajobraz wiejski.
2. Powstawanie nowej zabudowy w oderwaniu od zabudowy wsi, na jego obrzeżu, przez co gubi się czytelność historycznej kompozycji i ekspozycja w krajobrazie. Zjawisko rozpraszania nowej zabudowy dotyczy także, a może przede wszystkim obrzeży miast.
3. Popadanie w ruinę zabudowy o wartościach zabytkowych, przede wszystkim całych założeń rezydencjonalno-folwarcznych.

Są też pozytywne zjawiska w kształtowaniu krajobrazu Puszczy Drawskiej:

1. Skuteczna ochrona dużych obszarów cennych przyrodniczo, z poszanowaniem wartości kulturowych na terenie Drawieńskiego Parku Narodowego.
2. Zachowanie czytelnych dominant krajobrazowych w układzie wsi – kościołów.
3. Zasiedlanie starych domostw przez miłośników zabytków, którzy chcą je wyremontować zgodnie z tradycją.

Fot. 1. Ruina zabytkowego dworu w Kiełpinie

Fot. 2. Wiejska zagroda może stać się wymarzonym miejscem dla pasjonatów zabytków

2.2. Charakterystyka krajobrazu wiejskiego, jego struktura, podział przestrzenny

Krajobraz Puszczy Drawskiej jest w przeważającej mierze krajobrazem kulturowym użytkowanym i ukształtowanym przez człowieka, w którym uwidoczniła się tradycja. Analizując krajobraz jako wspólne dzieło przyrody i działalności człowieka, możemy opisać jego fizjonomię, strukturę i elementy ją tworzące. W skali geograficznej, w skali makro, można wyodrębnić w strukturze krajobrazu:

- pas pojezierzy (Choszczeńskie, Drawskie, Dobiegniewskie, Wałeckie) – pofalowany, usiany licznymi jeziorami z regularną siatką zwartych wsi (w zachodniej części gęstsza, we wschodniej rzadsza),
- równinę drawską pokrytą zwartym kompleksem lasów Puszczy Drawskiej, przeciętych z północy na południe rzekami Drawą i Płociczną, z niewieloma wsiami i siecią małych osad leśnych.

Miasta układają się w dwóch pasmach; tworzą je: po zachodniej stronie dawne twierdze umacniające granicę brandenbursko-wielkopolską, a po wschodniej stronie pas miast wielkopolskich o późniejszej lokacji, umacniających granicę wielkopolsko-nowo marchijską. Od południa wyraźną granicę obszaru Puszczy Drawskiej stanowi Kotlina Gorzowska z Wartą i Notecią, z osadnictwem rozciągniętym wzdłuż rzek, za którymi rozciąga się zwarty kompleks leśny Puszczy Noteckiej.

Rys. 4. Krajobraz Puszczy Drawskiej (rys. Kaja Cykalewicz)

Widocznymi elementami w strukturze krajobrazu Puszczy Drawskiej są, poza wymienionymi, jeszcze dwa obszary bardzo słabo zaludnione: na północy teren poligonu drawskiego, na południu podmokły, w części zalesiony, teren dawnego gospodarstwa cystersów z Bierzwnika.

Najistotniejszymi cechami kulturowymi krajobrazu wiejskiego Puszczy Drawskiej są:

1. harmonijne wkomponowanie osiedli w naturalne warunki topograficzne (np. wsie w dolinie Noteci, osady leśne);
2. zachowanie równowagi między elementami przestrzenno-architektonicznymi a krajobrazowymi;
3. struktura wsi odzwierciedlająca historycznie wykształcone podziały własnościowe;
4. podział przestrzenny wsi, w którym są czytelne:
 - a) kościół na nawsiu, na wyniesieniu terenu stanowiący dominantę historyczno-przestrzenną,
 - b) pierzejowa, zwarta (z reguły szerokofrontowa) zabudowa zagrodowa,
 - c) zespoły rezydencjonalno-folwarczne, stanowiące odrębne kompozycje przestrzenne,
 - d) ciągi komunikacyjne ze szpalerową lub alejową obsadą.

2.2.1. Zespoły zabudowy wyróżniające się w krajobrazie

W ujęciu architektury krajobrazu możemy uznać, że elementami kształtującymi fizjonomię krajobrazu Puszczy Drawskiej są: formy ukształtowania terenu – w przewadze teren jest pofalowany lub płaski oraz formy pokrycia terenu – przyrodnicze: lasy, pola uprawne i wody oraz kulturowe: osiedla i drogi. Tworzą one rozległą kompozycję przestrzenną w formie wnętrz krajobrazowych, które możemy obserwować. Jest to kompozycja zmienna w czasie – zmieniają się relacje między elementami zależnie od punktu obserwacji, zmieniają się koloryt i warunki ekspozycji w zależności od pory roku, dnia, pogody. Kompozycja ta posiada walor kulturowy.

W krajobrazie otwartym Puszczy Drawskiej, w rozległych widokach wyróżniają się:

- A. zespoły zabudowy staromiejskiej;
- B. kościoły (z otoczeniem – cmentarzem) stanowiące dominanty przestrzenne, a także najstarsze elementy zabudowy we wsi;
- C. zespoły rezydencjonalno-folwarczne, rozlokowane głównie w północnej oraz zachodniej i wschodniej części obszaru. Na uwagę zasługują: Mierzęcín, Brzeziny, Karwice, Próchnowo, Szczuczczarz, Załóm.
- D. zabudowa wiejska, odzwierciedlająca historycznie ukształtowane stosunki własnościowe oraz tradycję budowlaną – np. wsie chłopskie w południowej części regionu.

Elementy wyróżniające się w krajobrazie Puszczy Drawskiej zostaną omówione w następnych rozdziałach przewodnika.

Rys. 5. Kościół na nawsiu we wsi Brzeziny (rys. Kaja Cykalewicz)

2.2.2. Zielen komponowana w krajobrazie

Pojęcie kompozycji odnosi się do dzieła sztuki, oznacza tyleż co „układ, budowa, pomysł dzieła sztuki”. Zielenią komponowaną w architekturze krajobrazu zwykle się określać zespoły zieleni projektowanej, sadzonej z rozmysłem w celu upiększenia krajobrazu, otoczenia zabudowy, miejsc szczególnie ważnych. W krajobrazie wiejskim Puszczy Drawskiej będą to przede wszystkim: parki podworskie zakładane przy rezydencjach właścicieli ziemskich, zielen cmentarzy, otoczenia kościołów, stare sady i pojedyncze drzewa w ogrodach przydomowych oraz obsadzenia alejowe dróg. Wszystkie wymienione zespoły zieleni wyróżniają się w krajobrazie przede wszystkim poprzez swoje rozmiary, jest to starodrzew o cechach pomnikowych, ale również poprzez dobór gatunków i kompozycję właśnie. Oczywiście, jako dzieła sztuki użytkowej mają również walor użyteczny, funkcjonalny, zaspokajają określone potrzeby.

Zabytkowe parki podworskie tworzą wybijającą się z otoczenia grupę lub zespół zieleni wysokiej, która przyciąga wzrok bogactwem formy i koloru. W parkach sadzono wiele tzw. egzotów (roślin pochodzących z innego klimatu), które stawały się modne w Europie w czasach rozkwitu sztuki ogrodowej, w XVII–XIX wieku. Dla przykładu klon jesionolistny występujący naturalnie w Ameryce Północnej wprowadzony został do uprawy w Europie w 1688 roku, a tulipanowiec amerykański (piękny okaz znajduje się w parku w Barnimiu) sprowadzono do Anglii w 1633 roku. Parki zwykle przebudowywano na początku XIX wieku w stylu swobodnym, którego kompozycja łączyła się z otaczającym krajobrazem, wykorzystując naturalne ukształtowanie i ciek. W ten sposób parki stawały się ważnym elementem wnętrza krajobrazowych. Na terenach Puszczy Drawskiej często kompozycja parku łączyła się z otaczającym lasem, przechodząc w park leśny, jak na przykład we wspomnianym już Barnimiu.

Fot. 3. Widok na zabudowania wsi z parku podworskiego w Święciechowie

Zabytkowe cmentarze wiejskie są dzisiaj często mało czytelne w kompozycji krajobrazu. Jest to spowodowane ich oddaleniem od zabudowy wsi, a przede wszystkim porzuca-
niem. Zaczęto zakładać je w XVIII wieku, ze względów sanitarnych, wcześniej we wsiach funkcjonowały cmentarze przykościelne. Zielen cmentarzy wyróżnia się przede wszystkim składem gatunkowym, dobór drzew miał odpowiadać powadze miejsca, ważna też była ich symbolika, a więc często sadzono na cmentarzach żywotniki i dęby. Cmentarze były sytuowane na wzniesieniach, co powodowało ich dobrą ekspozycję w krajobrazie. W Puszczy Drawskiej charakterystyczne było zakładanie cmentarzy na terenie lasów, z dala od wsi (jak na przykład okolice Borowca, Rościna). Do dziś przetrwały tam resztki tablic i pomników

nagrobnych, lecz rozrastający się las zatarł ślady cmentarzy w krajobrazie. Cmentarze są szczególnym miejscem, uświęconym, które powinno być uszanowane, bez względu na wyznanie mieszkańców, którym służyły.

Fot. 4. Grupa drzew w parku podworskim we wsi Załom

Zabytkowe aleje przydrożne są charakterystycznym elementem kompozycji, wywodzącym się z czasów pruskich. Dobrze eksponowane szeregi drzew, przecinają otwarty krajobraz, podkreślając przebieg dróg wiodących do wsi oraz podporządkowanie folwarków i kolonii do majątków. Najczęściej były obsadzone lipami drobnolistnymi, klonami, dębami lub kasztanowcami, choć nie brakowało też alei innych gatunków drzew np. akacjowych.

Z pruskiej tradycji wywodzi się również dawny zwyczaj sadzenia dębów na granicach majątków, dla ich uwidocznienia w przestrzeni. Dziś widząc rozłożysty dąb na rozstaju dróg za wsią nie domyślamy się przyczyny, dla której go posadzono.

Fot. 5. Dawny cmentarz ewangelicki we wsi Jamienko

Fot. 6. Wiejska droga we wsi Święciechów obsadzona kasztanowcami

O parkach podworskich znajdą Państwo szeroką informację w „Przewodniku po lokalnej tradycji ogrodniczo-sadowniczej Puszczy Drawskiej” przygotowanym przez Drawieński Park Narodowy.

2.3. Ochrona i kształtowanie tradycyjnego krajobrazu

Tradycyjny krajobraz to krajobraz kulturowy posiadający wartość materialną i niematerialną. Wartości te są w Polsce prawnie chronione ustawą z 23 lipca 2003 roku o zabytkach i opiece nad zabytkami (Dziennik Ustaw z 17 września 2003 r. z późniejszymi zmianami). Zgodnie z art. 6 ustawy, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki nieruchome będące w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Tak więc ochronie podlegają wszystkie elementy składające się na krajobraz oraz ich rozplanowanie w przestrzeni, kompozycja. Aby ochrona tradycyjnego krajobrazu była możliwa musi praktycznie dotyczyć wszystkich aspektów działalności człowieka, ale za najważniejsze należy dziś uznać:

- ochronę krajobrazu przed rozproszoną zabudową, niezwiązaną z układem zabudowy wsi,
- ochronę przed zalesieniem gruntów rolnych stanowiących strefę ekspozycji wsi w krajobrazie,
- ochronę tradycyjnych form budownictwa i zawodów związanych z uprawą krajobrazu,
- ochronę wsi jako miejsca zamieszkania przed degradacją i wyludnieniem.

Fot. 7. Wieża kościoła wiejskiego stanowi drogowskaz w krajobrazie

Rys. 6. Zabytkowy gołębnik we wsi Gilów (rys. Kaja Cykalewicz)

3. MIASTO, WIEŚ, OSADA – FORMY OSADNICZE TERENU PUSZCZY DRAWSKIEJ

Jednym z elementów tworzących krajobraz są wsie i miasta – połączone drogami tworzą sieć osadniczą. Profesor Tadeusz Tołwiński tak opisywał proces powstawania miasta:

„Miasto powstaje jako charakterystyczny objaw kultury kraju na pewnym poziomie jego rozwoju. Gdy ludność przechodzi od prymitywnego, pasterskiego i myśliwskiego trybu życia do zajęć rolniczych, powstaje najprostsza forma stałego osiedla – wieś. Dalszy postęp życia gospodarczego i społecznego, przyrost ludności, rozwój rzemiosła i handlu powodują powstanie większych skupień ludzkich w postaci osiedli o typie wyższym w swej organizacji i formie. Rodzi się miasto.”

Podział na wieś i miasto jest historycznie i kulturowo ugruntowany, a głównym wyróżnikiem tego podziału jest podstawowe zajęcie mieszkańców: na wsi jest to rolnictwo, w mieście handel i produkcja. I choć dziś wieś od miasta coraz częściej odróżnia raczej styl życia mieszkańców niż ich zajęcia, to jednak wieś nie staje się miastem.

W tradycyjnym krajobrazie terenu Puszczy Drawskiej mamy do czynienia z historycznymi formami osadniczymi, które kształtowały się pod wpływem licznych procesów kolonizacyjnych trwających od wieku XII aż do XX.

Jak chronimy tradycyjne układy urbanistyczne i ruralistyczne

Najcenniejsze układy urbanistyczne i ruralistyczne tworzące krajobraz kulturowy możemy chronić z mocy prawa, zgodnie z ustawą z 23 lipca 2003 roku o zabytkach i opiece nad zabytkami (Dziennik Ustaw z 17 września 2003 r. z późniejszymi zmianami). Zgodnie z art. 7 ustawy, formami ochrony zabytkowych układów przestrzennych są:

- wpis do rejestru zabytków;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rozwój i zanikanie elementów sieci osadniczej – miast i wsi jest ich nieodłącznym atrybutem. W praktyce, aby ochronić tradycyjnie rozplanowaną sieć osadniczą należy uznać to zadanie za cel tworzenia polityki przestrzennej przede wszystkim przez samorządy gminne, ale także przez społeczności lokalne, które chcą i mają prawo zachować dla następnych pokoleń swoją małą ojczyznę.

3.1. Miasta na terenie Puszczy Drawskiej

Miasta, a właściwie miasteczka, położone na terenie Puszczy Drawskiej były stosunkowo późno lokowane i nigdy nie przerodziły się w większe ośrodki miejskie. Łączy je nie tylko pewna wspólnota dziejów, powstawały jako miasta prywatne należące do znaczącego i rozległego rodu rycerskiego von Wedłów, ale również podobne są ich układy urbanistyczne. Miasta miały charakter obronny, wykorzystywały znakomicie warunki miejsca czyniące je niedostępnymi, w ich sąsiedztwie lokowano obronne zamki. Wszystkie miasta (oprócz najmniejszego Tuczna) zyskały pod koniec XIX wieku połączenia kolejowe, co wpłynęło na ożywienie gospodarcze. Równocześnie potrafiły wykorzystać walory położenia w malowniczym krajobrazie, nad jeziorami i rzekami dla rozwoju funkcji letniskowej. Przez wieki, w czasie licznych wojen, miasta te były niemal doszczętnie niszczone, a później odbudowywane. Jest jeszcze jedna bardzo istotna cecha wspólna dla miast Puszczy Drawskiej: są to miasteczka rolnicze, żyjące z obsługi terenów rolniczych, nierozzerwalnie związane z krajobrazem wiejskim.

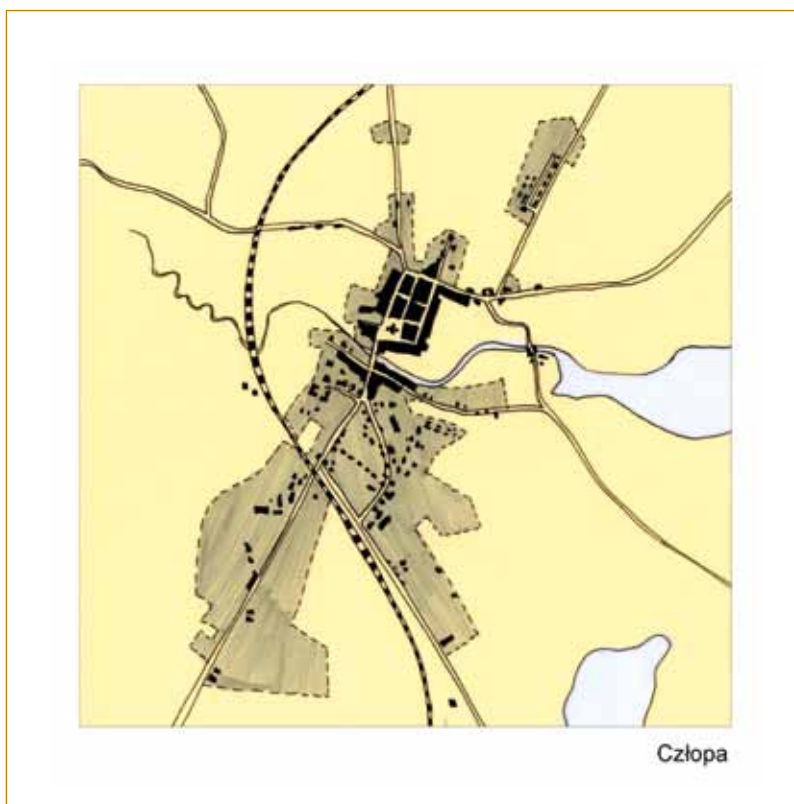

Fot. 1. Widokówka z dawną panoramą Drawna (Neuwedell)

Czasów współczesnych raczej nie możemy zaliczyć do epoki rozkwitu miasteczek Puszczy Drawskiej, więc tym bardziej należy się skupić na poprawie warunków życia jakie zapewniają swoim mieszkańcom, na promowaniu tożsamości lokalnej, na ochronie dziedzictwa kulturowego. Poniżej przedstawiamy krótkie metryki miast Puszczy Drawskiej.

Człopa jest miastem, liczącym nieco ponad 2,3 tysiąca mieszkańców, położonym w powiecie wałęckim, nad rzeką Cieszynką dopływem Płocicznej.

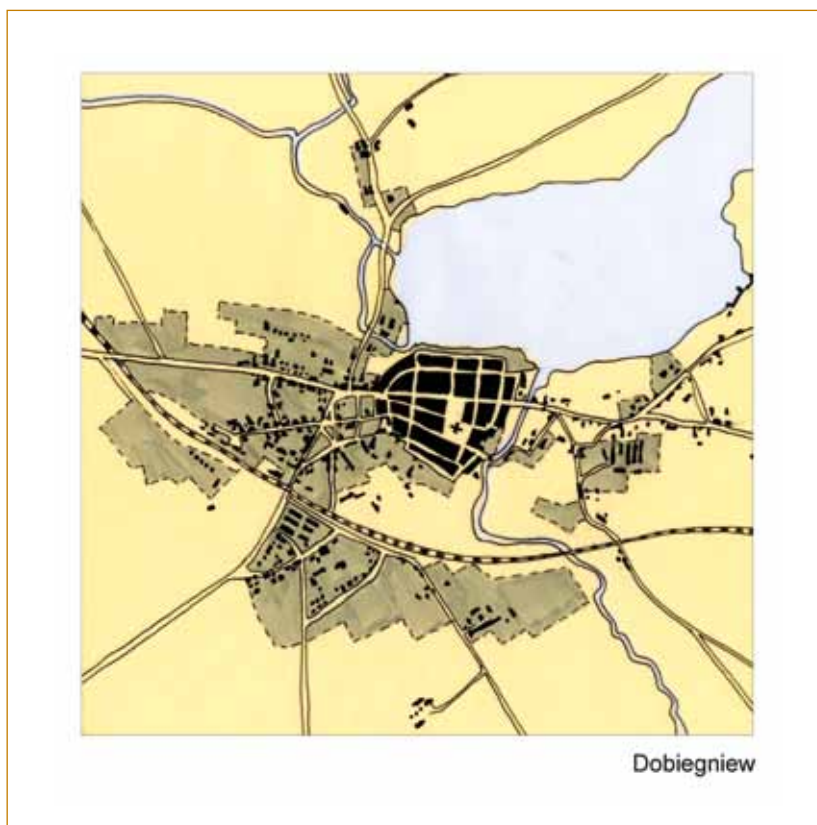
W miejscu dzisiejszego miasta istniała stara osada słowiańska. Dokładna data lokacji miasta nie jest znana. W źródłach pisanych miasto jest wzmiankowane pod nazwą Szłopa w 1245 roku, kiedy to rycerski ród Czarnkowskich herbu Nałęcz otrzymał posiadłości w okolicach Człopy z nadania księcia wielkopolskiego Przemysła II. Czarnkowscy uzyskali zgodę na wzniesienie zamku warownego. Do czasów współczesnych przetrwało grodzisko w pobliżu Jeziora Kamień. Człopa była miastem prywatnym rodu Nałęczów Czarnkowskich aż do roku 1726. Po rozbiorach Polski w 1772 roku aż do I wojny światowej miasto, tak jak cała Ziemia Wałęcka, przeszło pod panowanie pruskie. Przez Człopę przebiegała wówczas jedna z najważniejszych dróg w całych Prusach – trakt pocztowy z Berlina do Królewca. W 1899 roku miasto zyskało połączenie kolejowe z Krzyżem, przedłużone w 1904 roku do Wącza. Niestety, ten ostatni odcinek linii kolejowej został w ostatnim czasie zamknięty i zdemontowany.

Rys. 1. Rysunek rozplanowania miasta Człopa przed zniszczeniami w czasie wojny (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

Zabudowa miasta Człopa została w 75% spalona przez wojsko radzieckie w czasie II Wojny Światowej. Zniszczony został cały układ staromiejski i spalony najcenniejszy zabytek miasta – drewniany kościół z XVII wieku. Miasto do dziś nie osiągnęło liczby ludności z 1939 roku (3,0 tys.), nie odtworzyło głównych elementów rozplanowania układu staromiejskiego – rynku i przebiegu ulic, rozwijając się na lewym brzegu Cieszynki poza układem starego miasta. W jakiejś mierze miasto lokacyjne zostało porzucone.

Dobiegniew jest miastem liczącym nieco ponad 3,0 tysiące mieszkańców, położonym w powiecie choszczeńskim, nad jeziorem Wielgie. Przez miasto przepływa Mierzęcka Struga.

Rys. 2. Rysunek rozplanowania miasta Dobiegniew przed zniszczeniami w czasie wojny (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

Pisane dzieje miasta zaczynają się w 1250 roku, kiedy książę wielkopolski Przemysław I darował je zakonowi cysterek z Owińska (Owińska koło Poznania), które zachowały pewną zwierzchność nad miastem do XV wieku. Już w 1296 roku miasto włączone zostało do Nowej Marchii Brandenburskiej i otrzymało prawa miejskie (prawdopodobnie w roku

1298). Ludność słowiańska została przesiedlona na przedmieścia, a miasto otoczono murami obronnymi. W latach 1402–1454 Dobiegniew był przejściowo w posiadaniu zakonu krzyżackiego (tak jak cała Marchia). Przez Dobiegniew przechodziły ważne szlaki handlowe Szczecin – Drezdenko – Poznań oraz do Kostrzyna, toteż miasto rozwinęło funkcje handlowe, utrzymując ożywione stosunki z Wielkopolską. Kupcy dobiegniewscy byli do 1660 r. zwolnieni z polskiego cła granicznego. Po zniszczeniach wojny 30-letniej do Dobiegniewa napłynęło wielu polskich osadników. Połączenie kolejowe ze Stargardem Szczecińskim zostało wybudowane w 1847 r., a z Krzyżem w 1849 r., co nie poprawiło zły wówczas gospodarczej kondycji miasta. Na początku XX wieku miasto miało charakter miejscowości letniskowej. W czasie II wojny światowej funkcjonował w Dobiegniewie duży obóz jeniecki dla oficerów polskich, znany jako Oflag II C Woldenberg. Po ciężkich walkach Dobiegniew został opanowany 29 I 1945 r. przez wojska radzieckie.

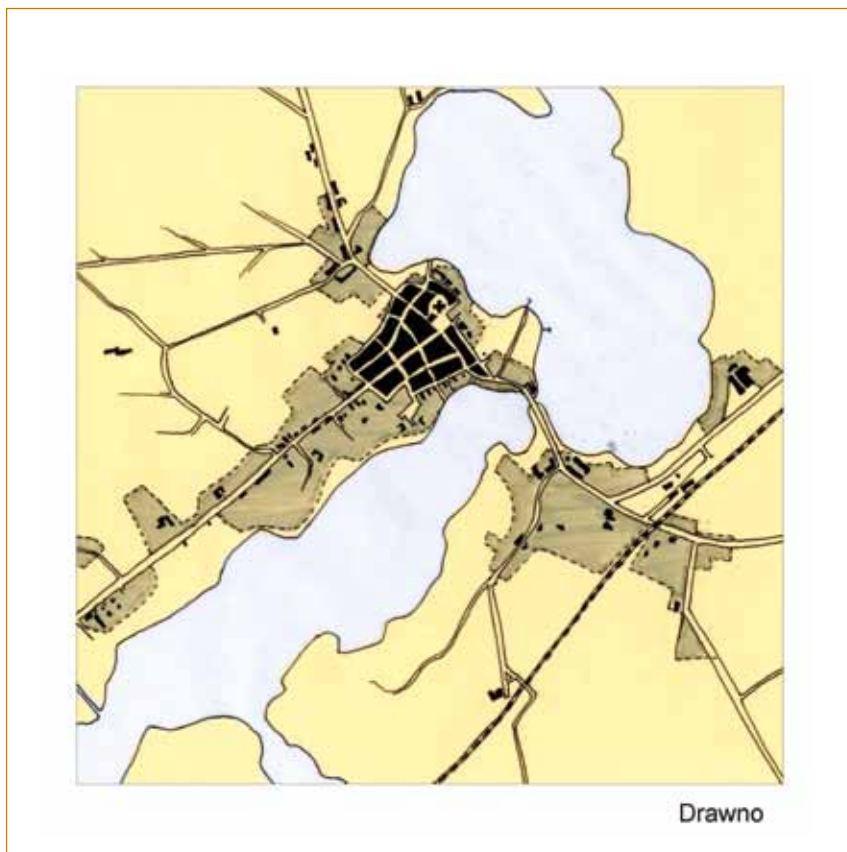
Współczesne miasto rozwinęło nowe tereny mieszkaniowe po południowej stronie linii kolejowej, na zewnątrz układu staromiejskiego. Nowa zabudowa, niezabudowane kwartały przyrynkowe oraz ahistoryczna forma zagospodarowania głównej przestrzeni miejskiej – rynku, zagubiły charakter dawnego Dobiegniewa.

Drawno jest miastem liczącym około 2,4 tysiąca mieszkańców, położonym w powiecie choszczeńskim, na przesmyku między jeziorami Grażyna i Adamowo, przez które przepływa Drawa.

Udokumentowane początki miasta sięgają X wieku, gdy zbudowano tu gród, początkowo wielkopolski później pomorski. Na początku XIV wieku cały obszar wschodni Nowej Marchii Brandenburskiej wszedł w skład lenna rodu rycerskiego von Wedłów, którzy wzniesli w Drawnie zamek wzmiankowany w 1313 roku. Z rolniczego podzamcza rozwinęło się samodzielne miasto, które w roku 1333 otrzymało prawa miejskie. Miasto nazwano *Neven Wedel*, później *Neuwedell*. W XVIII wieku w rolniczym miasteczku rozwinął się przemysł sukienniczy. Rozwój miasta podtrzymała budowa linii kolejowej łączącej je z Kaliszem i Choszczem. Dzieje miasta, zmiany podległości państwowej i administracyjnej są bardzo burzliwe i odzwierciedlają historię pogranicza brandenbursko-pomorskiego oraz historię budowania potęgi Prus. Do roku 1938 miasto podlegało administracyjnie Nowej Marchii (*Neumark*), a w latach 1938–45 Prowincji Pomorskiej (*Provinz Pommern*).

12 lutego 1945 roku miasto zostało zdobyte przez wojska radzieckie, w wyniku czego 40% zabudowań legło w gruzach, głównie w śródmieściu. W wyniku postanowień konferencji jałtańskiej miasto zostało przekazane Polsce i otrzymało ostatecznie nową nazwę Drawno. Ludność niemiecka została wysiedlona, a na jej miejsce osadzono Polaków ze wschodniej i centralnej części Polski.

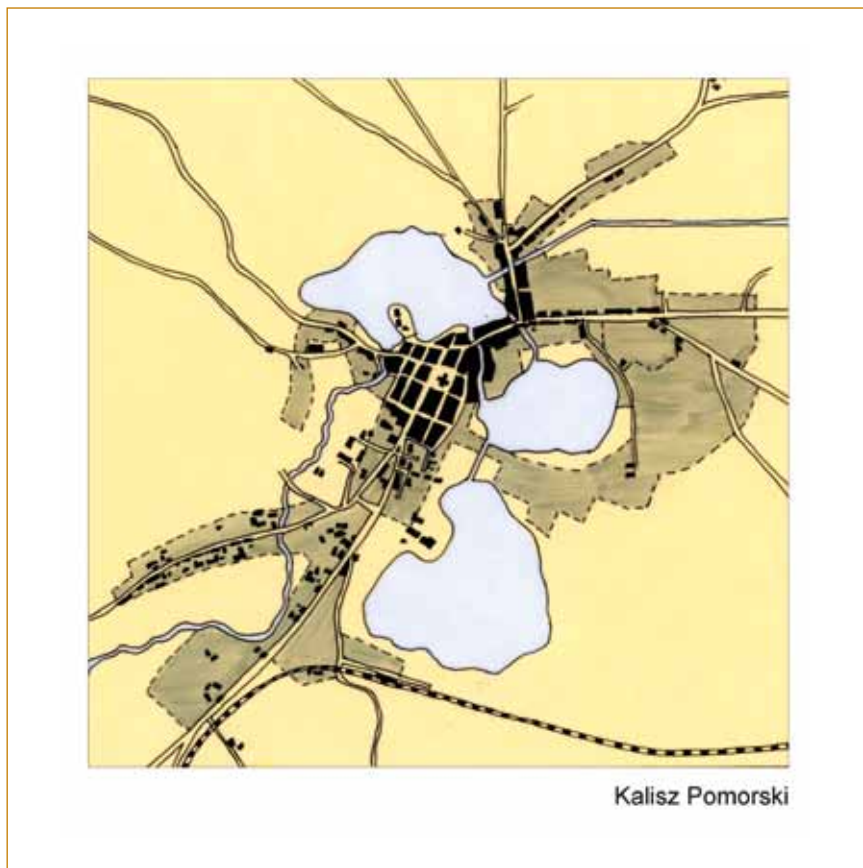
Drawno, pomimo licznych zniszczeń wojennych, zachowało średniowieczny nieregularny układ ulic (poza nieistniejącą ulicą Przymurną), z rynkiem przesuniętym na północ układu, w pobliżu jeziora. Monumentalna wieża kościoła pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy góruje w sylwecie miasta tak samo jak przed paroma wiekami.

Rys. 3. Rysunek rozplanowania miasta Drawno przed zniszczeniami w czasie wojny (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

Kalisz Pomorski jest miastem liczącym nieco ponad 4 tysiące mieszkańców, położonym w powiecie drawskim, nad rzeką Drawicą, dopływem Drawy.

Znany od 1251 roku gród o nazwie *Nova Calis* leżał na rubieżach Wielkopolski. W 1296 r. gród przeszedł pod władzę margrabiów brandenburskich, którzy 14 września 1303 r. dokonali lokacji miasta na prawie magdeburskim. Miasto zostało otoczone owalnym pierścieniem murów miejskich i pełniło rolę warowni na szlaku łączącym Brandenburgię z państwem krzyżackim. Kalisz przez długie lata był lennem rycerskiej rodziny von Wedel, którzy wybudowali tu zamek; później przeszło w ręce rodu Güntensbergów. Położenie przygraniczne miasta sprawiło, że wielokrotnie było niszczone, przechodziło spod panowania Brandenburgii w ręce Zakonu Krzyżackiego, potem znów Polski. W 1701 r., wraz z całą Brandenburgią, Kalisz wszedł w skład Królestwa Prus, a po 1815 roku został włączony do prowincji Pomorze.

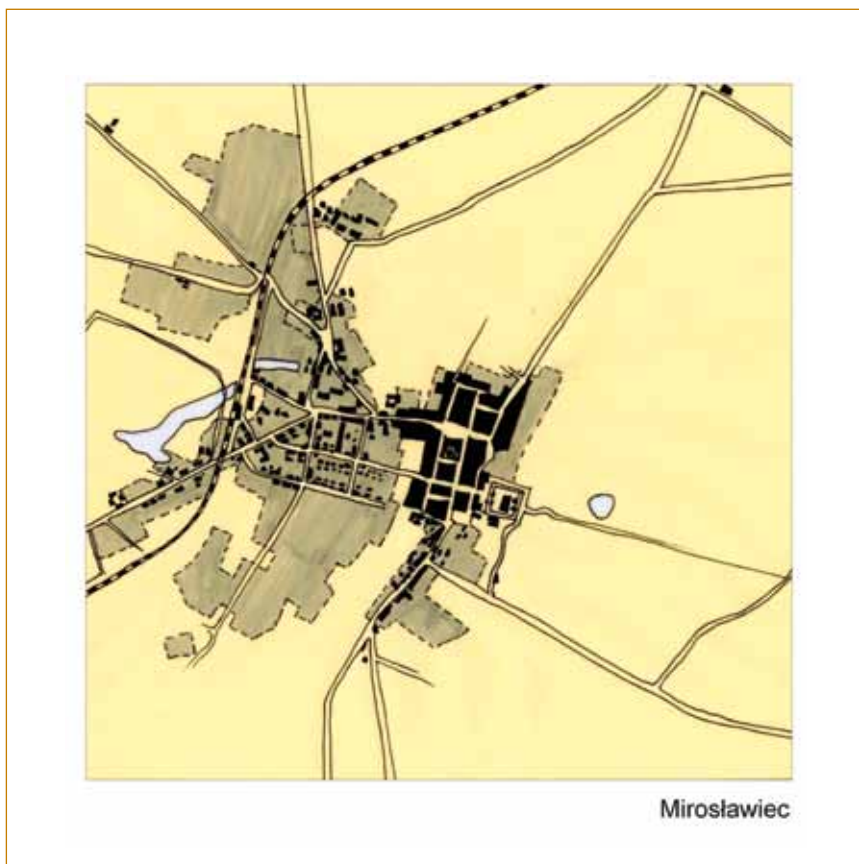
Rys. 4. Rysunek rozplanowania miasta Kalisz Pomorski przed zniszczeniami w czasie wojny (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

Doprowadzenie do miasta kolei w końcu XIX wieku, łączącej je z Wałczem (1888 r.), Stargardem Szczecińskim i Choszcznem (1895 r.) oraz Złocięncem (1900 r.) ożywiło Kalisz gospodarczo. Wzrosło także zainteresowanie miejscowością jako ośrodkiem wypoczynkowym, aż do II wojny światowej było dla mieszkańców Berlina znanym i cenionym kurortem. W 1939 r. Kalisz liczył 3857 mieszkańców.

W lutym 1945 r. miasto zdobyła 61 Armia 1 Frontu Białoruskiego. Działania Armii spowodowały niemal całkowite zniszczenie centrum miasta, w tym niemal 100% zabudowy rynku. W wyniku II wojny światowej *Kallies* przekazano Polsce. Ludność niemiecka została wysiedlona i zastąpiona polskimi przesiedleńcami. Ponowną zabudowę spustoszonego miasta rozpoczęto dopiero w latach 60. XX wieku. Po roku 2000 zlikwidowano wszystkie połączenia kolejowe miasta, przywracając w 2006 r. jedynie część połączeń pasażerskich. W ostatnich latach przeprowadzono renowację zamku Wedłów.

Zastąpienie historycznej zabudowy Kalisza nową zabudową blokową, która w niewielkim stopniu nawiązuje do układu staromiejskiego, pozbawiło miasto jego przedwojennych walorów. W centrum miasta zachował się rokokowy kościół pw. Matki Boskiej Królowej Polski, stanowiący centralny punkt i dominantę dawnej kompozycji.

Mirosławiec jest miastem liczącym nieco ponad 3,0 tysiące mieszkańców, położonym w powiecie waleckim, nad rzeką Korytnicą, dopływem Drawy.

Rys. 5. Rysunek rozplanowania miasta Mirosławiec przed zniszczeniami w czasie wojny (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

W miejscu dzisiejszego miasta istniała stara osada słowiańska. W XII wieku margrabia brandenburski Waldemar lokował tu miasto wzmiankowane jako *Nova Vredeland*, później zwane Mörkisch Friedland, w którym osiedlili się głównie niemieckojęzyczni koloniści z Meklemburgii. Mirosławiec był miastem prywatnym należącym do rodu rycerskiego von Wedłów, którzy wzniesli tu zamek i w ramach liberalnej Rzeczypospolitej korzysta-

li z daleko idącej niezależności. Kolejnymi właścicielami miasta stała się jednak rodzina von Blankenburg, w której rękach pozostało ono aż do 1836 r. W latach 30. XVIII w. Blankenburgowie na miejscu zamku wzniesli barokowy pałac. Miasto rozwijało się jako ośrodek handlowy na szlaku Berlin – Królewiec. Po I rozbiorze Rzeczypospolitej w 1772 r. miasto znalazło się w granicach Prus.

Mimo wielu zmian politycznych, miasto zachowało niemiecki charakter etniczny, choć od końca XVI w. systematycznie rósł wśród mieszkańców udział ludności żydowskiej. Na przełomie wieku XVIII i XIX w. Żydzi stanowili ponad połowę ludności miasta, tworząc największą gminę żydowską na Pomorzu Zachodnim. Wiek XIX przyniósł masową emigrację ludności żydowskiej z przyczyn ekonomicznych i upadek handlowego znaczenia miasta. W roku 1836 miasto straciło status miasta prywatnego i przeszło pod bezpośredni nadzór państwa pruskiego. Ożywienie gospodarcze Mirosławca nastąpiło na początku XX wieku, miasto zyskało połączenie kolejowe z Kaliszem Pomorskim i Złocięcem.

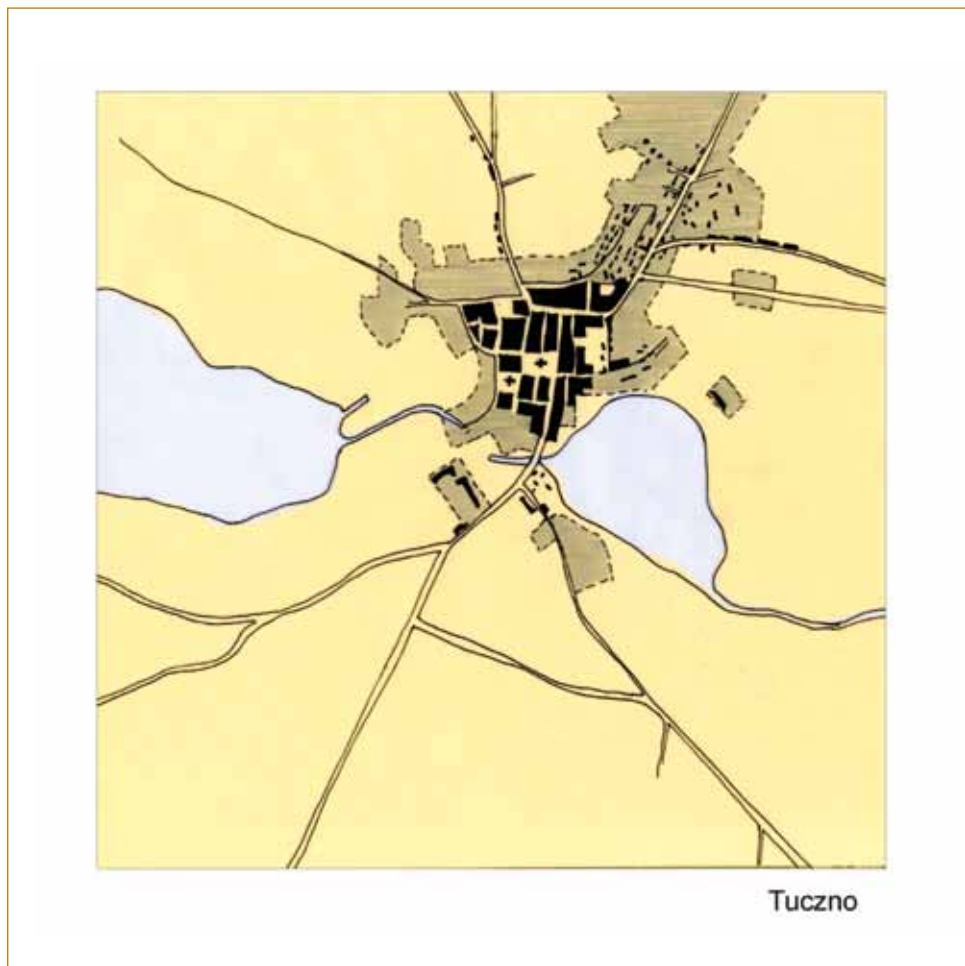
W czasie II Wojny Światowej Mirosławiec stał się miejscem zaciętych walk o przełamanie umocnień Wału Pomorskiego, zabytkowa zabudowa śródmieścia uległa jednak niewielkiemu zniszczeniu (20%). We współczesnym rozplanowaniu miasta zachował się układ staromiejski i jego główne elementy. Pomimo współczesnego budownictwa zachował się małomiasteczkowy charakter architektury.

Tuczno jest najmniejszym z miast Puszczy Drawskiej, liczącym niecałe 2,0 tysiące mieszkańców, położonym w powiecie wałeckim, nad pomiędzy jeziorami Tuczno i Zamkowym.

Na ziemiach opanowanych w XIII wieku przez Brandenburgię i oddanych w lenno rodowi Wedłów w 1331 roku, zostało lokowane miasto *Tuetze*. W pobliżu miasta Wedlowie wzniesli w 1338 roku zamek. W 1368 roku Tuczno wraz z całą ziemią wałecką zostało przez króla Kazimierza Wielkiego włączone do Polski. Rodzina Wedłów z czasem spolonizowała się przyjmując nazwisko Tuczyńskich. Do czasu rozbiorów, miasto było w województwie poznańskim. W 1772 roku znalazło się pod zaborem pruskim, niemiecka nazwa miasta brzmiała *Tütz*. W 1939 roku miasto liczyło 2700 mieszkańców.

W latach 20. i 30. XX wieku władze niemieckie poleciły wybudować w mieście i okolicach olbrzymie umocnienia, które w czasie II wojny światowej weszły w skład Wału Pomorskiego. Bunkry te po wojnie zostały celowo zniszczone przez żołnierzy radzieckich. W czasie działań wojennych 80% zabudowy miasta zostało zniszczone.

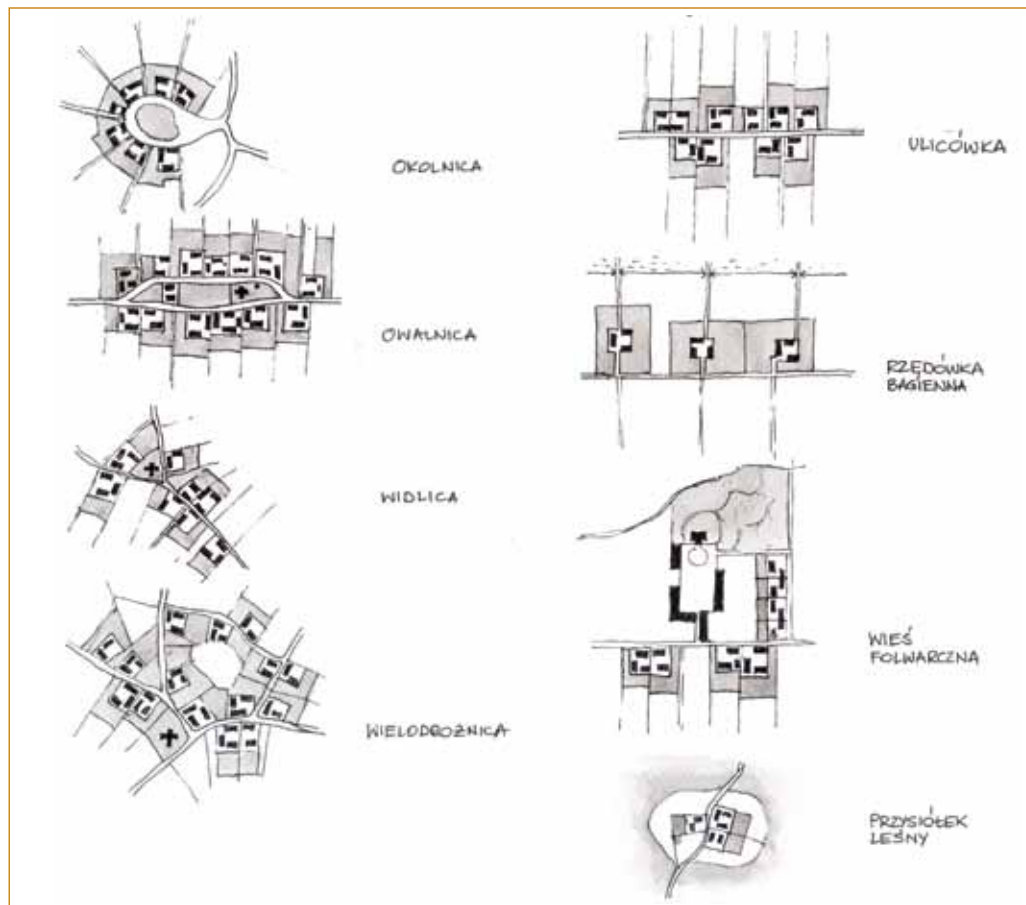
Miasto zachowało średniowieczne rozplanowanie z rynkiem, ale brak zabudowy historycznej oraz powojenna zabudowa o niskich walorach architektonicznych pozbawiły przestrzeń miasta walorów kulturowych. Zachował się na szczęście zamek Wedłów z XIV wieku, przebudowywany w XVI i na początku XVII wieku. Częściowo zniszczony w latach 1945–47 został w latach 60. XX wieku odrestaurowany i przeznaczony na dom pracy twórczej Stowarzyszenia Architektów Polskich. Zamek wraz z otaczającym go parkiem jest wielką atrakcją Tuczna i podziwianym zabytkiem epoki renesansu.

*Rys. 6. Rysunek rozplanowania miasta Tuczo przed zniszczeniami w czasie wojny
(rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)*

3.2. Wsie i osady Puszczy Drawskiej

W rozplanowaniu wsi: układzie zagród, usytuowaniu domostw wzdłuż drogi, wspólnej przestrzeni, obecności ważnych budowli takich jak kościół, szkoła, sklep, pałac, zapisana jest historia, metryka wsi. Jak dziś wygląda tradycyjna wieś Puszczy Drawskiej? Układy przestrzenne wsi bardzo się różnią, mogą to być wsie z zabudową skupioną wokół placu, rozciągniętą wzdłuż ulicy, z zabudową rozproszoną na dużej przestrzeni lub ograniczającą się do kilku zagród.

*Rys. 7. Typy układów przestrzennych wsi na terenie Puszczy Drawskiej
(rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)*

W literaturze przedmiotu spotykamy różne klasyfikacje układów przestrzennych wsi. Rozróżnienie na: wieś, osadę, przysiółek i wybudowanie jest przyjęte zwyczajowo, zależnie od wielkości układu przestrzennego. Cechą charakterystyczną, atrybutem wszystkich osiedli wiejskich jest sposób powiązania zabudowy z rozłogami – czyli polami przynależnymi do gospodarstw. Nowe wsie zakładane były w trakcie akcji kolonizacyjnych, na z góry ustalonych zasadach prawnych, podobnie jak miasta. Tak więc czynnik prawny miał wpływ na ich kształt. Równie ważny był czynnik warunków przyrodzonych miejsca, w którym powstawały: owalnice – na terenach płaskich, suchych, dostępnych; rzędówki tzw. olędry na terenach bagiennych wymagających uzdatnienia. O kształcie osad decydowała też ich specyficzna funkcja, stąd np. osady młyńskie, lub sposób prowadzenia gospodarki i związany z tym podział na wsie chłopskie i wsie folwarczne.

3.2.1. Cechy wsi o układzie owalnicy

Owalnica to wieś typu niwowego, placowa, charakterystyczna dla średniowiecznych (regularnych) układów przestrzennych, lokowanych na prawie niemieckim. Łączy ona w sobie cechy wsi okoliczowej (o charakterze obronnym) z wsią ulicową.

Głównym elementem krystalizującym plan wsi owalnicowej jest centralny plac (nawsie), w kształcie wydłużonego owalu lub wrzeciona. Pośrodku placu – na niewielkim wyniesieniu terenu – lokowany był kościół, otoczony cmentarzem. Pozostała część nawsia pierwotnie była niezabudowana, z niewielkim stawem i wspólną łąką (pastwiskiem) dla bydła i ptactwa domowego. W XVIII, a zwłaszcza w XIX wieku, w wyniku zmian w strukturze agrarnej i własnościowej, rozpoczął się proces zagospodarowania nawsia. Lokowano tutaj niewielkie zagrody małorolnych chłopów lub komorników, a z czasem obiekty wiejskiej infrastruktury – kuźnie, warsztaty, szkoły, gospody – świetlice, remizy strażackie. Nawsie (plac wiejski) otoczony był drogami, które „zbiegały się” na jego krańcach i stanowiły trakt do sąsiedniej miejscowości.

Fot. 2. Wieś Barnimie

Działki siedliskowe rozlokowane były po obu stronach drogi. Miały zwartą zabudowę frontową (kalenicową lub szczytową), tworzącą łukowato wygięte pierzeje. Pośrodku wsi lokowane były duże zagrody chłopskie, w tym zagroda sołtysa i plebana, a na obrzeżach zagrody średnio- i małorolne. Do zagród przylegały ogrody i sady oraz przydomowe pola.

Całość zamknięta była od strony pola tzw. drogą zagumienną, która oddzielała niwę siedliskową od szachownicowego układu pól. Odmianą wsi owalnicowej jest układ zaułkowy (sakowy), gdzie wiejski plac (nawsie) ma kształt worka (saka), z drogami na osi założenia.

Wieś owalnicowa z reguły rozwijała się w kierunku osiowym, wzdłuż pierwotnego założenia przestrzennego, tworząc układ placowo-ulicowy. Wsie owalnicowe ewoluowały również w układy widlicowe lub wielodrożne (np. Dębsko, Siennica, Mierzęcín, Stara Korytnica, Zieleniewo). W wyniku rozwoju folwarków, we wsiach owalnicowych doszło do znacznego przekształcenia pierwotnych układów przestrzennych, z nowymi dominantami przestrzennymi w postaci założeń dworsko-parkowych i podwórz folwarcznych (np. Dębsko, Mierzęcín). W XIX wieku, w wyniku reform agrarnych, przy wsiach owalnicowych lokowane były kolonie, o zwartych (ulicowych) lub rozproszonych układach przestrzennych.

Przykłady:

np. Biały Zdrój, Brzeziny, Dominikowo, Golin, Jezioriki Waleckie, Szczuczarz, Zatom, Żółwino oraz Giżyno, Suchowo, Trzebin, Wołowe Lasy

3.2.2. Cechy wsi o układzie ulicówki

Fot. 3. Wieś Ostromecko – ulicówka kolonizacyjna

Ulicówka to wieś typu niwowego (lub łanowego), pasmowa, skupiona, lokowana na terenach przejściowych między nizinami, a suchymi równinami. Jest to najbardziej rozposzechniony układ przestrzenny, z niwą siedliskową pośrodku arealu gruntów. Zabudowa zagrodowa rozlokowana jest po obu stronach drogi wiejskiej, w dwóch (prostych lub nieregularnych) rzędach. Układ dróg bocznych jest chaotyczny, a pola tworzą nieregularną szachownicę.

Wsie ulicowe ewoluowały w formę wydłużonych ulicówek, łączących się czasem z przysiółkami lub w formę chaotycznej, tzw. kupowej wielodrożnicy.

Przykłady:

Cybowo, Dzwnowo, Lipinka, Wygon, Załom oraz Sarbinowo, Sławica

3.2.3. Cechy wsi folwarcznych

W sensie historyczno-przestrzennym zespoły rezydencyjne, czy folwarczne zostały wkomponowane w średniowieczne wsie o założeniu owalnicowym lub ulicowo-placowym, doprowadzając do częściowego przekształcenia pierwotnej kompozycji. Stawały się także – obok kościołów – dominantą w strukturze wsi. XIX-wieczne folwarki lub na nowo zorganizowane założenia rezydencyjno-folwarczne miały formę krótkich ulicówek lub niewielkich osad z dominującym podwórzem gospodarczym. Kolonie mieszkalne dla robotników folwarcznych stanowiły z reguły zwarte, liniowe ciągi zabudowy, rozlokowane po jednej lub obu stronach drogi wiejskiej, złożone z wielorodzinnych domów i towarzyszących im niewielkich budynków gospodarczych.

Fot. 4. Zieleniewo – wieś folwarczna

Przykłady:

Stare Osieczno to dawne (średniowieczne) miasteczko, od XVII wieku wieś folwarczna wsie (osady) dworsko-folwarczne (np. Chomętowo, Dłusko, Karpin, Konotop, Niemieńsko, Nowa Korytnica, Nowa Studnica, Podegrodzie, Podlesie, Sitnica, Zdanów

3.2.4. Inne typy przestrzenne spotykane we wsiach i osadach Puszczy Drawskiej

Poza opisanymi powyżej charakterystycznymi typami układów przestrzennych wsi spotkamy w Puszczy Drawskiej:

- wsie wielodrożnicowe, o zwartej zabudowie (np. Barnimie, Breń, Łasko, Mielęcín, Radęcín, często wykształcone z pierwotnych założeń owalnicowych (np. Ługi, Mierzęcín, Ogardy, Zieleniewo).
- ulicówki kolonizacyjne – układy planowane (np. Mostniki)
- wsie o zabudowie rozproszonej (np. Pieczyska, Radachowo)
- niewielkie wsie / osady o zwartych, ale amorficznych formach (np. Głusko, Martew)
- osady (przysiółki) leśne, o swobodnej zabudowie (np. Dąbrowa, Jelonek, Krępa Krajeńska, Ostrowite, Złotowo)
- osady młyńskie (Ogardy)
- leśniczówki (np. Antonówka, Bogdanka, Borowik, Jarychowo, Kraśnik, Linkowo, Zacisze)

Fot. 5. Wieś Dzierżązno Wielkie

Na południowych obrzeżach Puszczy Drawskiej, w dolinie rzeki Noteci, występują XVII i XVIII-wieczne wsie kolonizacyjne o oryginalnych układach przestrzennych. Są to: rzędówki bagienne i osady rozproszone.

- rzędówki bagienne – wsie jednopasmowe, rozplanowane wzdłuż rzek, długie, o zwartej zabudowie rozlokowanej po jednej stronie drogi, z centralnie ulokowanym kościołem (np. Folsztyn, Herburtowo, Huta Szklana, Marianowo, Nowe Dwory, Wizany)
- wsie rozproszone – rozplanowane w formie nieregularnej ulicówki, o luźniej zabudowie, z licznymi zagrodami samotniczymi oraz wewnętrznymi drogami (np. Lubcz Mały i Lubcz Wielki).

Fot. 6. Wieś Dominikowo

Jak chronimy tradycyjne elementy układu wsi

Chcąc zachować niepowtarzalny, tradycyjny charakter wsi musimy chronić jej historyczne rozplanowanie i najcenniejsze elementy układu. Możemy chronić je z mocy prawa, zgodnie z ustawą z 23 lipca 2003 roku o zabytkach i opiece nad zabytkami (Dziennik Ustaw z 17 września 2003 r. z późniejszymi zmianami). Zgodnie z art. 8, najważniejszą formą ochrony zabytków jest wpisanie ich do rejestru zabytków, którą dla zabytków znajdujących

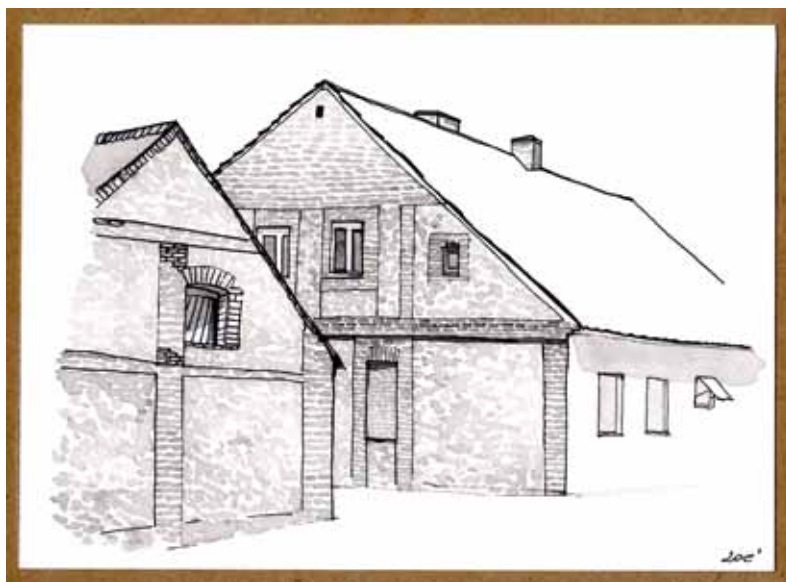
się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Jednak nawet ustalenie prawnej ochrony najcenniejszych zabytków jest często niewystarczające.

Aby ochrona tradycyjnego krajobrazu wsi była możliwa, musi wynikać z działań nie tylko służb ochrony zabytków, ale przede wszystkim mieszkańców wsi, którzy są „strażnikami dziedzictwa”. Za najważniejsze należy dziś uznać:

- zachowanie historycznej kompozycji przestrzennej wsi z tradycyjnym miejscem wspólnym
- zachowanie historycznej zabudowy mieszkalnej i gospodarczej
- dostosowanie nowej zabudowy do form tradycyjnych
- harmonijne wkomponowanie infrastruktury technicznej, takiej jak słupy elektryczne, trafostacje, ujęcia wody, śmietniki, w krajobraz wsi
- zachowanie czytelnych granic wsi i niezabudowanej strefy ekspozycji w krajobrazie
- poznanie historii wsi i zachowanie jej dla przyszłych pokoleń.

4. ARCHITEKTURA DOMOSTW

W krajobrazie kulturowym rolę dominującą odgrywają bogate rezydencje włościańskie z pałacami, olbrzymimi założeniami folwarcznymi i komponowaną zielenią parków, które podporządkowują sobie układy przestrzenne i panoramy. Z punktu widzenia lokalnej tradycji architektonicznej stanowią one jednak wyspy obcego stylu. Arystokracja europejska była bardzo egalitarna, większość rodów miała gałęzie w kilku krajach. Budując swoje siedziby zatrudniali najlepszych architektów i sięgali po wzorce z różnych stron nie sugerując się zwykle regionalizmami i sprowadzając obce materiały. W wiejską tradycję mocniej wrośnięte są bryły kościołów, które budowano na miarę potrzeb i możliwości lokalnych społeczności. Tak naprawdę jednak, to wiejskie domy, stodoły i sposób kształtowania zagród stanowią nośnik lokalnych tradycji budowlanych i im właśnie należy poświęcić szczególną uwagę chcąc opisać krajobraz zbudowany Puszczy Drawskiej.

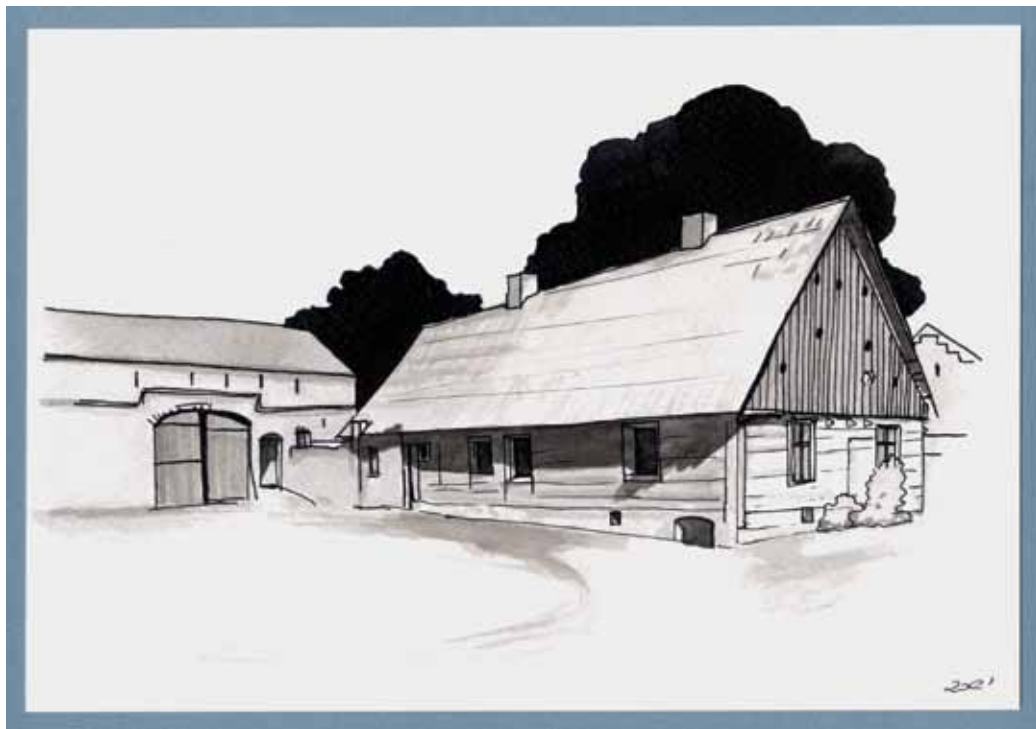
Rys. 1. Zabudowa zagrodowa we wsi Siedliska (rys. Kaja Cykalewicz)

4.1. W wiejskiej zagrodzie

Zagroda, domostwo, obejście – to zespół budynków niewielkiego gospodarstwa wiejskiego, zwykle rodzinnego. Zagrody są dostosowane do potrzeb gospodarstwa i tradycji miejscowej. Są nierozdzielnie związane z określonym typem zabudowy, określoną formą zabudowy regionalnej, i w rezultacie przesadzają o charakterze wsi.

Zasięgi różnych form regionalnych zabudowy układają się na Pomorzu podobnie jak krajobraz pasmowo, równoległe do linii brzegowej morza: halowe domy rybaków, segmentowe domy słowińców, zagrody czworoboczne, domy marchijne, domy przyrzyckie, domy krajeńskie, domy kaszubskie, olęndry.

Zachowanie różnorodności i odmienności regionalnych form zabudowy i układów zagród jest bardzo ważnym aspektem ochrony dziedzictwa kulturowego. Często jedynym sposobem zachowania tego dziedzictwa jest utworzenie skansenu – otwartego muzeum kultury wiejskiej, gdzie swoje miejsce mogą znaleźć ginące zabytki.

Rys. 2. Zabudowa zagrodowa we wsi Huta Szklana (rys. Kaja Cykalewicz)

4.1.1. Tradycyjne układy zagród w Puszczy Drawskiej

Ze względu na sposób rozmieszczenia zabudowy w obrębie zagrody, możemy podzielić je na kilka sposobów. Bardzo istotne jest usytuowanie budynku mieszkalnego względem drogi – **kalenicowo**, czyli najwyższą krawędzią dachu równoległe do drogi, lub **szczytowo**, czyli kalenicą prostopadłe do drogi. Ustawienie domu miało wielki wpływ na sposób rozplanowania innych elementów w obejściu. Kolejnym sposobem scharakteryzowania zagród jest określenie zależności pomiędzy poszczególnymi budynkami. Na tej podstawie można wyróżnić różne typy zagród:

- **zagroda otwarta** – w której budynki nie stykają się ze sobą, są wolno stojące, z zewnątrz zagrody można zajrzeć do jej wnętrza,
- **zagroda zwarta** – budynki stykają się ze sobą, chroniąc przestrzeń podwórza przed ciekawskimi spojrzzeniami,
- **zagroda zamknięta** – podwórze jest ściśle otoczone budynkami lub budynkami połączonymi parkanem i bramą lub budynkiem bramnym.

Można też podzielić zagrody na różne typy ze względu na ilość budynków, które ją tworzą. Powiemy wówczas o zagrodzie czterobudynkowej, trzybudynkowej lub dwubudynkowej. Zdarza się, że w obejściu jest tylko jeden budynek podzielony na część mieszkalną i część gospodarczą, tworzący samodzielnie zagrodę jednobudynkową – jest to tzw. zagroda minimalna. Na rozległym terenie obecnej Puszczy Drawskiej możemy znaleźć wszystkie te typy, związane z wpływami kulturowymi sąsiednich krain.

Rys. 3. Zagroda we wsi Modropole (rys. Kaja Cykalewicz)

Teoretyk urbanistyki Gerard Ciołek różnicuje typy zagród w zależności od usytuowania domu mieszkalnego:

- **dom do drogi** – budynek mieszkalny w zagrodzie stoi szerokim frontem równolegle do drogi wiejskiej,
- **dom do sąsiada** – budynek mieszkalny stoi prostopadle do drogi, szczytem.
- **dom do pola** – budynek mieszkalny stoi równolegle do drogi w głębi zagrody, zamykając podwórze.

Fot. 1. Zagroda dwubudynkowa z domem do drogi we wsi Jamienko

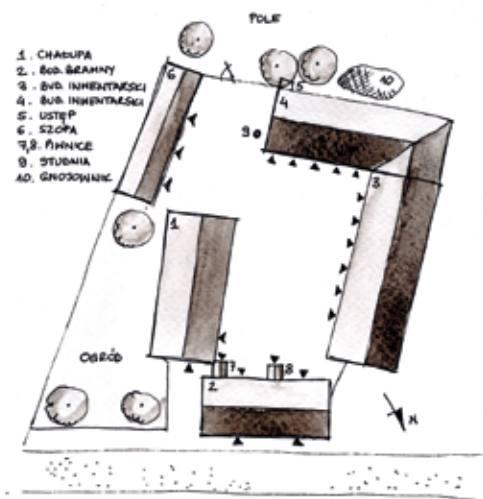

Fot. 2. Zagroda jednobudynkowa z domem do sąsiada we wsi Klasztorne

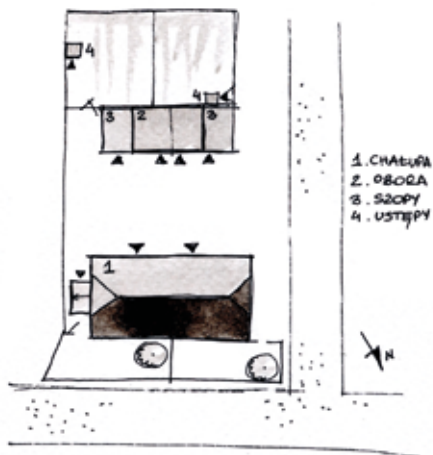

Fot. 3. Zagroda wielobudynkowa z domem do pola we wsi Osieczno

Pierwsze dwa typy zagród są najczęściej spotykane na terenie Puszczy Drawskiej, jednak trzeba wziąć pod uwagę, że budynki w zagrodzie, tak jak zagrody w układzie wsi, są dostosowane do warunków miejsca i kształtu działki. W obrębie jednej wsi na ogół dominuje określony typ zagrody, co podyktowane jest tradycją miejscową, nadający charakter architekturze całego zespołu zabudowań wiejskich. W krajobrazie wyróżniają się wsie kolonijne w typie ulicówki, o działkach dwubudynkowych, w których domy mieszkalne ustawione są równoległe do drogi, od frontu, a całość układu podkreśla jednorodna architektura (jeden typ) budynków.

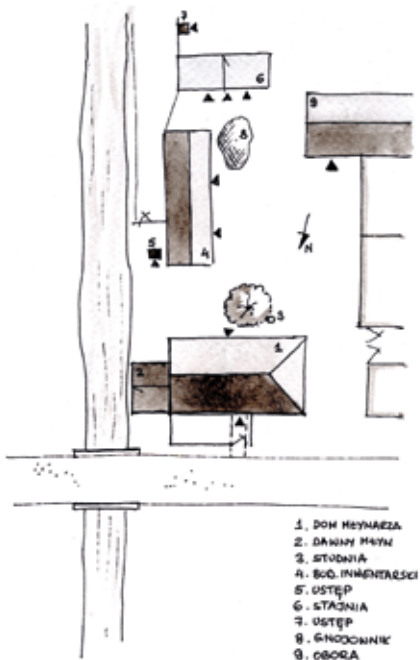

Rys. 4. Zagroda zwarta wielobudynkowa (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

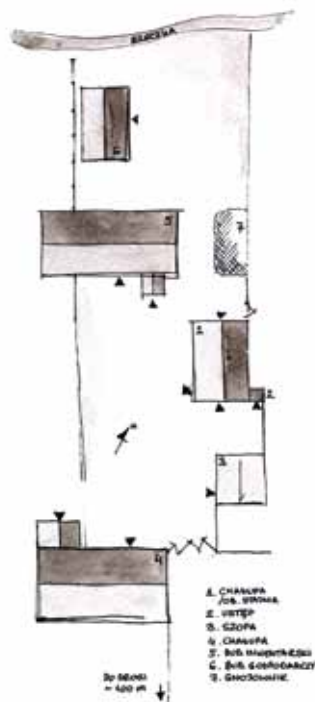

Rys. 5. Zagroda dwubudynkowa (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

Przykładem dostosowania układu zabudowy na działce do warunków miejsca i prawa lokacyjnego są zagrody olęderskie położone we wsiach na południowym krańcu Puszczy Drawskiej. Ich wydłużone, rozciągnięte kształty są bardzo charakterystyczne i łatwe do rozpoznania.

Rys. 6. Zagroda młyńska (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

Rys. 7. Zagroda olęderska (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

4.1.2. Funkcje i rozplanowanie zagrody

Zagroda składa się z domu mieszkalnego – chaty i budynków gospodarczych, m.in. stodoły, obory, spichlerza, czasami budynku kuźni lub młyna. Zabudowania najczęściej otoczone są płotem i ustawione wokół wewnętrznego podwórza. Częścią zagrody jest przedogródek kwiatowy, ogród warzywny i sad, czasami łąka.

O rozplanowaniu zabudowy w historycznej zagrodzie i jej zagospodarowaniu przesądzała funkcja gospodarcza, której wszystko było podporządkowane. W tradycyjnej zagrodzie najważniejsze jest podwórze gospodarcze, wokół którego skupia się zabudowa, gdzie toczy się życie, wre praca. Podwórze musi być odpowiedniej wielkości, zależnie od wielkości gospodarstwa, które obsługuje. Podwórze musi zapewniać łatwy i wygodny dostęp dla sprzętu rolniczego do budynków inwentarskich i stodół. Wjazd był sytuowany od głównej drogi lub z bocznej, często przez budynek bramny tzn. budynek gospodarczy z bramą przejazdową. Taką bramę, czy też wrota miały także stodoły umieszczone w głębi podwórza z dostępem do pól, co ułatwiało przejazd wozu wyładowanego zbożem. W obrębie podwórza znajdowały się też: studnia, gnojownik i ustępy. Na terenie Puszczy Drawskiej podwórza były przeważnie brukowane, co znacznie ułatwiało utrzymanie porządku w obejściu.

4.1.3. Zielona zagroda – zagospodarowanie otoczenia domostw

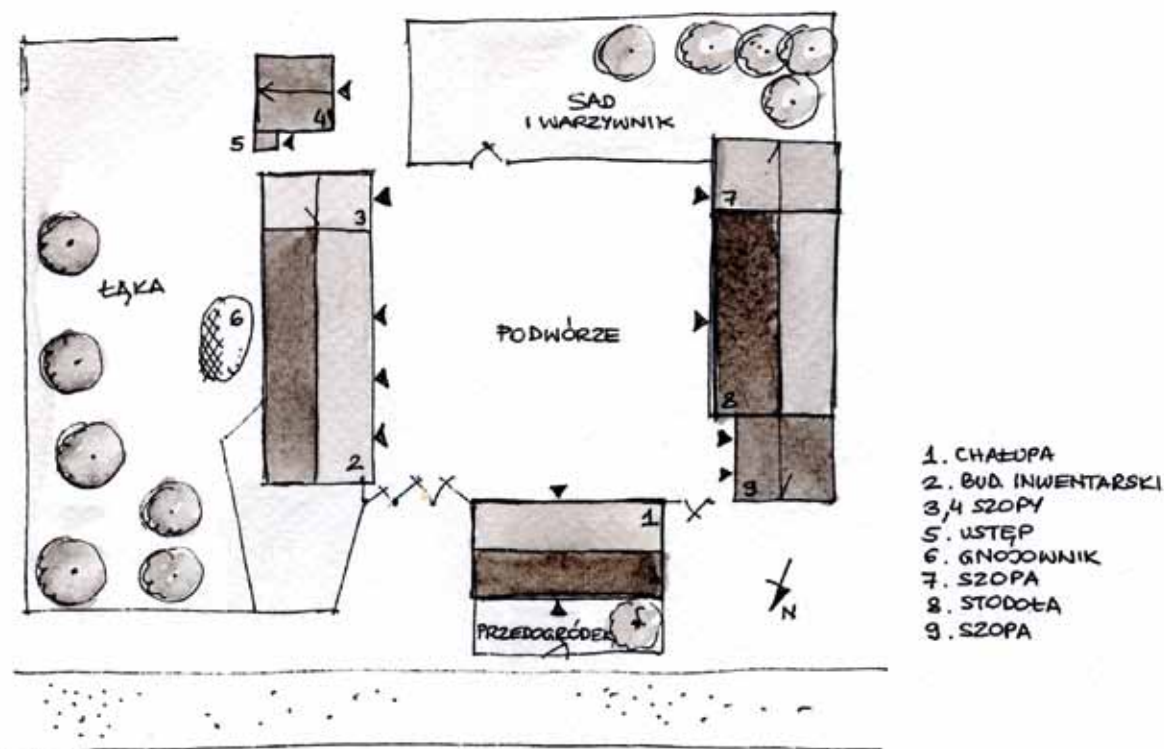
W lokalnej tradycji architektonicznej ważne miejsce w zagrodzie odgrywa zielone otoczenie domostw. Gospodarstwo rolne tworzyło niemal samowystarczalny zamknięty świat, którego mieszkańcy żyli w symbiozie z przyrodą, dającą im pożywienie, materiał budowlany, ziołowe lekarstwa i osłonę przed żywiołami. Tak jak każde miejsce w chacie i budynkach gospodarczych miało swoją funkcję, tak samo zielone części zagrody zgodnie z przyjętym zwyczajem miały różne przeznaczenie. Każda z nich była umiejscowiona w konkretnym miejscu, a dostępu do niej broniły niskie drewniane płoty. Konkretna lokalizacja zależała od układu przestrzennego wsi, podziału na łąny i kształtu zagrody, dlatego mogła być różna we wsiach o różnej genezie i układzie stosunków własnościowych.

W tradycji lokalnej w każdej zagrodzie znajdowały się następujące zielone części:

- **warzywnik** – stanowiący przydomową spiżarnię. Warzywniki zakładano z boku lub z tyłu zagrody, tworząc długie zagony, dzięki czemu można je było orać końmi.
- **sad owocowy** – źródło wielu tradycyjnych odmian owoców. Drzewa prowadzono w formie półnaturalnej, na wysokim pniu, godząc się z wynikającym z tego cyklem lat ubogich i bogatych w zbiory. W cieniu pod bielonymi drzewami stawiano ule i wypasano bydło. Sady w zwartych wsiach zakładano na skraju łąk i pól, za warzywnikami, natomiast we wsiach o luźnej zabudowie sady mogły rozdzielać sąsiednie gospodarstwa.
- **przedogródek** – najbarwniejsze miejsce w tradycyjnym krajobrazie wiejskim. Przedogródki zakładano przy samym domu mieszkalnym. W zagrodach o układzie opi-

sanym wyżej jako „dom do drogi” i „dom do sąsiada” przedogródki przylegały do większych dróg, osłaniając chaty i stanowiąc wizytówki mieszkańców. W zagrodach z domem z tyłu podwórza, przedogródki tworzone z boku chaty.

- **wysokie drzewa w zagrodzie** – przy większości domów wiejskich znaleźć można wysokie drzewa liściaste. W wielu wsiach obsadzano nimi drogi tworząc aleje, pod których osłoną budowano domy. W innych przypadkach wysokie drzewa, opiekunów domów, sadzono przy chatach. Miały osłaniać od wiatru, dawać cień na podwórzu i chronić zabudowę przed piorunami.

Rys. 8. Rozplanowanie tradycyjnej zagrody (rys. Alicja Cykalewicz Tymbarska)

Szeroką informację o ogródkach wiejskich i zielonych częściach zagrody znajdą Państwo w „Przewodniku po lokalnej tradycji ogrodniczo-sadowniczej Puszczy Drawskiej” przygotowanym przez Drawieński Park Narodowy.

Fot. 4. Zielona zagroda we wsi Pielice

Rys. 9. Ubikacje w zagrodzie we wsi Klasztorne (rys. Kaja Cykalewicz)

4.1.4. Zwierzęta w zagrodzie – wspieranie bioróżnorodności

W dawnych zagrodach wiejskich ludzie i zwierzęta mieszkali obok siebie. Dla zwierzęcych mieszkańców zagród – drobiu, trzody, koni, krów, królików, psów i innych czworonogów budowano specjalnie dla nich przeznaczone budynki i niewielkie obiekty, dostosowane do ich potrzeb. Ze względu na oszczędność miejsca, w jednym obiekcie łączono pomieszczenia dla różnych zwierząt. Przeważnie w jednym budynku inwentarskim znajdował się chlewik i obora. Stajnie dla koni wydzielano w stodołach. Kurniki, klatki dla innych gatunków drobiu i królików stawiano z boku podwórza. Psy mieszkaly w budach i nie wpuszczano ich do domów. Własną historię architektury mogłyby również napisać gołębie, dla których budowano niekiedy bardzo dekoracyjne i malownicze wolnostojące gołębniki. Tylko koty mogły chodzić własnymi drogami i same wybierały sobie najprzytulniejsze miejsca, zwykle na piecach i zapieckach.

Fot. 5. Pasieka w zagrodzie we wsi Ostrowiec

Oprócz oficjalnych mieszkańców, każdemu ludzkiemu domostwu towarzyszyli dzicy lokatorzy. Tradycyjne sposoby uprawy ziemi, bujne warzywniki i ogrody kwiatowe stanowiły doskonałe siedliska dla wielu gatunków dzikich zwierząt – ptaków, ssaków, gadów i płazów, nie mówiąc już o wszechobecnych owadach i pajęczakach. Ludzie godzili się z ich obecnością, rozumiejąc związek między wszystkimi elementami przyrody. Przedmiotem wielu zakorzenionych w tradycji wierzeń i zwyczajów są dzicy mieszkańcy wsi – przynoszące powodzenie bociany, które starano się zapraszać do zagród ułatwiając im budowanie gniazd, związane z zaświatami sowy, czy przybywające razem z wiosną jaskółki.

Z dzisiejszych wiejskich zagród zniknęło wielu ich mieszkańców. Opustoszały obo-ry, chlewiki i stajnie. Na pociechę pozostały nam koty i wierne psy, które ze strażników obejść awansowały do roli członków ludzkich rodzin. Nadal towarzyszą nam jednak dzicy lokatorzy, dla których nasze zagrody stanowią dom, o czym często zapominamy. Ochrona bioróżnorodności nie jest jedynie pustym hasłem. Nasi zwierzęcy sąsiedzi są od nas zależni, dbając o własne domy często im szkodzimy, nie rozumiejąc jak wiele pożytku możemy mieć z dobrych stosunków sąsiedzkich z przyrodą i jak wiele możemy stracić odwracając się od niej. Chcąc wesprzeć dzikich mieszkańców wsi powinniśmy pamiętać o ich potrzebach budując i remontując własne domy. Możemy również zaprosić ich do obejścia budując elementy przeznaczone specjalnie dla nich:

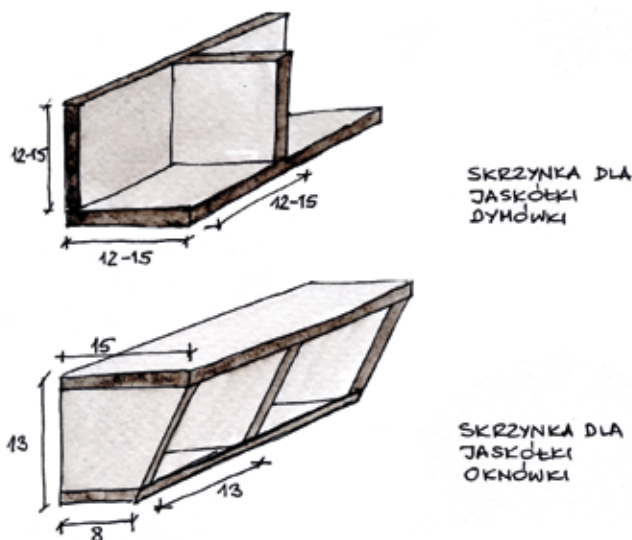
- **domki lęgowe dla ptaków** – różne gatunki ptaków wymagają przygotowania różnych budek lęgowych. Są jednak pewne uniwersalne ich typy, do których chętnie wprowadzi się wiele gatunków. Wg wielkiego znawcy polskiej awifauny, nieżyjącego już profesora Jana Sokołowskiego, najchętniej zasiedlane są następujące typy skrzynek lęgowych:
 - budki zamknięte naśladujące dziuple, budowane w różnej wielkości i mocowane w różnych miejscach mogą służyć jako mieszkanie dzięciołka, kowalika, muchołówki, pełzacza, pleszki, sikory, wróbla, mazurek, dudka, dzięcioła, gołębia siniaka, kawki, kraski, pustułki, szpaka, a także kaczek, gęsi, puszczyków, pustulek.
 - budki półotwarte, zależnie od wymiarów zasiedlane przez kopciuszka, muchołówkę szarą, pliszkę siwą, pustułkę i rudzika.

Budki lęgowe należy czyścić po każdym lęgu.

Rys. 10. Podstawowe rodzaje budek lęgowych dla ptaków (rys. A. Cykalewicz-Tymbarska)

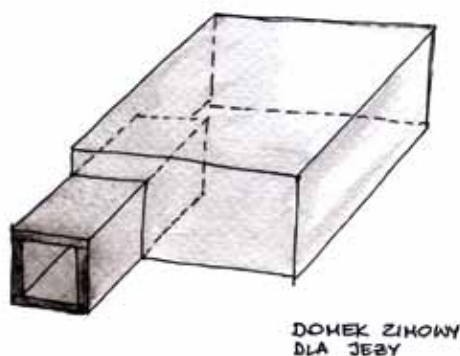
- **łęgowiska dla jaskółek** – gniazda jaskółek zawieszane pod okapami domów i budynków gospodarczych, a także przyklepione do belek stropowych w oborach i stodołach towarzyszyły każdemu wiejskiemu gospodarstwu. Dzisiaj, chcąc zapobiec brudzeniu elewacji i podłóg przez guano, zdejmuje się stare gniazda i przeszkadza jaskółkom w zakładaniu nowych. Z tego między innymi powodu populacja jaskółek gwałtownie się kurczy, a tymczasem są to nasi najskuteczniejsi pomocnicy w starciu z komarami i muchami. Zamiast niszczyć gniazda i płoszyć ptaki, lepiej jest pomóc im w założeniu domów w miejscu, gdzie nie będą nam przeszkadzały. W tym celu wykonuje się specjalne półki stanowiące podstawę pod gniazdo i wiesza je pod okapami budynków.

Rys. 11. Skrzynki łęgowe dla jaskółek (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

- **karmniki i poidelka dla ptaków i motyli** – istnieje wielka różnorodność karmników dla ptaków, począwszy od znanych wszystkim zadaszonych altanek na wysokich słupkach, dozowników karmy ze starych butelek PET, po karmniki naziemne w formie jednospadowego daszka dla kuropatw i bażantów. Chcąc trafić w gust naszych skrzydlatych gości powinniśmy zainteresować się jakie gatunki ptaków nas odwiedzają i poszukać informacji o tym, jaki typ karmnika i pokarm będzie dla nich najodpowiedniejszy. Pamiętajmy też o poidelkach, z których będą mogły bezpiecznie skorzystać zarówno ptaki jak i motyle oraz jeże.
- **domki zimowe dla jeży** – jeże są bardzo cennymi sprzymierzeńcami w walce ze szkodnikami zagrażającymi naszym ogrodom, ponieważ żywią się owadami, ślimakami i małymi gryzoniami. Porę zimową jeże przesypiają w ciepłym i suchym miejscu. Na śpiące jeże czyha wiele zagrożeń poczynając od drapieżników, po warunki

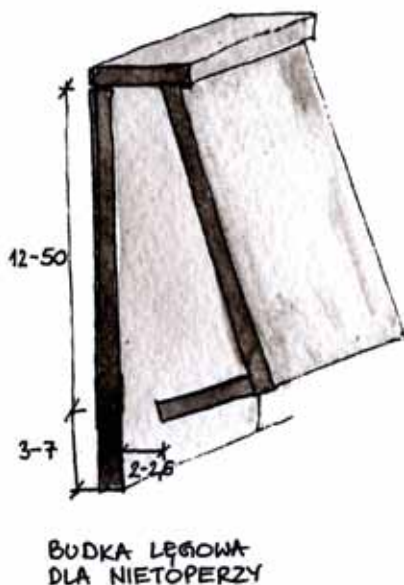
termiczne. Możemy im pomóc przetrwać zimą budując dla nich domki zimowe. Można kupić gotowe domki lub spróbować zrobić je samemu z desek lub płyty OSB. Domek ma postać prostej skrzynki o wymiarach $40 \times 60 \times 25$ cm z wejściem w formie tunelu o długości 30 cm i przekroju 12×12 cm. Wnętrze domku dobrze jest wyłożyć suchymi liśćmi. Schronienie musi być dobrze przytwierdzone do podłoża, na przykład za pomocą kołków wbitych w ziemię. Domki zimowe dla jeży stawiamy w bezpiecznym miejscu z dala od dróg w pobliżu kompostownika, na skraju łąki lub sadu, czyli tam, gdzie jeże znajdą łatwo pożywienie. Z wierzchu domek należy osłonić przysypując liśćmi, gałęziami lub folią i ziemią. Wszystkie gatunki jeży występujących w Polsce znajdują się pod ochroną.

Rys. 12. Domek zimowy dla jeży (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

- **letnie i zimowe schronienia dla nietoperzy** – nikt nie walczy z komarami i innymi uprzykrzającymi nam życie owadami lepiej niż nietoperze, jednak wielu z nas czuje wobec nich niechęć podobnie jak przed gryzoniami lub lęk, podsycany skutecznie przez tradycyjne zabobony i współczesne filmy grozy. Tymczasem nietoperze nie stanowią dla nas żadnego zagrożenia, podczas gdy my sami jesteśmy dla nich ogromnym. Ocieplanie strychów, uszczelnianie szpar w elewacjach, wycinanie starych drzew i zamykanie dostępu do piwnic pozbawia nietoperze schronienia. Nietoperze w ciągu roku zmieniają miejsce swojego bytowania. W okresie od marca do listopada dorosłe samice gromadzą się w kolonie lęgowe, rodzą i wychowują potomstwo. Na swoje lokum wybierają miejsca suche i ciepłe, takie jak strychy i wieże kościelne. Jesienią niektóre gatunki nietoperzy odlatują na zimowiska, zatrzymując się po drodze w tzw. kwaterach przejściowych. Zimą nietoperze przysypiają podwieszane pod sklepieniami jaskiń, stropami piwnic, czy w starych studniach. Chcąc zapewnić nietoperzom bezpieczeństwo powinniśmy:
 - pozostawić otwarte wloty o wymiarach 12×12 cm na nieużytkowe strychy,
 - pozostawić stare drzewa w otoczeniu budynku,

- nie instalować nadmiernego oświetlenia, zwłaszcza uruchamianego na fotokomórkę, które zakłóca zdolność echolokacji,
- na strychach przygotować szorstką powierzchnię lub listwowanie, do którego będą mogły się podczepiać,
- zainstalować budki lęgowe, jeżeli nie zdecydujemy się na udostępnienie im innych pomieszczeń. Budki, również podtynkowe, można kupić lub wykonać samodzielnie w postaci płaskiej skrzynki z 2-3 cm szczeliną wlotową od dołu,
- remonty dachów, strychów i wież zamieszkiwanych przez nietoperze prowadzić poza okresem lęgowym.

Rys. 13. Budka lęgowa dla nietoperzy (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

- **podstawa pod koło bocianie** – zapraszając do naszych zagród bociany pamiętajmy, że ich gniazda mogą osiągać nawet 2 metry wysokości i ważyć 1,5 tony. Warto więc dobrze przemyśleć miejsce ich posadwienia, ponieważ nie każdy dach, czy słup albo nieużywany komin jest w stanie podolać takiemu obciążeniu. Podstawę pod gniazdo buduje się w formie solidnej drewnianej platformy o średnicy ok 125 cm. Na platformie należy zamocować wieniec wpleciony z wikliny. Bociany chętnie osiedlą się w zaproponowanym przez nas miejscu, jeżeli będzie wygodne i solidne, a wokoło znajdują bogate żerowiska. Najpewniejsze jest jednak przygotowanie platformy w miejscu zniszczonego gniazda. Powinniśmy też pamiętać o wzmocnieniu, np. poprzez odciążenie przy słupach, istniejących gniazd.

4.2. Typy domów

Zabudowa wiejska stojąca dzisiaj w różnych częściach Puszczy Drawskiej powstawała na przestrzeni od XVIII do XXI wieku pod wpływem różnych zjawisk osadniczych i wpływów kulturowych. Mimo wielkiej różnorodności form, możliwe jest jednak opisanie budynków najbardziej charakterystycznych dla lokalnej tradycji. Największe różnice w wyglądzie wynikają z materiału, którego użyto w konstrukcji, dlatego należy odrębnie scharakteryzować domy drewniane i murowane z kamienia oraz cegły. Do opisu form domów służą pojęcia wywodzące się z terminologii architektonicznej i etnograficznej takie jak:

- **chaty szerokofrontowe** – główne wejście do budynku znajduje się w dłuższej (kalenicowej) elewacji budynku. Sień znajduje się na środku budynku, niekiedy spotkać można domy wielorodzinne z dwiema sieniami z wejściami z przeciwnych stron budynku. Izby mieszkalne rozłożone są po obu stronach sieni dochodząc amfiladowo do ścian szczytowych.
- **chaty wąskofrontowe** – wejście do sieni znajduje się w ścianie szczytowej domu. Poza największymi domami, szerokość budynku nie pozwalała na pomieszczenie sieni i izb po obu jej stronach, dlatego wejście umieszczone jest zwykle z boku elewacji.
- **trakty** – czyli ciągi pomieszczeń w układzie domu, równoległe do dłuższych ścian. Ze względu na niewielkie rozpiętości i prosty układ stropów spinających budynki, układy wewnętrzne domów były bardzo regularne. Nie stosowano korytarzy, z jednej izby przechodziło się bezpośrednio do następnej umieszczonej za nią, czyli w układzie amfiladowym. Określenia „trakt” używa się również do opisu ilości osi okiennych w elewacji.

4.2.1. Dom drewniany, wczoraj i dziś

Najstarsze z zachowanych wiejskich budynków mieszkalnych i gospodarczych w Puszczy Drawskiej są zbudowane z drewna. Był to materiał najbardziej dostępny i najłatwiejszy w obróbce. W naszym regionie do budowy używano przede wszystkim drewna sosnowego. Drewna dębowego, z uwagi na jego wyjątkową trwałość, używano na podwaliny, rzadziej na inne elementy konstrukcji takie jak słupy, legary i sochy.

W rejonie znajdującym się pod wpływem osadnictwa olęderskiego oraz Wielkopolski, a więc w południowej części obszaru Puszczy Drawskiej, w dolinie Noteci i jej dopływów, dominowały budynki wykonane w **technologii wieńcowej i sumikowo-łątkowej**. Charakterystyczne dla tego rejonu jest również łączenie tych dwóch technologii.

Szczegóły techniczne i dokładny opis tych tradycyjnych technik budowlanych znajdują się w rozdziale 5, w tym zaś miejscu chcielibyśmy zwrócić uwagę na uwarunkowane kulturowo sposoby ich zastosowania w lokalnej tradycji.

Fot. 6. Wieś Folsztyn – dom drewniany w konstrukcji wieńcowej

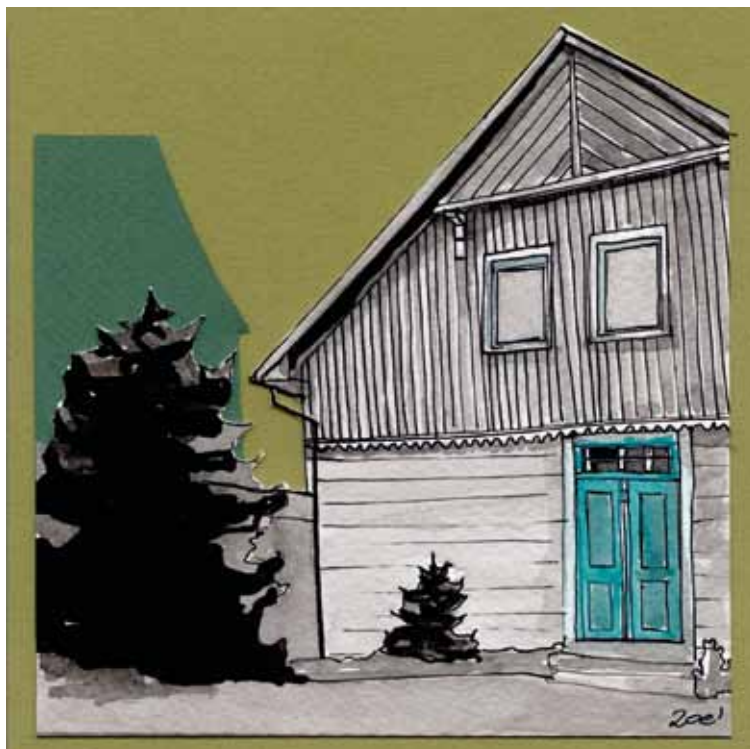
Pierwszym charakterystycznym dla tego obszaru typem domów były **chałupy szeroko-frontowe**. Były to zwykle domy dwu- lub półtoratraktowe. Stawiano je w części frontowej lub z boku zagrody. W centralnej części chaty budowano zwykle tzw. czarną izbę, czyli murowaną z gliny niewielką komorę zwężającą się ku górze i wyprowadzoną ponad dach w formie dymnika lub przysadzistego komina. Czarna izba służyła jako kuchnia, a równocześnie odprowadzano do niej przewody z pieców umieszczonych w przylegających izbach mieszkalnych. Domy budowano na niskich podmurówkach kamiennych i przykrywano wysokimi dwuspadowymi dachami. Od frontu dostawiano drewniane ganki. Większość domów tego typu miała tylko jedną kondygnację, niekiedy jednak, chcąc uzyskać bardziej użyteczne poddasze, dodawano ściankę kolankową. Cechą charakterystyczną tego typu zabudowy jest to, że ściany powyżej stropu, a więc ściany szczytowe strychów i ścianki kolankowe były wykonywane w technologii szkieletowej i deskowane w pionie. Było to podyktowane chęcią odciążenia konstrukcji. Dół deskowania był często ozdobiście wycinany. Domów nie tynkowano. Drewno nie było żywicowane, więc nie wymagało dodatkowego zabezpieczenia. W czasach późniejszych wiele budynków częściowo przebudowywano zastępując odcinki ścian wieńcowych lub sumikowo-łątkowych ryglowymi (przebudowy z końca XIX wieku) i murowanymi (przebudowy z początku XX wieku).

Drugi typ domu tradycyjnego dla Puszczy Drawskiej to **chałupy wąskofrontowe** z wejściem od szczytu, bardzo charakterystyczne dla Folsztyna. Domy posadowione były przy drodze, we frontowej części zagrody (z boku podwórza), założone na planie wydłużonego prostokąta, 3–4 traktowe, głównie o konstrukcji sumikowo-łątkowej, nietynkowane, nakryte dachami dwuspadowymi z obszernym poddaszem podwyższonym również o ściankę kolankową. Pierwotnie przed frontem chałupy znajdował się podcień szczytowy, z czasem zabudowany ścianami ryglowymi lub murowanymi z cegły, z dostawionym drewnianym gankiem. Bardzo ciekawy jest przykład domów wąskofrontowych z Folsztyna, w których boczne ściany wykonane są w technologii sumikowo-łątkowej, a ściany szczytowe wymurowane z czerwonej cegły z niewielkimi pseudopodcieniami wejściowymi z boku elewacji i dekoracjami ceglanyymi. O jednoczesności powstania obu konstrukcji mogłyby świadczyć m.in. ciągłe układy cegieł w podmurówce pod całym budynkiem, przechodzące płynnie w mury ścian szczytowych i jednoczesne występowanie obok siebie kilku identycznie rozwiązanych obiektów.

Fot. 7. Wieś Folsztyn. Dom drewniany w konstrukcji sumikowo-łątkowej

Ściany szczytowe w drewnianych chałupach wąskofrontowych dekorowane były ozdobnym układem desek w szalowaniu poddasza i rzeźbiarsko opracowanymi końcami belek więźby dachowej. Stosowano okna 4-skrzydłowe, dzielone krzyżem i zaopatrzone w płycinowe lub deskowe okiennice; otwory okienne otoczone były dekoracyjnymi opaskami i gzymsami.

Rys. 14. Dom w zagrodzie olęderskiej (rys. Kaja Cykalewicz)

Domy drewniane wieńcowe i sumikowo-łątkowe pochodzą z okresu od drugiej poł. XVIII do pierwszej poł. XIX w, występują m.in. w Dzierżążnie Małym, Folsztynie, Kocieniu Wielkim, Lubczu Wielkim, Nowych Dworach, Wizanach i Żelichowie.

Olbrzymią część budynków wiejskich na terenie Puszczy Drawskiej stanowią domy wznoszone w **technologii słupowo-ryglowej**. Zabudowa ryglowa występuje na całym obszarze Puszczy Drawskiej, jest charakterystycznym elementem w krajobrazie kulturowym Pomorza Zachodniego i północnej Wielkopolski. Pojedyncze obiekty są wpisane do rejestru zabytków i podlegają prawnej ochronie, tak jak na przykład podcieniowa chałupa w Nakielnie, albo chałupa w Kolsku. Niestety, z powodu zaniedbań i nieumiejętnie prowadzonych remontów, domów ryglowych stale ubywa.

Domy wzniesione w konstrukcji ryglowej były zróżnicowane pod względem typologicznym i chronologicznym, a także ze względu na techniki wypełnienia i wystroju ścian. Ich skala i wystrój odzwierciedlała historycznie wykształcone podziały własnościowe. Do połowy XIX wieku zabudowa ryglowa stanowiła dominującą formę zabudowy wsi. W tym okresie typowa chałupa charakteryzowała się odsłoniętym szkieletem drewnianym, z glinianym (strychułowym) wypełnieniem pól międzyryglowych. Opis tej technologii znajduje się w rozdziale 5.4. Były to w większości chałupy szerokofrontowe, dwutraktowe, nakryte wysokimi dachami dwuspadowymi lub znacznie rzadziej naczółkowymi. Domy z 2 poł. XIX wieku miały ceglane wypełnienia ścian, a budynki z końca XIX wieku posiadały ścianki kolankowe i nakryte były dachami dwuspadowymi o niewielkim nachyleniu połaci. Ryglowa zabudowa mieszkalna była związana również z folwarkami, leśnictwami i osadami młyńskimi.

Na przestrzeni lat domy były wielokrotnie remontowane i przebudowywane, wymieniało uszkodzone elementy drewnianego szkieletu, wypełnienie ścian (np. z glinianego na ceglane), pokrycie dachowe ze strzechy zmieniano na dachówkę, a także wprowadzano nowe elementy stolarki okiennej i drzwiowej.

*Fot. 8. Wieś Zieleniewo. Stare czy nowe?
Przykład udanej modernizacji starego domu ryglowego*

Współcześnie zabudowa ryglowa stanowi relikw w krajobrazie wsi i tylko jednostkowo można odnotować przykłady całościowego zachowanych domów, z oryginalnymi elementami wystroju i wyposażenia. Najczęściej spotykane zmiany w strukturze domów ryglowych dotyczą: przymurówek w obrębie ścian, docieplenia elewacji z wyprawami tynkarskimi,

zmiany rytmu i skali otworów okiennych i drzwiowych z wymianą stolarki, wymiany pokrycia dachowego (np. na różnokolorowe blachy). Z drugiej strony widoczny jest proces zaniku zabudowy ryglowej; nieremontowane i nieużytkowane domy popadają w ruinę. Specyfika ryglowej konstrukcji ścian wymaga konserwacji drewnianego szkieletu konstrukcyjnego, wymiany skorodowanych elementów nośnych oraz uzupełniania ubytków w wypełnieniu pól międzyryglowych, bez tego budynki ryglowe popadają w ruinę.

Ostatnim typem domów wiejskich, wykorzystującym w swojej budowie drewno jako podstawowy budulec, są obiekty z drewnianymi elewacjami, w których konstrukcja ścian jest szkieletowa lub murowana. Bardzo często jest to spotykane w budynkach leśniczówek. Ażurowe konstrukcje drewniane z szalówką z desek wykorzystywane były w czasach najdawniejszych przy wznoszeniu budynków gospodarczych, zwłaszcza stodół gdzie przechowywano wymagające dobrego wietrzenia siano. Tradycyjnie w ten sposób wykonywano również ściany szczytowe i kolankowe w budynkach mieszkalnych i gospodarczych z nieużytkowym poddaszem.

Fot. 9. Wieś Zatoni. Udawana ryglówka

We współczesnej architekturze Puszczy Drawskiej wiele jest przykładów nawiązywania do tradycji budownictwa drewnianego, chociaż brak gruntownego udokumentowania tradycji architektonicznej regionu powoduje, że niekiedy zamiast lokalnych, powielają one wzorce zaczerpnięte z innych okolic Polski. Najwięcej jest przykładów stosowania współczesnych konstrukcji ryglowych. Niekiedy odróżnienie starych, dobrze wyremontowanych ryglówek i nowych realizacji jest trudne. Stanowi to jedną z największych zalet tej technologii. Nawet doprowadzona na skraj katastrofy budowlanej, ryglówka może być podźwignięta i przywrócona do dawnej świetności.

Nieco mniej harmonijnie wpisują się w krajobraz wiejski pseudo-ryglówki, budynki wzniesione w technologii murowanej z tradycyjną szachownicą dodaną w warstwie elewacyjnej i wykonaną z desek. Często pojawiają się w takich przypadkach znaczne różnice formy i proporcji budynków w stosunku do dawnych wzorców, albo nielogiczne układy udawanych słupów i rygli, niewynikające ze względów konstrukcyjnych i o niewłaściwych wymiarach. Sporo jest w również w Puszczy przykładów budynków szalowanych drewnem. Są to zarówno niewielkie nieogrzewane budynki gospodarcze i ogrodowe, jak i domy mieszkalne. Bardzo ciekawą, choć nieliczną, grupę stanowią nowe budynki wieńcowe. Niepokojące jest jednak, że nie ma współczesnych przykładów tej konstrukcji wykonanych w zgodzie z lokalnymi tradycjami budowlanymi. Stawiane obiekty przenoszą wzorce obce dla architektury tego regionu, takie jak obustronne podcienia, mocno wysunięte okapy, nadwieszona facjatki i szczyty dachów z pazdurami.

Fot. 10. Wieś Ługi. Ładny przykład współczesnego domu wieńcowego postawionego w nieodpowiednim regionie

Jak chronić tradycyjne domy drewniane?

Remontowanie budynków drewnianych nie jest tak trudne jak się wydaje, wymaga jednak fachowej wiedzy. Znacznie prościej niż naprawiać jest regularnie dbać o drewniane domy, które odwdzięczą nam się wielką trwałością i wygodą użytkowania. Wystarczy przy tym przestrzegać następujących zasad:

- Systematycznie naprawiać pokrycie dachu, stosując tradycyjną czerwoną dachówkę. Dach jest rodzajem parasola, pod którym drewniane konstrukcje domów mogą trwać przez stulecia. Równocześnie dachy pokryte tradycyjnymi materiałami w odpowiednich kolorach stanowią jeden z najważniejszych składników krajobrazu kulturowego.
- Systematycznie wymieniać zużyte elementy drewnianej konstrukcji. Najszybciej zniszczeniu ulegają drewniane poszycia elewacji i elementy konstrukcji narażone na wilgoć i duże obciążenia, takie jak podwaliny w ścianach ryglowych. Wymiana podwalin wymaga uniesienia konstrukcji i usunięcia starego elementu. Równocześnie dobrze jest zadbać o prawidłowe wykonanie izolacji poziomej, co przedłuży życie nowej belki.
- Ocieplać budynki od wewnątrz, nie zasłaniać drewna innym materiałem. Wilgoć przechodząc przez ścianę z pomieszczenia cieplejszego do zimniejszego ulega skraplaniu. Niewłaściwe materiały izolacyjne lub ich złe zastosowanie powoduje zawilgocenie ścian, co obniża izolacyjność całej przegrody i przyspiesza niszczenie drewna, jest nieskuteczne i niszczy budynek.
- Naprawiać podmurówki i wypełnienia ścian odpowiednim materiałem. Użycie materiału stosowanego w tradycji lokalnej ma nie tylko znaczenie estetyczne, ale zwykle również uzasadnienie w logice konstrukcji.
- Zachować oryginalną stolarkę lub zastąpić ją nową drewnianą o podobnych wymiarach i podziałach okien. Mówi się, że okna są oczami domu, a oczy oknami duszy. Dla tradycyjnego krajobrazu wiejskiego detale okien i drzwi są równie ważne jak kolor dachówki. Dzisiejsze rozwiązania technologiczne pozwalają na niedrogi wykonanie okien drewnianych o tradycyjnych lub nieco uproszczonych wzorach z zastosowaniem nowoczesnych okuć i szyb zespolonych, zapewniających oczekiwane współcześnie parametry techniczne i użytkowe stolarce. Mit plastikowych okien już upadł – nie są ani trwalsze, ani tańsze.

4.2.2. Dom murowany, dom z czerwonej cegły, dom tynkowany, wczoraj i dziś

W dzisiejszym krajobrazie wsi Puszczy Drawskiej przyciągają wzrok i zachwycają kunsztownym detalem całe zespoły zabudowań z czerwonej cegły i z kamienia łączonego z cegłą. Wielka dbałość o estetykę i architekturę budynków gospodarczych w zespołach folwarcznych mówi nam nie tylko o zasobności właścicieli ziemskich, ale również o tym jak wysoką rangę w działalności gospodarczej miało szeroko rozumiane rolnictwo.

Dzisiaj każdy, kto interesuje się architekturą, powinien znać kanony sztuki budowlanej, nauczyć się rozpoznawania: wielkości cegieł średniowiecznych, różnych wątków muru ceglanego (tj. sposób układania cegły w licu ściany), sposobów wznoszenia ścian kamiennych, czy też kształtów dachówek. Dokładny opis technologii murowania z cegły i kamienia

zawarty jest w rozdziale 5. Ta wiedza pozwoli docenić wspaniałe, bogate dziedzictwo tradycyjnej murowanej architektury – prostej w formie i bogatej w detal. Uchroni to być może harmonijny krajobraz wiejski Puszczy Drawskiej przed miejskimi willami z katalogu i formami obcymi w tym krajobrazie, przysłowiowymi „góralskimi chatami”.

Najstarsze zachowane obiekty z cegły i kamienia na terenie Puszczy Drawskiej to budynki sakralne pochodzące z XIII i XIV wieku. Murowana architektura zagród i folwarków pochodzi dopiero z XVIII i XIX wieku. Monumentalne, ceglane budowle opactwa cysterskiego w Bierzwniku, lokowanego w 1286 roku jako filia zakonu z Kołbacza, są pomnikiem cywilizacji ceglanej Europy. Granitowe wiejskie kościoły są świadectwem nie tylko utrwalania się wiary chrześcijańskiej w średniowieczu, ale również sztuki ich budowniczych.

Rozkwit murowanych budynków mieszkalnych i gospodarczych był podyktowany względami użyteczności – odpornością ogniową oraz gospodarczymi – wykorzystaniem dostępnych materiałów: gliny oraz kamienia polnego. Stosowanie kamienia i cegły w powszechnym budownictwie było regulowane przez prawo. Już w roku 1770 Fryderyk Wielki wydał instrukcję, zgodnie z którą „na równinach, tyle razy ile roboty budowlane przez urząd lub zwierzchność są podejmowane, tylekroć powinny być wykonywane z zastosowaniem masywnych, znajdujących się na tym terenie rzecznych i polnych kamieni”. Ta instrukcja miała na celu oszczędzanie cennego budulca jakim jest drewno. Dzisiaj wydaje nam się, że w okolicy puszczańskiej drewno jest najbardziej dostępnym materiałem, musimy jednak pamiętać, że dawniej uprawy rolnicze obejmowały znacznie większe obszary niż obecnie, a duża część dzisiejszych lasów to nasadzenia XX-wieczne. XIX wieczne trzebieenie lasów związane było również z rozwojem przemysłu, dla którego drewno stanowiło w początkowym okresie podstawowe źródło energii. Prusy, w tym również obszar Puszczy Drawskiej, pozostały dzięki przezorności Fryderyka Wielkiego zielone, podczas gdy w wielu krajach Europy wyręby objęły znaczną część drzewostanu. Na przykład w przemysłowych rejonach Anglii są tereny, z których lasy zniknęły wówczas całkowicie i nigdy nie zostały odtworzone. W XVIII wieku w budownictwie Prus obok kamienia i cegły rozpowszechniano również zastosowanie rudy darniowej, w czym zasłużył się krajowy mistrz budowlany dla dystryktu Pomorza Tylnego David Gilly. Ruda darniowa to skała osadowa z niewielką domieszką żelaza występująca płytko (pod darnią, stąd jej nazwa) na terenach podmokłych. Jako materiał budowlany była stosowana ze względu na swoje właściwości wentylacyjne i estetyczne.

Budownictwo kamienne w okresie przed drugą połową XVIII wieku związane było przede wszystkim z obiektami sakralnymi. W budownictwie wiejskim wykorzystywano kamień przy budowie fundamentów i podmurówek. Dopiero po reformie fryderycjańskiej zaczęto powszechnie stosować kamień do wznoszenia ścian budynków. W tym też mniej więcej czasie zaczęły się intensywnie rozwijać duże majątki ziemskie, w których wznoszono wielkie obiekty inwentarskie i gospodarcze stosując często kamień do budowy masywnych ścian parterów. Używano przeważnie kamieni jednostronnie obrabianych, zdarzają

się jednak przykłady wznoszenia murów z kostek kamiennych. Po XVIII wieku na obszarze Puszczy Drawskiej nie stosowano właściwie czystej konstrukcji kamiennej. Kamień łączono z cegłą, drewnem i gliną. Naroża budynków, obramienia otworów, gzymsy i inne detale w ścianach kamiennych wykonywano powszechnie z cegły. Jest to z jednej strony nielogiczne ze względu na różnicę w trwałości tych materiałów, jednak całkowicie zrozumiałe, kiedy weźmiemy pod uwagę kwestie technologiczne. Wykonywanie detalu z cegły jest znacznie łatwiejsze i nie wymaga specjalistycznych narzędzi oraz umiejętności kamieniarskich. Przykłady takiego budownictwa znaleźć można zwłaszcza w zachodniej części obszaru Puszczy, np. w miejscowości Chłopowo w gminie Krzęcin. Tendencja do łączenia materiałów i dekoracyjnego rozwiązywania płaskich w zasadzie elewacji pogłębiała się w XIX wieku doprowadzając do powstania charakterystycznych dla Puszczy Drawskiej domów z okładzinami ceglano-kamiennymi. Elewacje takie dekorowano geometrycznymi wzorami układanymi z segregowanych odłamków kamiennych w różnych kolorach.

Fot. 11. Dom mieszkalny we wsi Grąsy – kunszt ceglano-kamiennego rzemiosła

Rozwój budownictwa ceglanego i stosowanie ceramiki budowlanej wysokiej klasy technicznej był możliwy dzięki zastosowaniu do jej formowania prasy ceglarskiej wynalezionej przez berlińskiego fabrykanta Schlickeysena w roku 1854 oraz pieca kręgowego do wypału ceramiki skonstruowanego przez Hoffmanna w 1858 roku. Upowszechnienie się cegieł wpłynęło na obniżenie ich ceny i umożliwiło szybki rozwój wiejskiego budownictwa ceglanego na wszystkich ziemiach Pomorza Zachodniego i Wielkopolski. Równoległe z rozwojem technologii produkcji cegieł rozwijał się też przemysł związany z produkcją rolną. Cegła stała się podstawowym materiałem używanym przy wznoszeniu młynów, gorzeln i samych cegielni. Również z tego materiału zaczęto budować obiekty użyteczności publicznej, takie jak szkoły, czy remizy, obiekty administracyjne i reprezentacyjne rezydencje.

W XIX wieku doskonalono techniki budownictwa ceglanego osiągając niezwykły kunszt i rozwijając stosowanie detalu. Nawet murowane z licowej cegły budynki gospodarcze zyskały ozdobne gzymsy, nadproża i dekoracje ścian. Oprócz wznoszenia nowych domów ceglanych zaczęto na masową skalę przebudowywać stare budynki ryglowe i wieńcowe, wymieniając strychułowate wypełnienia płycin na ceglane i przemurowując całe fragmenty zniszczonych ścian drewnianych.

Wiejskie domy mieszkalne murowane z cegły, kamienia lub z obu tych materiałów charakteryzowały się zbliżoną formą i podobnym traktowaniem detalu. Były to z reguły chałupy szerokofrontowe, parterowe na podmurówce wyższej niż budynki drewniane. Domy kryte były dachami wysokimi dwuspadowymi, niekiedy z podniesioną ścianką kolankową i wystawką (facjatką), czyli pokoikiem mieszkalnym na poddaszu usytuowanym na osi elewacji i przykrytym dachem dwuspadowym z kalenicą prostopadłą do kalenicy głównej. Elewacja komponowana była zwykle symetrycznie względem osi budynku. Otwory okienne i drzwiowe przekrywano nadprożami odcinkowymi, czyli lekko wysklepionymi łukami murowanymi z cegły ustawionej na sztorc. Okna miały ceglane parapety wychodzące przed lico muru i drewniane okiennice. Przed frontowymi wejściami w dłuższej ścianie budynku lub od strony szczytowej budowano dekoracyjne drewniane ganki. Powszechnie stosowano detale ceglane w postaci gzymsów, blend w szczytach i datowników.

W pierwszej połowie XX wieku rozpowszechniło się budowanie domów tynkowanych. Mury wznoszono z gorszego jakościowo materiału, w użyciu oprócz cegły ceramicznej pojawiła się również biała cegła silikatowa, czyli wapienno-piaskowa. Przyczyn tego zjawiska należy szukać przede wszystkim w kryzysie ekonomicznym tamtych lat. Domy mieszkalne wznoszono nadal w tradycyjnej formie, częściej jednak wykorzystywano użytkowo poddasza budynków. Nadal kryto domy dachami dwuspadowymi, częściej jednak sięgano po naczółki lub inne formy dachów. Powszechnie stosowano detal tynkarski, który zastąpił podobny w formach wcześniejszy detal drewniany i kamienny. Ciekawe są przypadki łączenia w elewacji wypraw tynkarskich i detalu ceglanego albo odwrotnie, ceglanych elewacji z tynkarskimi detalami.

Fot. 12. Wieś Zatom. Murowana chata szerokofrontowa z detalem ceglany

Współcześnie domy murowane podlegają wielu zmianom związanym z ich remontami i przebudowami. Najwięcej zmian dotyczy stolarki okiennej, co ma wielkie znaczenie dla krajobrazu wiejskiego. Powszechne jest wymienianie stolarki na plastikową bez podziałów lub z podziałami niezgodnymi z tradycją. Bardzo częsta jest wymiana okien dwudzielnych ze słupkiem środkowym, lub czterodzielnych ze słupkiem i śłemeniem, na jedno-skrzydłowe. Najbardziej niewłaściwe jest jednak zmienianie proporcji otworów okiennych. Miejsce tradycyjnych wydłużonych w pionie okien zajmują typowe poziome prostokąty. Stare budynki szpecą dodatkowo nieudolne przemurowania i ubytki w detalu związane ze zmianą kształtu okien. Kolejnym zjawiskiem niszczącym tradycyjne budownictwo murowane w Puszczy Drawskiej są docieplenia zewnętrzne i tynkowanie ścian. Ten sposób modernizacji budynków zwykle wpływa na znaczne pogorszenie ich wyglądu związane ze zmianą proporcji elewacji i nie odtwarzaniem tradycyjnego detalu, poza tym w przypadku nieumiejętnego doboru materiałów (docieplanie styropianem) lub złego ich zastosowania, może powodować zawilgocenie budynków, pojawianie się w mieszkaniach grzyba i murzenie murów.

Bardzo ważna dla krajobrazu wsi jest powszechna wymiana pokryć dachowych. Zmiana pokryć następowała wielokrotnie w historii lokalnej architektury. Te same budynki mogły powstać jako kryte strzechą, zmienioną potem na dachówkę ceramiczną, następnie zastąpioną dachówką cementową, potem eternitem lub blachą, zmienioną następnie na blacho-

dachówkę, a w ostatnich czasach na błyszczącą powlekaną dachówkę w jaskrawym kolorze. Miejmy nadzieję, że kolejni właściciele takich budynków wezmą przykład z sąsiadów i po raz kolejny zmienią pokrycie dachu, tym razem stosując dobrą jakościowo dachówkę zakładkową lub odzyskującą popularność karpówkę w naturalnym kolorze wypalanej gliny. Jednak najbardziej niebezpieczne dla zachowania tradycji i deformujące bryły starych budynków jest współczesne ich rozbudowywanie poprzez dodawanie dziwacznych, obcych kulturowo lukarn lub niesymetryczne podnoszenie kondygnacji.

Fot. 13. Puszcza Drawska. Bardzo daleka od tradycji przebudowa wiejskiej chaty

Nowe budownictwo murowane

Przykłady powszechnego wprowadzania nowych form w tradycyjnej zabudowie wsi można znaleźć w różnych okresach. Pod koniec XIX wieku zaczęto przenosić wzorce z miasteczek na teren wsi. Po wielkiej rewolucji z czasów Fryderyka Wielkiego, był to kolejny okres przemian w wizerunku architektury wiejskiej. Powojenna odbudowa wsi nie przyniosła znaczącego odejścia od tradycji. Budowano skromniej i mniej starannie, ale zachowując lokalne formy i technologie. Kolejną rewolucję w budownictwie wiejskim przyniósł w połowie XX wieku rozwój Państwowych Gospodarstw Rolnych i związanej z nimi zabudowy wielorodzinnej w formie dwukondygnacyjnych bloczków z półpłaskimi dachami stawianych na obrzeżach wsi.

W latach 90-tych XX wieku pojawiło się powszechne wymienianie stolarki drewnianej na plastikową i deformowanie otworów okiennych oraz pierwsze rozbudowy tradycyjnych

domów polegające głównie na ich podwyższeniu. Na przełomie XX i XXI wieku rozpoczęła się kolejna fala nowego budownictwa na wsiach. W większości przypadków są to niestety realizacje domów katalogowych, zupełnie oderwane od lokalnych tradycji. Pojawiają się jednak bardzo ciekawe przypadki nawiązywania do miejscowych zwyczajów budowlanych. Przykładem mogą być nowe domy z parterami murowanymi z kamienia oraz deskowanymi szczytami, stanowiące umiejętne i twórcze nawiązanie do tradycji.

Fot. 14. Zespół mieszkaniowy przy drodze do wsi Głębokie

Fot. 15. Puszcza Drawaska. Dom katalogowy nie pasujący do tradycji budowlanych regionu

Fot. 16. Wieś Dominikowo. Dobry przykład wykorzystania lokalnej tradycji architektonicznej

Jak chronimy tradycyjne domy murowane

Jeżeli zależy nam zarówno na podniesieniu standardu domów jak i zachowaniu lokalnych tradycji architektonicznych, remontując domy murowane z cegły i kamienia powinniśmy przestrzegać następujących zasad:

- w przypadku stwierdzenia zarysowań muru np. nadproży, narożników, należy porozumieć się z inżynierem budowlanym lub architektem. Spękania mogą świadczyć o nierównomiernym osiadaniu budynku i związanymi z tym uszkodzeniami fundamentów i innych elementów konstrukcyjnych. W skrajnych przypadkach zbagatelizowanie tego problemu może prowadzić nawet do katastrofy budowlanej.
- ocieplać budynki od wewnątrz, nie zasłaniać cegły i kamienia innym materiałem. Podobnie jak w przypadku ścian drewnianych, mury ceglane i kamienne oddychają i naruszenie ich równowagi wilgotnościowej poprzez nieumiejętne docieplenie może przynieść duże szkody. Przeciwno docieplaniu od zewnątrz świadczą również względy estetyczne. Niszczy się w ten sposób detal ścian, nadając im lekkość i urok.
- systematycznie naprawiać pokrycie dachu, stosując tradycyjną czerwoną dachówkę. Dziurawy dach jest podstawową przyczyną zawilgocenia w budynkach, uszkodzeń więźby dachowej i zawałania się stropów ze ślepym pułapem. Czerwona dachówka jest jednym z najważniejszych elementów budowlanych tworzących krajobraz kulturowy Puszczy Drawskiej.

- systematycznie uzupełniać ubytki ścian odpowiednim materiałem. Zapobiegnie to dalszemu uszkodzeniu ścian i ograniczy nakłady potrzebne do przeprowadzenia napraw.
- zachować oryginalne otwory okienne i drzwiowe, zachować stolarkę lub zastąpić ją nową drewnianą o podobnych wymiarach i podziałach. Często tego typu przeróbki tłumaczy się oszczędnością, jednak zachowanie tradycyjnych form nie musi więcej kosztować. Poza wszystkim o cenach na rynku decyduje popyt, więc im częściej sięgamy po tradycyjne rozwiązania tym stają się one tańsze i bardziej dostępne.
- zachować kształt dachu. Przebudowywanie poddaszy podyktowane jest zwykle potrzebą powiększenia mieszkań. Trzeba jednak pamiętać, że tradycyjnie na wsiach życie toczyło się nie tylko w chacie, ale również w budynkach gospodarczych, na podwórzu i wokół zagrody. Zamiast zamykać się w czterech ścianach korzystajmy z niedostępnej w mieście przestrzeni. Decydując się jednak na zmianę układu wnętrza starych domów możemy zrobić to w zgodzie z lokalnymi tradycjami architektonicznymi. Dobrze jest zasięgnąć rady architekta rozumiejącego lokalną tradycję, który podpowie najkorzystniejsze rozwiązania lub pomoże w adaptacji budynku gospodarczego na cele mieszkalne.

Rys. 15. Wieś Ogardy. Dom w zagrodzie młyńskiej (rys. Kaja Cykalewicz)

5. TRADYCYJNE UKŁADY KONSTRUKCYJNE, TECHNIKI I MATERIAŁY BUDOWLANE

Poznanie tradycyjnych technik budowlanych stosowanych w lokalnym budownictwie pozwala umiejętnie konserwować i remontować stare domy, ograniczając związane z tym koszty oraz budować nowe domy zgodnie z tradycyjnymi wzorami. Na terenie Puszczy Drawskiej najpowszechniejszymi materiałami budowlanymi są drewno, kamienie, cegły i glina. Ze względu na różne sposoby konstruowania budynków przy ich użyciu, tradycyjne konstrukcje podzielić można na drewniane i murowane, opisując odrębnie sposoby zastosowania gliny w lokalnej tradycji architektonicznej.

5.1. Konstrukcje drewniane

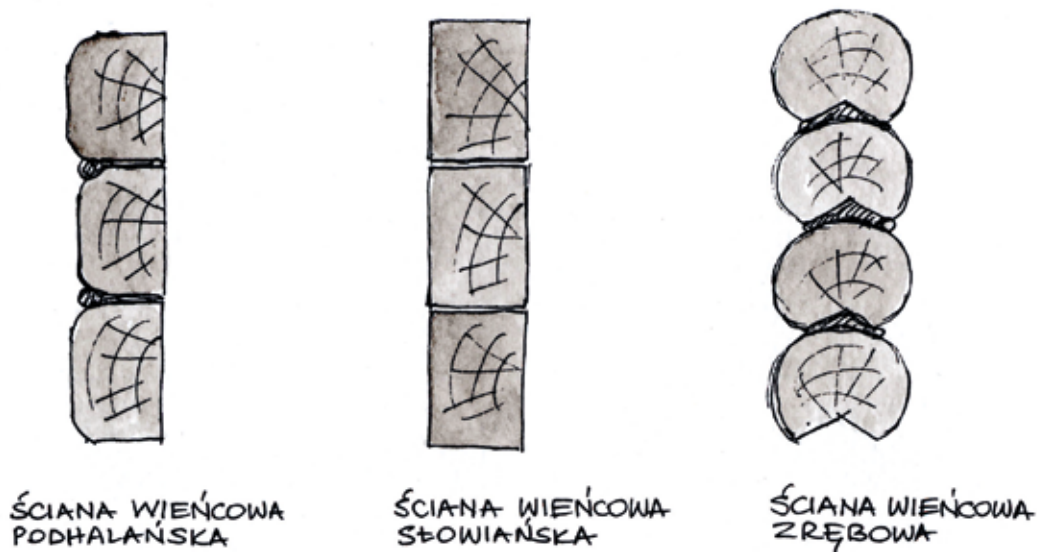
Drewno jest najbardziej uniwersalnym materiałem budowlanym. Ma doskonałe właściwości izolacyjne, jest bardzo wytrzymałe i łatwe w obróbce. Może być wykorzystywane do wznoszenia ścian, stropów, więźby dachowej, jako materiał elewacyjny, pokrycie dachu i do tworzenia stolarki. Poza szkleniem okien, można by zbudować dom wyłącznie z drewna nie używając do tego ani jednego gwoźdźdź lub kamienia. Wykorzystywane w tradycyjnym budownictwie konstrukcje drewniane można podzielić pod względem roli jaką drewno w nich spełnia. Są to konstrukcje z litego drewna, w których pełni ono rolę nośną i izolacyjną oraz szkieletowe, gdzie funkcję izolacyjną i wypełniającą przejmują inne materiały.

5.1.1. Konstrukcja wieńcowa

Konstrukcja wieńcowa należy do najstarszych i najbardziej rozpowszechnionych sposobów budowania stosowanych w ludowym budownictwie wiejskim. Polega na stawianiu litych ścian drewnianych z bierwion układanych poziomo i łączonych w narożnikach, zwanych węglami, na złącza ciesielskie. Istnieją różne jej odmiany związane ze sposobem obrabiania drewna oraz stosowanymi złączami. Franciszek Kopkowicz w wydanym w 1958 roku „Ciesielstwie polskim” wymienia trzy podstawowe typy konstrukcji wieńcowej:

- **ściana wieńcowa podhalańska** – zwana też góralską, charakterystyczna dla krajo-
brazów Podhala, powstaje z półokrągłaków, czyli przerżniętych na pół pni, zwanych
płazami z częściowo ociosanymi zewnętrznymi licami i płaską powierzchnią we-
wnętrzną. Taki sposób ukształtowania belki pozwalał na zaoszczędzenie materiału.
W węglach bierwiona łączone były na zamki podhalańskie stanowiące odmianę złą-
cza narożnego na zakładkę wzajemną wzmocnioną dodatkowo klinowymi wypustka-
mi zwanymi palcami. Z reguły pozostawiano ostatki, czyli wystające za węgiel frag-
menty bierwion, co zapobiegało przemarzaniu narożników ścian. Łączenia poziome
bierwion uszczelniano za pomocą podłużnych zamków wypełnianych warkoczami
z wełny drzewnej lub mchem.

- **ściana wieńcowa zrębowa** – w odróżnieniu od wieńcówki podhalańskiej powstaje z okrągłych pni z wyciosanymi w dolnej części półokrągłymi lub rozwartokątnymi wgłębieniami zapewniającymi lepsze przyleganie belek. Jedynie końcówki belek na odcinku zamków węglowych były obciosywane w kształt kwadratu w celu starannejszego obrobienia złączy. Ten typ ścian powszechny był przede wszystkim w północno-wschodniej Polsce.
- **ściana wieńcowa słowiańska** – najbardziej rozpowszechniona na terenie całej Polski i bogato reprezentowana w rejonie Puszczy Drawskiej. Bierwiona miały w przekroju kształt prostokątny. Stosowano zamki węglowe różnych typów. W lokalnej tradycji budowlanej najczęstsze są przykłady zamków płetwowych, tzw. „w jaskółczy ogon” oraz na nakładkę prostą, rzadziej na obłap. Wg F. Kopkowicza ten typ ścian budowano bez pozostawienia ostatków, jednak w rejonie Puszczy znaleźć można wiele przykładów ścian wieńcowych z ostatkami w węglach.

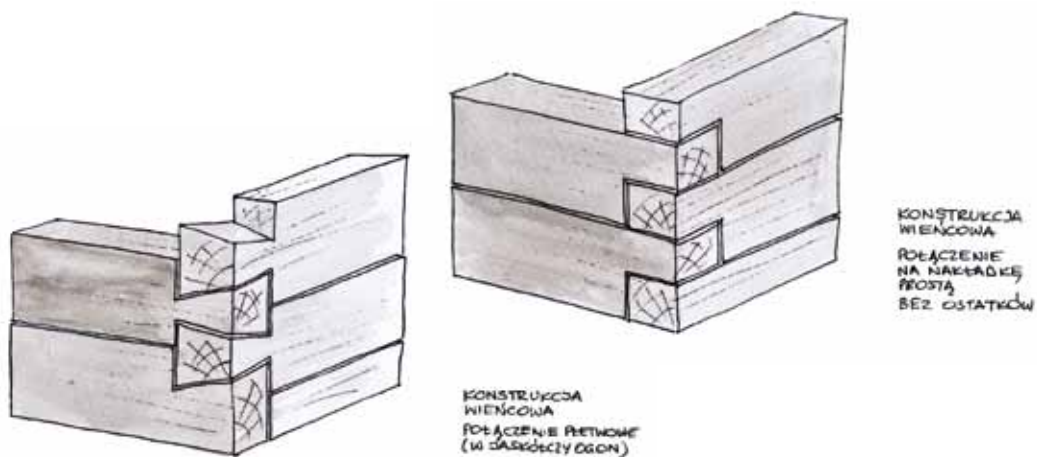
Rys. 1. Rodzaje ścian wieńcowych (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

Występowanie:

W południowej części Puszczy Drawskiej (czyli na obszarze od Krzyża po Trzciankę i Wałcz), związane z uwarunkowaniami historycznymi i kulturowymi. Zabudowa mieszkalna i gospodarcza we wsiach gminy Wieleń i Krzyż.

Kościół wieńcowo-ryglowy we wsiach osadnictwa olęderskiego (Nowe Dwory i Herburto).

Konstrukcja wieńcowa stanowi często najstarszą (w tym XVIII-wieczną lub z pocz. XX w.) „osnowę” (część) budynku, który w następnych okresach był przebudowywany przy zastosowaniu konstrukcji ryglowej, a następnie częściowo przemurowany (np. Łokacz Wielki, Huta Szklana, Żelichowo).

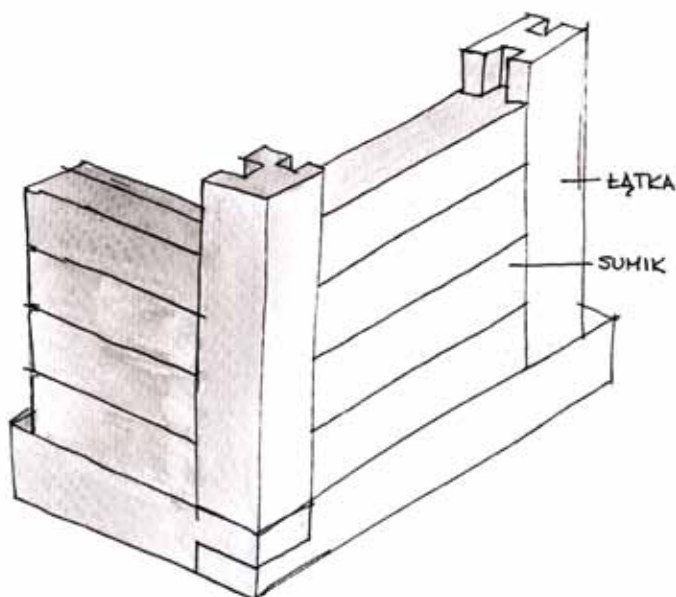
Rys. 2. Rodzaje zamków węglowych (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

Fot. 1. Wieś Drawiny. Konstrukcja wieńcowa słowiańska

5.1.2. Konstrukcja sumikowo-łątkowa

Konstrukcja sumikowo-łątkowa powstaje z krótkich odcinków poziomych bierwion o przekroju prostokątnym, czyli sumików, łączonych w narożnikach, przy otworach okiennych i w osi ścian poprzecznych ze słupami, zwanymi łątkami. W bocznej płaszczyźnie słupów wyrabiane są podłużne bruzdy, w które wprowadza się pozostawione na końcach sumików pióra. Przypomina to popularną metodę łączenia desek na pióra i wpust. Łątki były pierwotnie osadzone bezpośrednio w gruncie, później zaś stawiano je na podmurówkach.

Rys. 3 Konstrukcja sumikowo-łątkowa (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

Występowanie:

W południowej części Puszczy Drawskiej, wzdłuż doliny Noteci. Najpowszechniej we wsiach o rodowodzie olęderskim.

Większość zabudowy drewnianej w tym regionie ma formę konstrukcji sumikowo-łątkowej. Bardzo częste są przykłady łączenia długich ścian budynków pośrednimi łątkami i wyrabiania narożników jak w konstrukcji wieńcowej, a więc na zamki węglowe lub wykonywania ścian szczytowych w konstrukcji murowanej z czerwonej cegły.

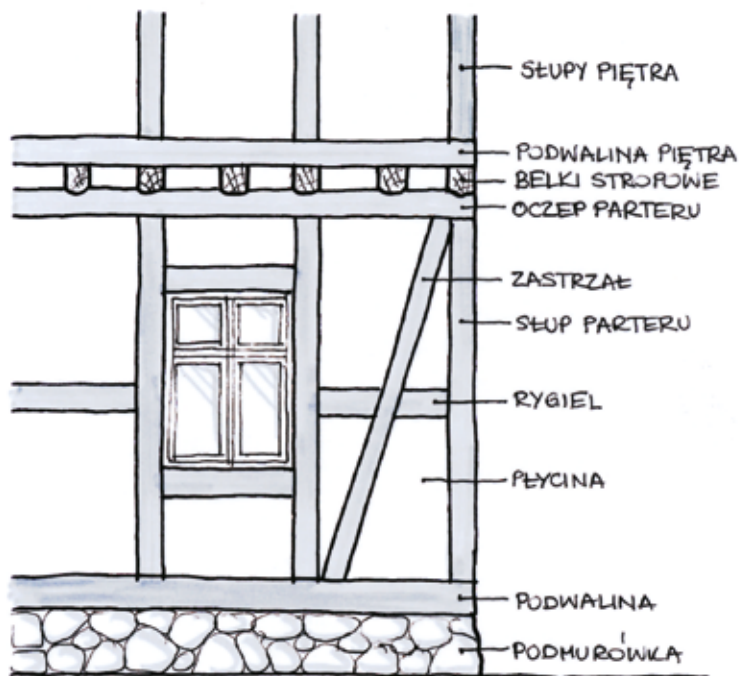
Fot. 2. Wieś Folsztyn. Konstrukcja sumikowo-łatkowa z zamkiem węglowym

Fot. 3. Wieś Folsztyn. Konstrukcja sumikowo-łatkowa ze szczytem ceglany

5.1.3. Konstrukcja ryglowa

Konstrukcja szkieletowa słupowo-ryglowa, zwana potocznie ryglówką, jest jednym z wielu typów drewnianych szkieletów stosowanych w tradycyjnym budownictwie i najbardziej charakterystyczną konstrukcją całego Pomorza. Podstawę konstrukcji ścian stanowi kratownicowy układ pionowych słupów i poziomych belek łączonych na złącza ciesielskie. Słupy osadzone są w gniazdach najniższej belki poziomej zwanej podwaliną i spięte górą najwyższą belką na danej kondygnacji, zwaną oczepem. W narożnikach budynków konstrukcję usztywnia się za pomocą skośnych belek zwanych zastrzałami. Zastrzały mocowane są górą do oczepu przy samym słupie narożnym, a dołem w podwalinie przy kolejnym słupie. Pomiędzy słupami osadzone są krótkie poziome belki, tzw. rygle. Ilość rygli pomiędzy sąsiednimi słupami zależy od lokalnych tradycji. W krajobrazie Puszczy Drawskiej najpowszechniejsze jest stosowanie jednego rygla w pustym polu i dwóch w polu okiennym, gdzie rygle stanowią równocześnie podstawę otworu i nadproże. Tą samą rolę pełnią również rygle nad drzwiami. Szkielet ryglowy wykonywano najczęściej z drewna sosnowego, niekiedy z dębiny. Często jest stosowanie belek dębowych jedynie w podwalinach, które są najbardziej obciążone całą konstrukcją budynku i dodatkowo jako najniższe belki narażone na największe zawilgocenie.

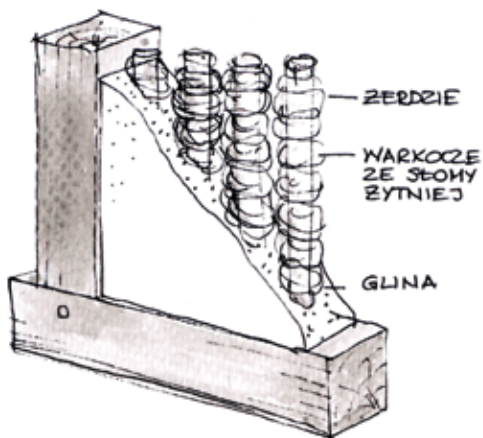

Rys. 4. Schemat układu konstrukcji szkieletowo-ryglowej (rys. A. Cykalewicz-Tymbarska)

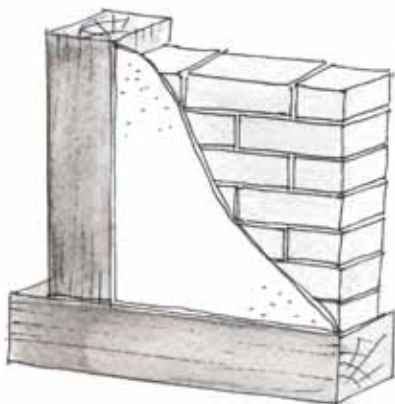
Wszystkie belki miały zwykle przekrój kwadratowy, jedynie podwalina była wyższa o głębokość złącza słupa. Na oczepie górnej kondygnacji układano belki stropowe, których główki widać w elewacji. Ściany szczytowe dowiązywane były do reszty konstrukcji za pomocą krótkich odcinków belek prostopadłych do reszty belek stropowych. Na główkach belek układano w razie potrzeby podwalinę pod kolejne piętro lub ściankę kolankową. Dla zrozumienia logiki konstrukcji słupowo-ryglowej ważne jest, że całość obciążeń od dachu, stropów i ścian była przekazywana na fundamenty poprzez drewniany szkielet. Dlatego drewno musiało mieć odpowiednie przekroje i rozstawy. Mocno obciążone słupy i zastrzały były ciągłe, a rygle odcinkowe, ponieważ stanowiły jedynie wiązanie. Oczep spinający konstrukcję musiał być ciągły lub wykonany z odcinków łączonych starannie zamkiem nie pozwalającym na rozerwanie elementów, natomiast podwalina mogła być łączona z kilku części.

Pola powstające pomiędzy słupami i ryglami, zwane płycinami (lub z niem. fachami, skąd pochodzi niemieckie słowo **fachwerk**, jakim niekiedy określa się u nas ryglówki) były wypełniane w różny sposób. Wypełnienie pełniło rolę osłonową i izolacyjną, nie miało funkcji nośnej. Często od rodzaju użytego wypełnienia pochodzi nazwa danej odmiany ryglówki, przenoszona potem w języku potocznym również na inne jej rodzaje.

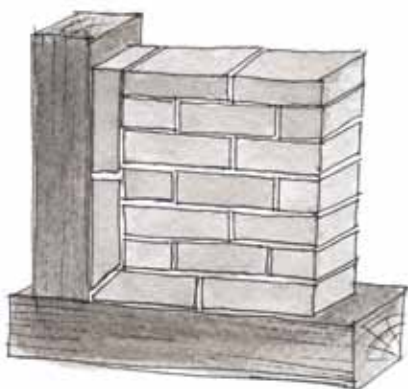
- **wypełnienie gliną** – jest to najstarszy sposób wykonywania płycin w konstrukcjach ryglowych. Stosowano technikę plecinkowo-polepianą wykonywaną z oblepianych gliną gałązek zaplatanych na osadzonych w słupach kołkach oraz technikę gliniano-plecioną czyli strychułową. Technika strychułowa polega na osadzaniu w ryglach łupanych żerdek, zwanych strychułami, na których owija się warkocz słoimiane moczone w glinie, a następnie oblepia je gliną z domieszką piasku, sieczi, sierści bydłczej, plew, wrzosu bądź igliwia. Strychuły zwane były również szachulcami i stąd pochodzi właśnie zwyczajowa nazwa „**szachulec**” stosowana do określenia konstrukcji słupowo-ryglowej. Niektórzy autorzy wywodzą również nazwę szachulca od charakterystycznej szachownicy tworzonej przez pociemniałe drewno i bielone płyciny. Ściany wewnętrzne wypełniano głównie surową cegłą („pecą”), zaś na poddaszu stosowano lekkie cegły torfowe, gipsowo-trocinowe lub maty trzcinowe na deskowych „zapierzeniach”. Pola międzyryglowe były tynkowane mieszaniną gliny i piasku, niekiedy, zwłaszcza w budynkach inwentarskich, bielone wapnem.
- **wypełnienie cegłą** – ściany ryglowe wypełnione cegłą ceramiczną (tzw. **mur pruski**) pojawiły się w nowo wznoszonych budynkach od drugiej połowy XIX wieku lub stanowiły nowe wypełnienie pierwotnych ścian szachulcowych. Płyciny murowane były na pół cegły. Niekiedy stosowano dekoracyjny układ cegieł.
- **deskowane** – bardzo często w tradycji lokalnej występują przykłady deskowania konstrukcji ryglowych, stosowane zwłaszcza w szczytach i ściankach kolankowych. Budynki w całości szalowane drewnem związane są przede wszystkim z zabudową leśnictw.

Płycina wypełniona srychułami

Płycina z suszoną cegłą, tynkowana

Płycina wypełniona cegłą licową

Rys. 5. Różne rodzaje wypełnień ścian ryglowych (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

Fot. 4. Wieś Moczele. Konstrukcja ryglowa deskowana od zewnątrz

Fot. 5. Wieś Przyborowo. Konstrukcja ryglowa wypełniana cegłą i tynkowaną

Występowanie:

na całym obszarze Puszczy Drawskiej, w różnych typach zabudowy:

- kościoły (np. Giżyno, gm. Kalisz Pom., Brzezina, gm. Drawno, Broniowo, gm. Mirosławiec, Dzierżąno Wielkie, gm. Wieleń.)
- dwory (np. Kiełpino, gm. Drawno)
- budynki folwarczne (np. Wołogoszcz, Osiek, gm. Dobiegniew)
- młyny (np. Ogardzki Młyn, gm. Dobiegniew)
- budynki leśnictwa (np. Ostrowiec, gm. Dobiegniew)

Fot. 6. Wieś Ostrowiec. Klasyczny przykład konstrukcji ryglowej „szachownica”

5.2. Konstrukcje murowane

Domy wznoszone w konstrukcji murowanej stanowią obecnie większość zabudowy Puszczy Drawskiej. Dominującym materiałem jest cegła, sporadycznie pojawia się również kamień. Bardzo ciekawe są budynki, przy których wznoszeniu użyto obu tych materiałów równocześnie.

5.2.1. Konstrukcje kamienne

Krajobraz Puszczy Drawskiej ma pochodzenie polodowcowe. Występujące w tym rejonie kamienie polne przewędrowały niekiedy długą drogę pchane przez lodowiec zanim

osiadły na tej ziemi. W lokalnej tradycji budowlanej wykorzystywano znalezione na polach głazy narzutowe mieszając w murach granity, diabazy, porfiry, gnejsy i piaskowce. Kamień, jako niezwykle trwałe i ognioodporne materiały były używane od czasów najdawniejszych przy wznoszeniu kościołów. Techniki budowania z kamienia są bardzo pracochłonne i wymagają zatrudnienia dobrych rzemieślników, dlatego w budownictwie wiejskim konstrukcje czysto kamienne raczej się nie pojawiają. Powszechnie stosowano kamień jedynie do wykonywania fundamentów i podmurówek, przy czym fundamenty zwykle nie były murowane, tylko stanowił je nasyp kamienny. Przy wznoszeniu ścian stosowano łączenie kamienia i cegły.

Wątki murów kamiennych

Mury kamienne dzieli się pod względem rodzaju obróbki kamienia oraz sposobu jego układania. Na obszarze Puszczy Drawskiej stosowane są trzy wątki murów:

- **mur dziki** – układany z kamienia polnego o różnej wielkości lub niedobieranego kamienia łamanego. Kamienie są obciosowane jedynie od strony lica ściany. Układa się je na zaprawie piaskowo-wapiennej lub glinianej w sposób nieregularny, dopasowując kolejne kamienie bez zachowania regularnych warstw. W narożnikach wykorzystuje się bardziej regularne i większe kamienie. Mur wzmacnia się układając co jakiś czas podłużne kamienie, tzw. sięgacze, przechodzące od jednego lica do drugiego przez całą szerokość muru.

Mur dziki

Mur ciosowy

Mur z kostki kamiennej

Rys. 6. Wątki murów kamiennych (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

- **mur ciosowy** – powstaje z prostokątnych bloków kamiennych różnej wielkości, układanych warstwami. Na terenie Puszczy jest on bardzo rzadki i pojawia się jedynie we fragmentach budynków.
- **mur z bloczków kamiennych** – złożony z regularnych kostek kamiennych o podobnej wielkości, układanych w sposób zbliżony do wiązania główkowego w ścianach ceglanych. Nietypowość tego sposobu obrabiania w lokalnej tradycji skłania do podejrzenia, że kostki kamienne były użyte wtórnie, a pierwotnie pochodziły z obiektów sakralnych.

Fot. 7. Wieś Kolki. Mieszana konstrukcja ścian kamiennie ceglana

Fot. 8. Wieś Lipie Góry. Mur z bloczków kamiennych

5.2.2. Konstrukcje ceglane

Cegła od czasów najdawniejszych stanowi ważny materiał budowlany. Wynalazek cegieł glinianych suszonych na słońcu znano już w V tysiącleciu p.n.e. w kulturach starożytnego Wschodu, Babilonie i Mezopotamii, a w IV wieku p.n.e. rozpoczęto wypalanie cegieł w celu nadania im większej wytrzymałości. Na terenie ziem polskich i Pomorza od czasów najdawniejszych stosowano cegłę suszoną. W XIII wieku za sprawą dominikanów mających powiązania ze słynącą z cegły Longobardią, zaczęło się intensywnie rozwijać budownictwo z cegły wypalanej. W budownictwie wiejskim cegła taka pojawiła się stosunkowo późno. Tak naprawdę dopiero wynalazek prasy ceglarskiej Schlickeysena i opatentowanie pieca kręgowego do wypału ceramiki, spowodowały po połowie XIX wieku rozpowszechnienie tego materiału.

Rodzaje i właściwości cegieł

Cegłę ceramiczną otrzymuje się z glin ilastych, morenowych, wstęgowych, łupków, mułków oraz lessów, które rozdrabnia się i miesza z wodą. Z masy formuje się cegły, które są następnie suszone i wypalane w temperaturze od 850 do 1000°C. Przed wynalezieniem prasy, cegły formowano ręcznie. Cegły niewypalone nazywane są surówką. Większość cegielni sygnowała swoje wyroby wyłaczając znaki na główkach cegieł.

W terminologii fachowej największą płaszczyzną cegły nazywa się podstawą, dłuższy bok wozówką, a krótszy główką. Historycznie cegły z różnych okresów i rejonów różniły się wymiarami, zawsze jednak zachowywały zbliżone proporcje wynoszące 1:2:4. Standardowe wymiary cegieł używanych w naszym rejonie to:

- cegła romańska – przeciętne wymiary 26–28 × 12–13 × 8–9 cm
- cegła gotycka – 28–30 × 13–14 × 8,5–9 cm
- cegła przedwojenna – 27 × 13 × 6 cm
- cegła współczesna – 25 × 12 × 6,5 cm

Kolor cegły zależy od składu masy glinianej i czasu wypalania. Dla obszaru Puszczy Drawskiej charakterystyczne są gliny dające po zwykłym wypaleniu kolor ceglasty. Historycznie dla wzbogacenia murów ceglanych używano dodatku cegieł glazurowanych (powtórnie wypalanych z barwną glazurą) oraz zendrówek, czyli brunatnych lub prawie czarnych, mocno wypalonych cegieł z domieszką rudy żelaza.

Do wznoszenia murów używano cegły pełnej o regularnym kształcie, ale oprócz niej produkowano również cegły o niestandardowych kształtach i wymiarach do zastosowań specjalnych – cegły posadzkowe, cegły fazowane z jednym narożnikiem ściętym, czy klinowe do murowania ostrych łuków oraz dekoracyjne kształtki do detali.

Budowanie z cegły jest stosunkowo łatwe i tanie, ponieważ dzięki jej poręcznym wymiarom nie wymaga stosowania maszyn budowlanych. Cegła jest wygodna w transporcie

i składowaniu. Murując, cegły układa się na zaprawie cementowo-wapiennej, dawniej wykorzystywano słabszą zaprawę piaskowo-wapienną. Po stwardnieniu zaprawy mury zyskują dużą sztywność. Gotowe mury wykańcza się, wypełniając spoiny nieco mocniejszą zaprawą cofniętą nieco w stosunku do lica cegły. Możliwości wykorzystania cegły ograniczają jej właściwości techniczne. Współczesna produkowana seryjnie cegła pełna ma wytrzymałość na ściskanie wynoszącą w zależności od klasy 5, 7 ½, 10, 15 i 20 MPa. Wyższe parametry (powyżej 30 MPa) ma cegła klinkierowa wypalana w temperaturze spiekania.

Dzięki modularności, z cegły można wymurować zarówno ściany i filary jak i łuki nadproży oraz sklepienia i wypełnienia stropów odcinkowych.

Wiązanie cegieł

Wznoszenie murów z cegły wymaga starannego wiązania, czyli zazębiania cegieł w następujących po sobie warstwach tak, żeby nie pokrywały się ze sobą spoiny pionowe. Dzięki temu ściany po związaniu zaprawy stanowią jedność konstrukcyjną i nie pękają. Sposób wiązania wynika z grubości muru, która jest zależna od ilości cegieł w przekroju. Mówimy o murach na pół cegły, na całą cegłę. Najtrudniejsze i wymagające nie lada wprawy jest murowanie kominów, gdzie stopień skomplikowania układu rośnie wraz z ilością kanałów. Zewnętrzny obraz lica ściany ceglanej wynika ze sposobu układania cegieł, który odznacza się dużą regularnością wynikającą z jednakowego wymiaru elementów. Na podstawie tego obrazu określa się wątek, czyli rodzaj wiązania. Przy murowaniu na grubość połowy cegły stosuje się zwykle najprostszy układ, w którym w licu widoczne są wyłącznie wozówki. Główki występują jedynie w narożnikach i miejscach styku prostopadłych ścian. W przypadku stosowania główek w całym wątku konieczne jest zazębianie o ćwierć, a nie o pół cegły. Bardziej złożone są wątki murów o grubości jednej cegły i większej. Układanie samych wozówek powodowałoby, że ściana nie byłaby powiązana wewnętrznie i mogłaby się rozwarstwiać. Od ilości wozówek w murze zależy podstawowy podział wiązań na jedno- dwu- i wielowozówkowe, w których po wskazanej ilości długich boków cegły widoczny jest z reguły jeden krótszy. Przesunięcie rytmu w kolejnych warstwach powoduje powstanie wielu konkretnych, posiadających swoje nazwy wątków. W literaturze fachowej i popularnej znaleźć można bardzo wiele przykładów wątków ceglanych. Niekiedy rozbieżności między źródłami są bardzo duże, dlatego za „Budownictwem ogólnym Waclawa Żenczykowskiego ograniczymy się do kilku najpowszechniej stosowanych:

Wiązanie pospolite (kowadełkowe, blokowe) składa się z dwóch, powtarzalnych warstw cegieł: główkowej i wozówkowej. Przesunięcie pionowych spoin poprzecznych o $\frac{1}{4}$ długości cegły daje obraz kowadełka w licu muru. Wozówki w co drugiej warstwie układane są bez przesunięcia.

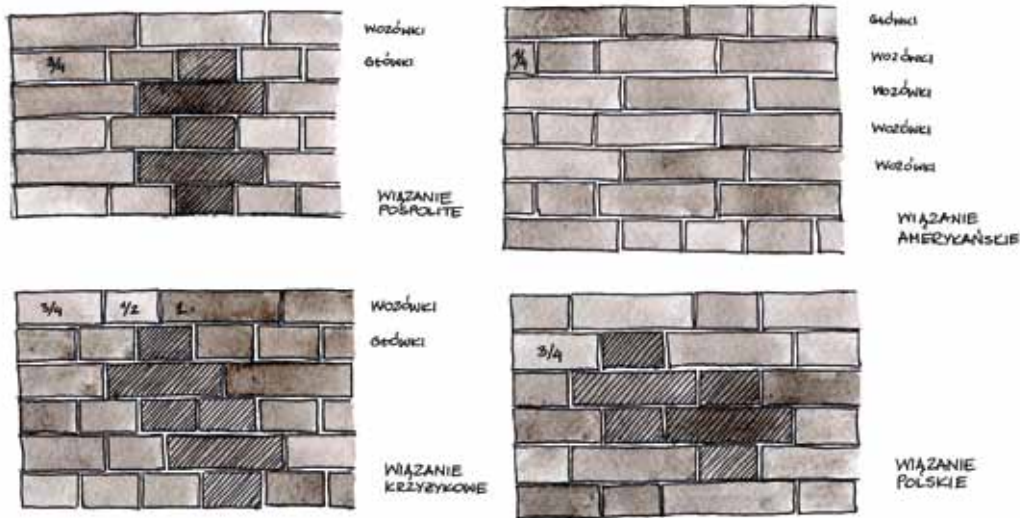
Wiązanie krzyżkowe (weneckie) różni się od pospolitego przesunięciem wozówek o pół cegły w stosunku do niższej warstwy, co daje obraz krzyżyków w licu muru.

Wiązanie polskie (gotyckie) składa się z jednakowych warstw wozówek i główek układanych naprzemiennie z przesunięciem o $\frac{3}{4}$ cegły.

Wiązanie amerykańskie jest wiązaniem wozówkowym przewidywanym co piątą warstwę poprzecznie ułożonymi cegłami, których główki pojawiają się w licu.

Oprócz tego wymienić należy najprostsze **wiązanie wozówkowe** z widocznymi wyłączenie długimi bokami cegieł układanych z przesunięciem o $\frac{1}{2}$ lub $\frac{1}{4}$ cegły i **wiązanie główkowe**, nazywane również fortecznym.

Domy ceglane w Puszczy Drawskiej budowane były zwykle z zastosowaniem wiązania krzyżkowego.

Rys. 7. Wątki murów ceglanych (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

5.2.3. Konstrukcje mieszane kamienno-ceglane

W rejonie Puszczy Drawskiej bardzo popularne są przykłady łączenia różnych materiałów w obrębie jednej konstrukcji. Dotyczy to zwłaszcza kamienia i cegły. Przyczyną tego zjawiska jest niska kultura budowania z kamienia, która nie pozwalała na wykonanie z tego materiału trudniejszych technicznie elementów budynku. Dodatkowo wpływ na to miał rodzaj używanego kamienia. Stosowano bardzo zróżnicowane petrygraficznie kamienie polne, niezwykle trudne do obróbki kamieniarskiej. Nie korzystano z kamieni pochodzących z kamieniołomów, ponieważ w okolicy nie występują żadne formacje skalne, a ich sprowadzanie byłoby nieracjonalnie drogie. Prościej było sięgnąć po ogólnie dostępny i łatwy w użyciu materiał jakim jest cegła i wykonać z niego te elementy, które narażały największych trudności. Z cegły murowano więc narożniki budynków, ościeża okien i drzwi oraz pasy podokapowe. Ze względu na technikę wznoszenia murów kamiennych można mówić o dwóch zasadniczo różnych typach konstrukcji mieszanych ceglano-kamiennych występujących w Puszczy Drawskiej:

- **pełne mury kamienne z elementami ceglаныmi** – mury takie budowano z dużych głazów narzutowych, niekiedy starannie dobranych pod względem kształtu, wielkości i koloru. Cegłę stosowano tylko w opisanych wyżej problematycznych miejscach.
- **mury ceglane z okładzinami kamiennymi i detalem ceglany** – właściwą konstrukcję murów stanowiła cegła, a kamień pojawiał się tylko jako materiał okładzinowy w warstwie elewacyjnej. Z cegły oprócz narożników i obramień otworów wykonywano również pionowe i poziome podziały płaszczyzny ściany na mniejsze pola wypełniane następnie geometrycznymi wzorami układanymi z drobnych i starannie dobranych pod względem koloru odłamków kamiennych.

Fot. 9. Wieś Pławno. Dom z okładzinami kamiennymi i detalem ceglany

Fot. 10. Wieś Folsztyn. Dom z okładzinami kamiennymi i detalem ceglany

5.3. Domy z ziemi. Gлина w tradycji architektonicznej

Gлина jest jednym z najbardziej uniwersalnych materiałów budowlanych stosowanych w tradycyjnym budownictwie. Od najdawniejszych czasów używano jej jako podstawowego budulca do wznoszenia domów i budynków gospodarczych, jako zaprawy, tynku i surowca do wyrobu materiałów ceramicznych. Decydowały o tym jej walory techniczne, łatwość obróbki oraz dostępność. Nie bez znaczenia była również jej niepalność. W budownictwie miejskim surowa glina, kojarzona z najprymitywniejszymi technikami wiejskimi, została wyparta przez wyroby ceramiczne i zaprawy na bazie cementu. Na wsiach używano jej jednak powszechnie wznosząc budynki o dużej trwałości i niejednokrotnie wysokich walorach estetycznych. W XVIII i XIX wieku budownictwo z surowej gliny przeżywało swój renesans. Powstawały liczne poradniki oraz opracowania naukowe opisujące tradycyjne metody budowania z gliny oraz ich współczesne udoskonalenia. Do najważniejszych z nich należał 500-stronicowy poradnik „Budowanie wiejskie dziedzicom dóbr y possessorom, toż wszystkim, iakążkolwiek zwierzchność po wsiach y miasteczkach mającym, do uwagi y praktyki podane” Piotra Świtkowskiego z roku 1782, opisujący wyczerpująco sposoby wypełniania pól, ubijania klepisk i wznoszenia ścian glinianych w różnych technologiach. Drugim ważnym wydawnictwem była broszura Christiana Piotra Aignera z roku 1791 pod tytułem „Budownictwo wiejskie z cegły glino-suszoney”. O popularności tego tradycyjnego, a za razem nowatorskiego materiału w tym okresie świadczy nie tylko jej

rozpowszechnienie w budownictwie wiejskim tych terenów, ale też przykłady zastosowania w większych obiektach, na przykład w dwukondygnacyjnej oficynie wzniesionej w zespole dworskim w Tarchominie dla rodziny Mostowskich przez architekta Henryka Ittara w latach 1801–1825 z gliny ubijanej francuską metodą *pise*. Bardzo ciekawym przykładem nowatorskiego zastosowania gliny w okresie XIX wiecznym jest tzw. „surówka kolczysta” wynaleziona przez J. Szucha jako odpowiedź na zadanie stawiane w konkursach ogłoszonych w 1778 roku przez Akademię Petersburską i w 1788 roku przez Towarzystwo Rolnicze w Paryżu dotyczące pomysłu na najtrwalszy, najtańszy, najcieplejszy i ognioodporny sposób budowania w Księstwie Warszawskim. Surówka kolczysta były to suszone cegły wykonane z gliny z domieszką igliwia.

Polskie budownictwo gliniane rozwijało się prężnie przez cały XIX i w początkach XX wieku, było obecne we wszystkich poradnikach budowlanych. Po zniszczeniach II Wojny Światowej glina była używana powszechnie do odbudowy miast i wsi. Powołano Ośrodek Badawczo-Instruktorzowy Budownictwa z Gliny w Krakowie, którego prace przyczyniły się do rozwoju w pełni nowoczesnego budownictwa glinianego w latach 50-tych. Dopiero budowa huty im. Lenina i towarzyszącej jej cementowni spowodowały pojawienie się na rynku dużych ilości taniego żużla wielkopieczowego i cementu. Nastąpiła era budownictwa żużlobetonowego, a później prefabrykatów betonowych, tzw. wielkiej płyty, co wpłynęło na zanik zainteresowania budownictwem z surowej gliny i zepchnęło wykorzystujące ją technologie do roli zabytków etnologicznych. Mimo to, prace badawcze dotyczące zastosowania gliny trwały i w roku 1962 wydany został aktualny do dzisiaj komplet norm do budownictwa glinianego (normy branżowe BN-62/6738-02 Budownictwo z gliny. Masy gliniane. BN-62/6738-01 Masy cementowo-gliniane z wypełniaczami. BN-62/9012-01 Cegły i bloki cementowo-gliniane z wypełniaczami).

Obecnie obserwujemy ponowy rozkwit zainteresowania gliną i technologiami łączącymi glinę ze słomą w budownictwie ekologicznym i pasywnym. Niestety, zamiast powrócić do własnej tradycji i wielkich osiągnięć rodzimej myśli technologicznej, jak choćby wspomnianej wyżej surówki kolczystej, budownictwo ekologiczne sięga po zachodnie technologie, takie jak na przykład *strawbale*. Lokalne przykłady stosowania gliny w tradycyjnym budownictwie są najlepszym przykładem, że również współcześnie warto sięgnąć po sprawdzone rozwiązania i technologie. Jedna rzecz dotycząca budownictwa glinianego zmieniła się jednak w ciągu ostatnich dziesięcioleci. W XVIII i XIX wiecznych poradnikach za największą zaletę gliny uważano jej powszechną dostępność. Obecnie jednak wydobycie gliny jest koncesjonowane. Chcąc budować w zgodzie z przepisami musimy pozyskiwać ją z legalnych wyrobisk. Tymczasem jeszcze niedawno częste w regionie glinianki zostały w większości zamknięte, a złoża wykupione. Podobnie rzecz ma się z małymi cegielniami, stanowiącymi dawniej najlepsze źródło cegieł z surowej gliny. Większość z nich została przejęta przez duże koncerny lub zamknięta. Rewitalizacja tradycji budownictwa glinianego wymaga więc nie tylko przywrócenia wiedzy o technologiach, ale również ponownego udostępnienia źródeł jej pozyskiwania.

5.3.1. Co to jest glina

Glina jest skałą osadową, powstałą w okresie czwartorzędowych zlodowaceń jako wynik nagromadzenia osadów morenowych. Składa się z minerałów ilastych, kwarcu, skaleni, substancji koloidalnych, może zawierać okruchy innych skał oraz substancje organiczne (humus, korzenie, bituminy). Spoiwem wiążącym drobne cząsteczki pyłu piaskowego, piasku i żwiru w glinie jest il. W zależności od tego, który ze składników stanowiących wypełniacz przeważa, mówimy o glinie ilastej, pylastej albo piaszczystej. W zależności od miejsca wydobycia jej skład może się znacząco różnić. Kolor gliny zależy od zawartości tlenków żelaza i manganu. W zależności od stopnia utlenienia może przybierać barwę od żółtej, przez czerwoną do brunatnej lub od jasnoszarej po szarozieloną.

5.3.2. Właściwości gliny

Z punktu widzenia budownictwa z gliny, najważniejszą cechą tego materiału jest jego plastyczność. Pył gliniany w połączeniu z wodą przybiera postać ciasta, z którego można dowolnie formować. Plastyczność gliny zależy od jej składu. Gliny przypominające plastelinę określa się jako tłuste. Po wyschnięciu glina twardnieje, a wypalona kamienieje. Niewypalonej glinie, nawet mocno zbrylonej, można ponownie nadać właściwości plastyczne. Przekłada się to na łatwość obróbki i napraw gotowych elementów budowlanych, ale równocześnie ogranicza jej zastosowanie w miejscach narażonych na kontakt z wodą, chociaż parusetletnie obiekty gliniane świadczą o tym, że tolerancja dobrze użytej gliny na wilgoć jest wystarczająco wysoka dla potrzeb budownictwa. Ta właściwość ma jeszcze jedną ważną zaletę, dzięki niej wyroby z surowej gliny ulegają pełnej biodegradacji i nie istnieje problem odpadów.

Najważniejsze zalety gliny związane są z następującymi cechami:

- W postaci suchej, glina jest lekka. Wznoszone z niej konstrukcje są równocześnie wytrzymałe i mają niewielki ciężar własny, co ma duże znaczenie dla obliczeń wytrzymałościowych. Wpływa to również na łatwość jej transportu i magazynowania.
- Glina jest ciepła. W zależności od proporcji gliny i wypełniaczy, takich jak siewka czy paździerz, uzyskujemy masy gliniane o współczynniku przewodności cieplnej w stanie powietrzno suchym wynoszącym od 0,80 do 0,20 Kcal/mh°C. Równocześnie glina magazynuje ciepło. Nagrzana oddaje je długo i równomiernie, dzięki czemu może być wykorzystywana w budownictwie pasywnym.
- Bardzo ważna jest odporność gliny na wysokie temperatury. Glina należy do materiałów budowlanych klasy A1 (niepalnych), również po zmieszaniu w normowych proporcjach z włóknami roślinnymi nie traci tych właściwości. Używana jako zaprawa w kominach ulega wypaleniu pod wpływem wysokiej temperatury, tworząc szczelną skorupę.

- Glina jest przepuszczalna, reguluje wilgotność powietrza. Glina szybko wchłania wilgoć i oddaje ją w razie potrzeby, co wpływa na regulację mikroklimatu w pomieszczeniach. Pomiary wykazały, że wilgotność w pomieszczeniach z gliny pozostaje w miarę stała przez cały rok. Osoby chorujące na infekcje górnych dróg oddechowych wiedzą najlepiej, że nadmierne przesuszenie pomieszczeń jest przyczyną podrażnienia śluzówek i nasilenia objawów chorobowych, a z kolei chorujący na dolne drogi oddechowe bardzo źle znoszą nadmierne zawilgocenie powietrza. Równocześnie glina ma właściwości lecznicze, antibakteryjne i antyseptyczne.
- Glina jest energooszczędna i łatwa w obróbce. Zużycie energii do produkcji cegieł z gliny suszonej wynosi ok. 1% energii niezbędnej do produkcji tej samej ilości cegły wypalanej albo betonu.
- Sąsiedztwo gliny konserwuje drewno. Wilgotność gliny w stanie suchym w zależności od składu mineralnego i domieszek organicznych wynosi wagowo 0,4 – 6%, a wilgotność drewna 8–12%, dzięki czemu glina osusza drewno zabezpieczając je przed insektami preferującymi wilgotność powyżej 14% i grzybami, które do rozwoju potrzebują nawet 20% wilgoci. Przykłady tego zjawiska można zaobserwować w budownictwie ryglowym gdzie przemurowanie płycin cegłą paloną spowodowało butwienie przylegającej konstrukcji drewnianej, zachowanej w doskonałym stanie w miejscach, gdzie przetrwały płyciny z cegły surowej lub strychulca.
- Glina wiąże substancje szkodliwe, na przykład związki siarki towarzyszące spalinom. Dzięki temu ich zawartość w powietrzu w pomieszczeniach z gliny jest niższa niż w innych. Zjawisko to w budownictwie nie jest jeszcze dobrze udokumentowane, ale istnieją przykłady zastosowania gliny w oczyszczalniach, np. w dzielnicy Berlina, Ruhleben wybudowano pokazową oczyszczalnię ścieków, gdzie przy pomocy gliny o dużej zawartości ilu oczyszcza się codzienne 600 m³ wody.
- Glina zatrzymuje promieniowanie o wysokiej frekwencji, na przykład fale komórkowe.

Tym niewątpliwym zaletom gliny jako materiału budowlanego trzeba jednak przeciwstawić trzy istotne cechy ograniczające jej stosowanie. Glina jest materiałem niejednorodnym. Ze względu na znaczne różnice w składzie mieszanki, każdorazowe jej użycie wymaga określenia właściwości technicznych. Budowanie z gliny wymaga więc wiedzy, staranności i wprawy. Po drugie w trakcie schnięcia glina kurczy się. Do podstawowych badań właściwości technicznych danej gliny należy badanie skurczu. I wreszcie glina nie jest wodoodporna, rozpuszcza się pod wpływem działania wody, można ją jednak zabezpieczać powłokami malarskimi. W celu zapewnienia trwałości ścian glinianych trzeba starannie wykonać izolację poziomą oraz zapewnić osłonę przed prostopadłe padającym deszczem stosując okapy i opierzenia.

5.3.3. Zastosowanie gliny w tradycyjnym budownictwie wiejskim

Masywne ściany gliniane murowane i glinobite

Chcąc uzyskać masywny mur gliniany posługiwano się trzema podstawowymi technikami w wielkiej różnorodności lokalnych wariantów związanych ze szczegółami wykonania:

Pierwszym z nich było wznoszenie murów glinobitych wykonanych w drewnianych szalunkach wprost na miejscu budowy. Opis tej technologii znajdziemy m.in. u Piotra Świtekowskiego: „do 20 taczek gliny np. trzeba przymieszać snopek słomy, jeżeli jest chuda, lecz do tłustej i tęgiej trzeba drugie tyle słomy. Sieczka jeszcze by była lepsza, gdyby jej rżnięcie nie przychodziło z trudnością. Z gliny już rozrobionej i słomą dobrze pomieszanej trzeba będzie robić, niby wielkie sztuki na pół łokcia długie i szerokie a na pół wysokie. Lecz żeby te sztuki wszystkie były równe i żeby śpieszniej szła robota, trzeba mieć dwie formy podobne do tych, w których ceglarze strychują cegłę, tylko że są daleko większe. Długość tej formy powinna być taka, jaka ma być szerokość ściany, to jest do wysokich budynków na 1½ łokcia, zaś do niskich jako to chłopskich na łokieć. Szerokość ma być łokieć, zaś wysokość 6 cali tylko. Prócz tej formy trzeba mieć drugą również długą i wysoką, ale tylko pół łokcia szeroką, a to żeby można niemi wiązać dobrze warstwy, tak jak czynią w murach mularze. Glina już dobrze z słomą targaną lub sieczką przygotowana ubija się i depce w te formy dobrze namoczone i zrównawszy ją z obu stron żelazną linią dla przecięcia występującej słomy, wyklada się ją albo zaraz na fundament już gotowy, albo też pod szopę jaką, żeby wprzód wyschła i żeby nią można robić jak surówkę. Wszakże budowanie ze świeżej gliny będzie mocniejsze i prędzej się zwiąże. Tym sposobem ściany będą proste, mocniejsze niż owe, które ubijano już na miejscu między dwoma deskami. Ponieważ w ściany takie nie można wiele wbijać kołków ani gwoździ bez ich nadwyrężenia, przeto radzimy zaraz przy dawaniu ścian wmurować tu i ówdzie górą drewniane klocki, w które by się potem mogło wbijać gwoździe, haki etc”. Tradycyjnie jako wypełniacze podnoszące izolacyjność cieplną i zmniejszające wagę, do gliny oprócz słomy ciętej i sieczki dodawano również plewy. W Puszczy Drawskiej jako wypełniacz w tego rodzaju konstrukcji stosowano również wrzos. Do tynków i zapraw glinianych dodawano ponadto sierść zwierzęcą stanowiącą naturalne zbrojenie rozproszone, zapobiegające pękaniu schnącej masy.

Fot. 11. Wieś Dzierżążno Małe. Mur gliniany

Fot. 12. Wieś Dzierżążno Małe. Mur gliniany

Drugim sposobem było wykonywanie murów z niesuszonych cegieł z masy gliniano-słomianej przygotowanych w formach. Wilgotne jeszcze bryły układano w kształt muru bez konieczności używania spoiwa.

Trzecią odmianą są mury wznoszone z suszonej cegły glinianej z dodatkiem wypełniacza. Jak pisze Piotr Aigner w poradniku „Budownictwo wiejskie z cegły glino-suszonej”: „Robienie cegły z gliny suszonej, którą także nazywają surówką lub cegłą egipską, tym się odbywa porządkiem. Gлина niekoniecznie w najlepszym gatunku rozrobiona być powinna w wodzie i cokolwiek ze słomą na trzy cale długości, a osobliwie z wielu paździorów zmieszana i stratowana. (...) Mając tak przygotowaną cegłę, murowanie następującym odbywa się sposobem. Do wiązania czyli spojenia cegieł używa się piasek z gliną dobrze gracowany”.

Ściany plecionkowo-polepiane i gliniano-plecione (strychulcowe)

Dzięki swojej plastyczności i lepkości glina doskonale nadaje się do łączenia z innymi materiałami. W najdawniejszym budownictwie ludowym powszechne było wykonywanie ścian plecionych z chrustu wylepianych następnie czystą gliną, zwanych plecionkowo-polepianymi. Rolę konstrukcyjną spełniała wówczas plecionka wykonywana na ruszcie z gałęzi lub listew, glina natomiast stanowiła wypełnienie zapewniające ścianom szczelność. Rozwinięciem tej zasady są ściany strychulcowe, wykonane z listew (strychulów) owijanych warkoczami słomianymi moczonymi w rzadkiej glinie, a później wylepianymi gliną z domieszką szezki. Do wykonywania warkoczów używano zwykle długiej słomy żytniej.

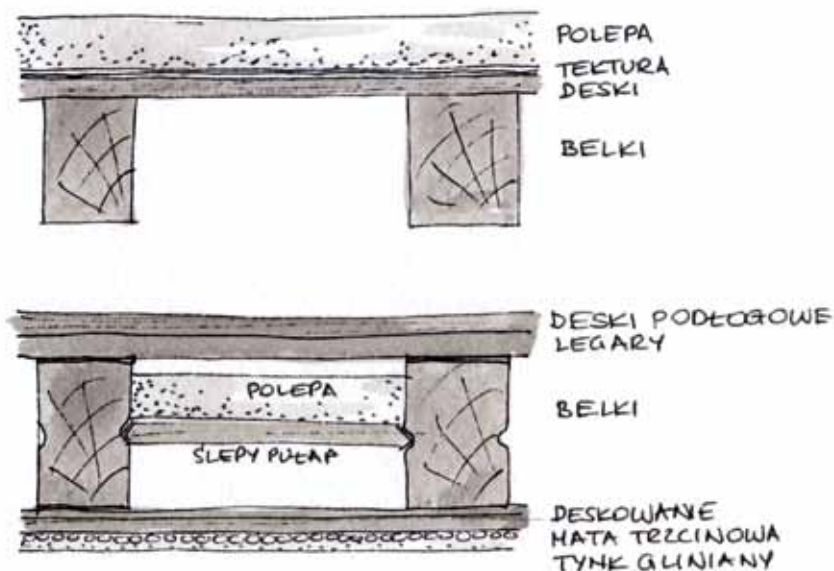
Fot. 13. Wieś Nowe Kurowo. Zniszczony strychulec

Gлина w wypełnieniach ścian ryglowych

Opisane wyżej technologie plecionkowo-polepiana i gliniano-plecionkowa były wykorzystywane również jako wypełnienia w ścianach ryglowych, przy czym technologia strychulcowa jako późniejsza i solidniejsza była bardziej rozpowszechniona. Do dzisiaj wiele ryglowych domów wiejskich i budynków gospodarczych posiada płyciny wypełnione w ten sposób. Płyciny w konstrukcjach ryglowych wypełniano również murem z suszonej cegły. Z punktu widzenia budownictwa ryglowego bardzo ważna była rola gliny jako regulatora wilgotności. Stosowanie wypełnień glinianych w ścianach ryglowych zapewniało znacznie większą trwałość drewna konstrukcyjnego.

Gлина na podłodze i w stropie – polepy

Najpowszechniejszym sposobem wykonywania podłóg na gruncie w budownictwie wiejskim były przez długi czas polepy, czyli posadzki wykonane z masy glinianej z domieszką siczki, włosia lub plew. Po wyschnięciu polepy były bardzo twarde i nie kurzyły się. W przypadku wylania na podłogę wody nie rozmarkały od razu, wystarczyło zebrać wodę, a wilgotne miejsce szybko ponownie schło.

Rys. 8. Stropy drewniane z polepą (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

Jeszcze w połowie XX wieku glina wykorzystywana była jako tradycyjne wypełnienie stropów drewnianych. Najprostszą konstrukcją stanowił wówczas nagi strop belkowy z deskowaniem pełnym wyłożonym tekturą, na której układano około 8 cm warstwę polepy. Bardziej zaawansowany technologicznie był strop ze ślepym pułapem, w którym warstwę

polepy układano na deskowaniu wykonanym w połowie wysokości belek, na wierzchu zaś wykonywano podłogi drewniane na legarach. Warstwa polepy w stropie zapewniała z jednej strony izolacyjność cieplną oraz chroniła przed przenikaniem dźwięków, z drugiej zaś strony usztywniała strop i zapobiegała „klawiszowaniu”, czyli niezależnej pracy belek. Tego typu stropy znajdują się nadal w wielu domach, również w XIX-wiecznych kamienicach miejskich. W dzisiejszych czasach bardzo powszechne jest zastępowanie polepy w stropach ze ślepym pułapem innymi materiałami izolacyjnymi. Podnosi to walory termoizolacyjne stropów i likwiduje ewentualne pylenie, ale nie zapewnia wystarczającego usztywnienia konstrukcji i zapewnia mniejszą izolację akustyczną. Oprócz polep, jako wypełnienie stropów stosowano również strychuły z nieregularnych szczap sosnowych owijanych warkoczami słomianymi moczonymi w glinie, a następnie wylepianych gliną.

Glina w ścianach z okładzinami kamiennymi

W wielu miejscowościach na terenie Puszczy Drawskiej spotkać można domy z elewacjami ozdobnie murowanymi z kamieni. Wyglądają dostatnio i solidnie. Dokładne badania pokazują jednak, że kamień stanowi w wielu przypadkach jedynie okładzinę, a podstawą konstrukcji ściany jest mur gliniany. Takie rozwiązanie zapewniało z jednej strony wszystkie zalety ścian glinianych, a równocześnie trwale zabezpieczało lico muru przed zawilgoceciem i posiadało niewątpliwe walory estetyczne.

Kominy, piece, kuchnie – glina szamotowa

Dawniej bez gliny nie mógłby powstać żaden piec ani komin. W celu zabezpieczenia przed pękaniem przy szybkich zmianach temperatury, do surowej gliny, z której wznoszono piece, kuchnie i kominy dodawano szamotu, czyli zmielonej wypalanej gliny ogniotrwałej, znacznie rzadszej i posiadającej wyższą odporność ogniową niż zwykła. Do dzisiaj w wielu wsiach Puszczy Drawskiej zachowały się domy z pozostałościami tzw. czarnych kuchni, zwanych regionalnie „babami”, czyli niewielkich pomieszczeń w środku chaty wymurowanych w całości z gliny, których ściany zwężano ku górze wyprowadzając ponad dach w formie dymnika lub kamina.

Tynki gliniane

Jak pisze Świtkowski: „na koniec można by ściany [gliniane] pokryć tynkiem, ale zaraz póki jeszcze nie wyschły, trzeba je naszpikować nieco długimi kawałkami dachówki, cegły, szkła, krzemienia etc. Kawałki te powinny być dobrze wpuszczone w ścianę. Toż potem rozrobi się wapna dobrego, ale w którym jest mniej piasku niż zwyczajnie. W wapno to nakładzie się potem włosów czyli sierści bydłej dobrze roztrzepanej i tą masą tynkuje się cienko. Innym sposobem tynkować wapnem glinę jest to jak mówią pieniądze w błoto wyrzucić”. Tynki gliniane stosowano tradycyjnie zarówno we wnętrzach jak i do wykończenia ścian zewnętrznych. Tynki stosowane w pomieszczeniach miały właściwości antyseptyczne i antystatyczne, znakomicie regulowały wilgotność i zapewniały dobrą izolacyjność akustyczną i termiczną. Tynki zewnętrzne wymagały odświeżania, ponieważ po pewnym czasie ulegały spłukaniu.

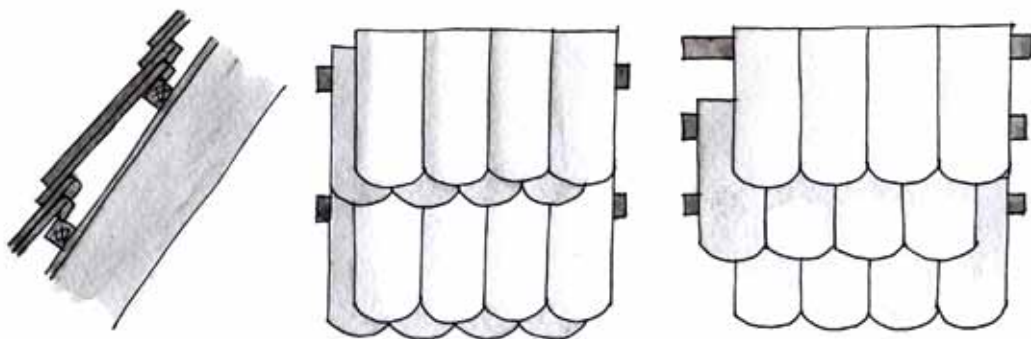
5.3.4. Współczesne zastosowanie gliny – budownictwo ekologiczne

Współczesne stosowanie gliny w budownictwie jest w Polsce związane przede wszystkim z budownictwem ekologicznym. Po latach zapomnienia ponownie odkrywano walory tego materiału. W ostatnich latach bardzo modne stało się budownictwo w technologii zwanej z angielskiego *strawbale*, czyli z bali słomianych moczonych w glinie. Dzięki jej zastosowaniu można uzyskać domy w najfantastyczniejszych formach. Z punktu widzenia lokalnych tradycji budowlanych technologia *strawbale* mogłaby posłużyć do twórczego rozwijania lokalnych zwyczajów budowlanych.

Coraz popularniejsze staje się również wykorzystanie tynków glinianych. Tynki te są ciepłe i zapewniają dużą izolacyjność akustyczną, są jednak bardzo ciężkie, dlatego nie można ich zastosować na każdej ścianie. Tynki gliniane układa się na podkładach z mat jutowych lub trzciniowych. W sprzedaży dostępne są gotowe mieszanki tynkarskie.

5.4. Tradycyjne pokrycia dachowe

Tradycyjna zabudowa wiejska Puszczy Drawskiej kryta jest dachami dwuspadowymi o kącie nachylenia około 40–45°, co daje możliwość krycia dachów różnymi materiałami. W czasach najdawniejszych dominującym materiałem była zapewne strzecha słomiana lub trzciniowa oraz gonty drewniane. Do dnia dzisiejszego nie zachowały się żadne przykłady dachów krytych strzechą. Nieliczne przykłady takich pokryć to współczesne przypadki stylizowania obiektów na stare. Znotowano nieliczne przykłady dachów krytych gontem, przy czym były to raczej dachy kościołów.

Rys. 9. Rysunek karpówki w układzie w koronkę i w rybią łuskę
(rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

Fot. 14. Wieś Herburtowo. Dach kościoła kryty gontem

Spośród zachowanych tradycyjnych pokryć dachowych, najpowszechniejsze na terenie Puszczy Drawskiej jest stosowanie dachówki, przy czym jest to albo dachówka ceramiczna karpiówka w układzie w koronkę lub rybią łuskę, albo dachówka zakładkowa cementowa. Dachówkę cementową, jako najtańszą, stosowano powszechnie na początku XX wieku w nowych obiektach oraz zmieniając zniszczone pokrycia starszych typów. Do dnia obecnego w krajobrazie wsi najczęstsze są zszarzałe i porośnięte mchem dachy kryte tym typem dachówki. Dachówka ceramiczna karpiówka była początkowo rozpowszechniona we wszystkich typach zabudowy, po wprowadzeniu dachówki cementowej, jako materiał szlachetniejszy, stosowana była w bogatszych wsiach i domach, na obiektach użyteczności publicznej i kościołach. Dzisiejsze przykłady odtwarzania pokryć dachowych z tego materiału dowodzą, że dachy kryte karpiówką najbardziej harmonijnie wpisują się w tradycyjny krajobraz Puszczy Drawskiej.

W większości wsi obok tradycyjnych gontów i dachówek można również zaobserwować inne materiały dekarskie, takie jak popularny w latach 80-tych eternit, blacha, blacho-dachówka oraz współczesne formy dachówek ceramicznych i cementowych nie stosowane wcześniej w tradycji lokalnej. Zwrócić należy uwagę na fakt, że tradycyjnie nie stosowano w tym rejonie dachówki esówki. O ile jednak nowa esówka w tradycyjnym ceglastym kolorze może razić jedynie fachowców, o tyle błyszczące dachówki, dachówki w niewłaściwych kolorach oraz blacho-dachówki i powlekane blachy faliste są absolutnie niewłaściwe i psują krajobraz wsi. Co ciekawe, spatynowana blacha układana na rąbek stojący lub nawet eternit całkiem dobrze wpisują się w otoczenie.

Fot. 15. Wieś Breń. Szczegół dachu krytego karpówką ułożoną w koronkę

Fot. 16. Kościół w Zdbowie. Zestawienie dachówki zakładkowej i karpówki

Fot. 17. Wieś Dolinka. Stary budynek kryty błyszczącą dachówką esówką

Fot. 18. Wieś Folsztyn. Dach kryty starą ceglastą blachą nie razi

Fot. 19. Wieś Jeziorki. Dachówka betonowa zakładkowa

Fot. 20. Wieś Ostrowiec. Współczesne pokrycie z karpiówki

6. KOLORY, DETALE I ORNAMENTY W TRADYCYJNEJ ARCHITEKTURZE WIEJSKIEJ

Każdy region ma swój koloryt wynikający z harmonijnego przenikania się przyrody i dzieł ludzkich. Niepowtarzalny urok wiejskich krajobrazów Puszczy Drawskiej wynika z warunków przyrodniczych, charakteru upraw i lokalnej tradycji architektonicznej. Ołbrzymią rolę odgrywa w nim tradycyjny dobór kolorów oraz detali.

6.1. Paleta barw Puszczy Drawskiej

Paleta barw używanych w lokalnej tradycji architektonicznej Puszczy Drawskiej jest bardzo ograniczona. Składa się przede wszystkim z naturalnych kolorów lokalnych materiałów budowlanych. Jest to paleta bogata w brązy, począwszy od niemal czarnych belek dawnych ryglówek po jasne piaskowe gliniane tynki. Rozbielona szlachetnymi tynkami piaskowymi i wapiennymi. Ocieplona złotymi belkami nowych sosnowych konstrukcji i zszarzała od miejscowych polnych kamieni. Najbardziej wyraziste są w tej palecie rude czerwienie cegły i ceramicznych dachówek karpiówek. Innych kolorów pojawia się w niej niewiele. Nie ma zwyczaju malowania tynkowanych ścian. Na tym tle zaskakują soczystymi barwami stare drzwi i okiennice malowane na błękitno, zielono, seledynowo i na jasny ugier. Często wewnętrzne płyciny okiennic i drzwi malowanych na mocny kolor są obwędzone białymi paskami. Stonowane kolory architektury stanowią tło, na którym rozkwitają wszystkimi kolorami tęczy przydomowe sady i pełne kwiatów przedogródki. To one właśnie dopełniają paletę barw Puszczy Drawskiej.

Fot. 1. Wieś Folsztyn. Ogródek wiejski tworzy koloryt lokalny

Fot. 2. Wieś Zatoni. Każda wieś ma swoją paletę barw

Fot. 3. Wieś Próchnowo. Bogaty detal ceglany w szczycie budynku

6.2. Tradycyjny detal architektoniczny

W tradycyjnej architekturze Puszczy Drawskiej, poza budynkami murowanymi z czerwonej cegły, występuje stosunkowo mało rozbudowany detal architektoniczny. Może jednak dzięki temu właśnie możemy w pełni docenić dyskretny urok prostych wiejskich ganków i okiennic.

6.2.1. Detale dachów

W lokalnej tradycji stosowane są przede wszystkim proste dachy dwuspadowe o podobnym kącie, sporadycznie pojawiają się naczółki i facjatki. Na tym tle szczególnie widoczne stają się przykłady bardziej skomplikowanych rozwiązań stosowane w budynkach użyteczności publicznej i siedzibach ziemiańskich i towarzyszących im wielkich założeniach folwarcznym.

Dachy wiejskich domów miały zwykle nieznacznie wywieszane okapy, dlatego bardzo rzadko można spotkać przykłady rzeźbiarskiego opracowywania końcówek krokwi lub kroksztyny. Nie wywieszano również dachów poza szczyty budynku, dlatego tradycyjnie nie spotyka się jętek widocznych na tle ścian szczytowych. Połacie dachowe były kryte w sposób jednorodny, a ich linii nie zniekształcały lukarny czy wole oka. Jedynym charakterystycznym detalem dachu spotykanym w Puszczy Drawskiej jest podgięcie okapu nad umieszczonym na osi wejściem do budynku, co tworzy rodzaj portalu wejściowego.

Fot. 4. Wieś Żółwino. Charakterystyczne podgięcie okapu nad wejściem do budynku

6.2.2. Detale ścian

Ściany domów rozwiązywane były płasko, bez wykuszy, pilastrów czy podcieni. Jedynie na południu obszaru, w dolinie Noteci, gdzie silne były wpływy osadnictwa olęderskiego, pojawiały się chaty podcieniowe, jednak nawet wówczas ich forma była prostsza niż w innych rejonach zamieszkiwanych przez Olędrów. Rodzaj zastosowanego detalu zależał od materiału z jakiego wzniesione były ściany. W domach drewnianych, wieńcowych i sumikowo-łątkowych, rolę detalu architektonicznego spełniają malownicze wiązania węglów. Ściany szczytowe i ścianki kolankowe były zwykle deskowane pionowo, jedynie na południu obszaru stosowano rzeźbiarskie rozwiązania zakończeń desek lub urozmaicenia ich układu.

Fot. 5. Wieś Folsztyn. Dekoracyjne deskowanie szczytu

W budownictwie ryglowym pojawiają się sporadycznie przykłady dekoracyjnego przemurowywania płycin w murze pruskim oraz dekoracyjnego traktowania drewnianych elementów konstrukcyjnych

Znacznie bardziej dekoracyjne są elewacje domów murowanych. Detale wykonywano z czerwonej cegły zarówno w domach wzniesionych z tego materiału jak i w domach murowanych z kamienia lub tynkowanych. Warto przy tym wspomnieć, że stosowanie detalu ceglanego było bardzo powszechne w całym obszarze występowania budownictwa ceglano-ceglanego, a wzory były powielane i upowszechniały się poprzez wzorniki i katalogi detalu. Najbardziej dekoracyjnie rozwiązywano szczyty, zwłaszcza w dużych budynkach inwentarskich w folwarkach. Do wykonywania detali używano cegieł regularnych, kształtek ceramicznych i fragmentów dachówek. Dla podkreślenia rysunku chętnie sięgano po niewielkie domieszki cegieł szkliwionych i zendrówek.

Fot. 6. Wieś Sarbinowo. Dom z krzyżowym układem belek w szczycie

Fot. 7. Wieś Niemieńsko. Różne rodzaje cegły i pilastry w szczycie budynku gospodarczego

Fot. 8. Wieś Strzalin. Elewacja tynkowana z ceglany detalami

Do najczęstszych dekoracji ceglanych należą:

- **oprawa okien:** dekoracyjnie murowane nadproża, parapety z kształtek ceglanych, gzymsy i tympanony nadokienne, opaski ceglane. Niekiedy okno razem z płyciną podokienną jest cofnięte względem lica muru. Okna mają nadproża proste lub odcinkowe, w szczytach pojawiają się małe okna sklepione łukowo, biforia, okna okrągłe.
- **oprawa drzwi:** w budynkach ceglanych mogła mieć postać pilastrów flankujących wejście, dekoracyjnych nadproży i gzymsów naddrzwiowych. Niekiedy pojawiają się również portale.
- **gzymsy:** najprostsza forma gzymsu to układ na rolkę pierwszej warstwy cegieł nad podmurówką, stosowany nie tyle ze względów dekoracyjnych co praktycznych, wyżej gzymsy pojawiały się na wysokości parapetów i nadproży, w pasie międzykondygnacyjnym, wzdłuż okapu dachu od strony kalenicowej i w ścianie szczytowej. Gzyms pod okapem był często wyprowadzany na ściany szczytowe jako ciągły lub tylko odcinkami długości kilkudziesięciu centymetrów.
- **pilastry i ryzality:** pionowe elementy ceglane wyciągnięte z elewacji podkreślały wejście do budynku lub dzieliły elewację, zwłaszcza szczytową, na regularne pola.

- **datowniki z inicjałami:** z cegieł wykonywano dekoracyjne obramowanie datownika, a nawet układano datę z cegieł w innym kolorze wystających z lica muru. Datowniki są cennym źródłem wiedzy o budynkach, nie tylko jednoznacznie wskazują datę ich powstania, ale dzięki inicjałom właściciela pozwalają odtworzyć swoją historię. Oprócz datowników ceglanych pojawiają się również wykonane w tynku oraz z kutych liter osadzonych w murze. Datowniki umieszczano zwykle w widocznych z daleka szczytach, niekiedy też na tle portalu wejściowego lub na ścianie bocznej.
- **dekoracyjne wiązania cegieł:** znaczenie estetyczne miał sam układ cegły w murze. Zabiegu tego używano między innymi w przypadku wypełnień pól ryglówki.

Fot. 9. Wieś Górzno. Detale ceglane z zendrówką, kawałkami dachówek i kamienia

Fot. 10. Wieś Gieczynek. Bogato zdobiona elewacja ceglana

Fot. 11. Wieś Radęcin. Nawet najskromniejsza chata ceglana miała detale

Fot. 12. Wieś Dominikowo. Kuty datownik w szczycie budynku gospodarskiego

Fot. 13. Wieś Lipinka. Datownik ułożony z wystających cegieł

Fot. 14. Wieś Jelenie. Mozaikowy datownik w ceglany szczycie

Fot. 15. Wieś Dłusko. Datownik z byczą głową

Detale tynkarskie powielają elementy dekoracyjne stosowane w detalach ceglanych, jednak dają zupełnie inny efekt estetyczny. Detale gzymsów i opasek wykonano jako ciągnięte. Z lica muru wysuwano warstwę cegieł, która stanowiła podstawę gzymsu, na nią narzucano zaprawę, a następnie prowadząc specjalny szablon zaciągano tynkiem. Szablony detali tynkarskich podobnie jak ceglanych mogły pochodzić z wzorników. Ich kształty stanowiły często nawiązanie do wzorów antycznych.

Fot. 16. Wieś Dominikowo. Elewacja ceglana z tynkarskim detalem

Fot. 17. Wieś Siedlisko. Ściana z okładziną kamienną dzieloną na pola pasami cegły

Fot. 18. Wieś Strzaliny. Elewacja kamienna z ceglany detal

Fot. 19. Wieś Rębusz. Ściana z geometryczną okładziną kamienną i ceglany detal

Bardzo charakterystyczne dla obszaru Puszczy Drawskiej są dekoracyjne mozaiki w ścianach ceglano-kamiennych. Zwykle ściany rozwiązywane są w nich płasko, efekt dekoracyjny uzyskiwano bowiem nie światłocieniem, tak jak ma to miejsce w przypadku ścian jednorodnych materiałowo, lecz kolorem materiału. Ceglami obrabiano otwory okienne i drzwiowe oraz narożniki ścian jak również używano ich do dzielenia elewacji na pola, które następnie wypełniano geometrycznymi mozaikami z różnych odmian kamienia. Bardzo ciekawe są przykłady dzielenia ścian z oblicowaniem kamiennym cegłą na pola o układzie zbliżonym do ryglówki.

6.2.3. Stolarka

Tradycyjna **stolarka okienna** na terenie Puszczy Drawskiej pochodzi przede wszystkim z XIX i początku XX wieku. Okna miały kształt wydłużonych prostokątów o różnych proporcjach, od góry zakończonych płasko lub niskimi łukami. Przeważały okna czterodzielne ze słupkiem środkowym i ślaniem. Szklenie dolnych skrzydeł było często dzielone w poziomie szprosami na dwie lub trzy części, w skrzydłach górnych również niekiedy stosowano szpros. Okna malowano na biało.

*Rys. 1. Wieś Gieczyniek.
Okno czterodzielne ze szprosami
w górnych skrzydłach
(rys. Kaja Cykalewicz)*

*Rys. 2. Wieś Modropole.
Charakterystyczne okno
skrzynkowe „nakładane”
na elewację (rys. Kaja
Cykalewicz)*

*Fot. 20. Wieś Przelewice.
Proste okno czterodzielne*

*Fot. 21. Wieś Chłopowo.
Okno czterodzielne
ze szprosami w górnych
skrzydłach*

*Fot. 22. Wieś Chłopowo.
Okno łukowe, czterodzielne
ze szprosami*

Drzwi stanowią jeden z najbardziej malowniczych elementów w domach z terenu Puszczy Drawskiej. W dominujących w tym rejonie chatach szerokofrontowych umieszczone były w środku dłuższej elewacji i otoczone detalem architektonicznym. Stosowano drzwi jedno- lub dwuskrzydłowe, z reguły z naświetlami górnymi. Skrzydła drzwi były bogato zdobione. W drzwiach jednoskrzydłowych stosowano często układ w jodełkę, we wszystkich zaś podział na regularne kwatery. Górne kwatery szklono, niekiedy dodając dekoracyjne kraty kute w motywy spiralne i roślinne. Naświetla górne oddzielone były od skrzydeł drzwiowych profilowanymi belkami, a ich szklenie drobno dzielono, stosując niekiedy kolorowe szybki. Rolą naświetli było nie tylko wprowadzenie światła dziennego do ciemnych sieni, ale również wyrównanie wysokości otworów okiennych i drzwiowych. Drzwi kolorowo malowano. W poszczególnych rejonach puszczy dominowały różne kolory, począwszy od błękitów, zieleni i seledynów, po różne odcienie brązów. W celu podkreślenia układu kwatery, otaczano je często białymi paskami.

*Rys. 3. Wieś Wygon.
Drzwi dwuskrzydłowe
z naświetlem i kutą kratą
(rys. Kaja Cykalewicz)*

*Fot. 23. Wieś Dominikowo.
Drzwi dwuskrzydłowe
z naświetlem*

*Fot. 24. Wieś Zatom.
Słynne niebiesko-białe
drzwi dwuskrzydłowe*

*Fot. 25. Wieś Wygon.
Drzwi dwuskrzydłowe*

*Fot. 26. Wieś Zatom.
Niebiesko-białe drzwi
ze szkleniem*

*Fot. 27. Wieś Zieleniewo.
Drzwi jednoskrzydłowe ze
szkleniem i naświetlem*

*Fot. 28. Wieś Żółwino.
Drzwi dwudzielne
zaakcentowane
charakterystycznym
podgięciem okapu*

Okna w Puszczy zamykane są tradycyjnie **okiennicami**. Okiennice mają różne wzory i kolory. Dominują barwy stosowane również w malowaniu drzwi. Okiennice mocowane są od zewnątrz na ścianie lub wewnątrz węgarzków. Skrzydła okiennic mogą być zupełnie płaskie, z poziomym listwowaniem w ramce lub kilkoma płycinami. W płycinach pełnych wycinano otwory w kształcie krzyży lub motywów roślinnych. Zdarzają się okiennice z dolnymi płycinami pełnymi lub listwowanymi, a górnymi szklonymi.

*Fot. 29. Wieś Radęcin.
Proste okiennice płycinowe
mocowane wewnątrz ościeża*

Fot. 30. Wieś Klasztorne. Okiennice z kolorowymi szybkami w górze płyciny

Fot. 31. Wieś Ostrowiec. Okiennice płycinowe malowane na trzy kolory

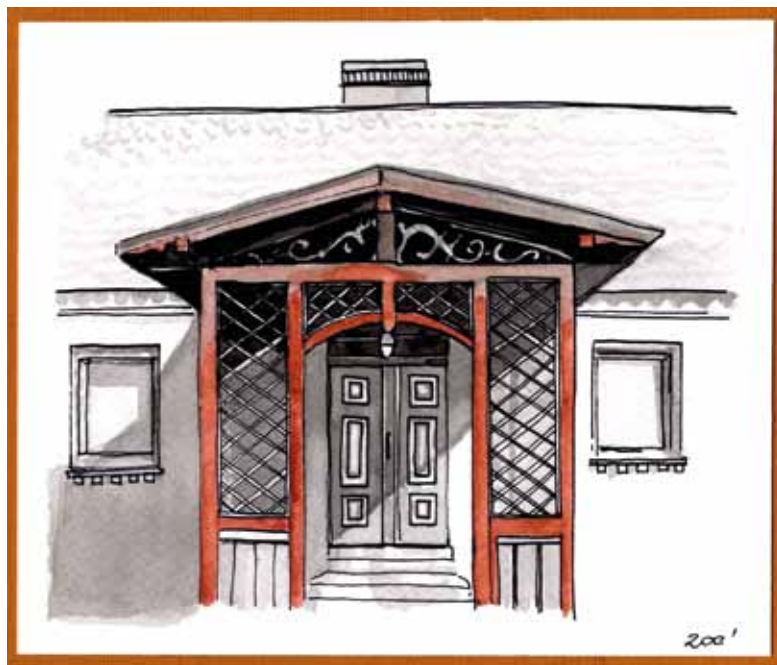

Fot. 32. Wieś Huta Szklana. Proste okiennice deskowe

6.2.4. Ganki

Obok malowanych drzwi, ganki są najbardziej kolorowymi i malowniczymi detalami architektonicznymi w tradycyjnych domach. Nie ma chyba dwóch jednakowych ganków w Puszczy Drawskiej. Każdy z nich jest inny stanowiąc równocześnie wizytówkę mieszkańców. Chcąc usystematyzować nieco najpopularniejsze formy ganków należy zwrócić uwagę na ich budowę, funkcję i materiał, z którego zostały wykonane:

- najskromniejszą formę mają niewielkie, mocno zabudowane ganki-przybudówki stanowiące przedłużenie ciasnych sieni w mniejszych lub wielorodzinnych chałupach. Ten typ ganków wykonany jest zwykle z drewna, najprostszymi metodami i nie posiada rozbudowanych elementów dekoracyjnych. Często wejście znajduje się z boku ganku.
- najbardziej dekoracyjne są otwarte ganki stanowiące oprawę wejścia, mające charakter altan. Budowane są z drewna z dekoracyjnymi rzeźbieniami elementów konstrukcji i drewnianymi kratkami stanowiącymi ażurową osłonę przed słońcem i podporę dla roślin pnących. Takie ganki są rozwiązywane symetrycznie z wejściem na osi ukazującym w głębi oświetlone drzwi. Z boku ganków znajdują się często ławeczki. Oprócz ganków drewnianych w tym typie można też znaleźć skromniejsze ganki murowane do wysokości parapetów, a wyżej drewniane.

Rys. 4. Ganek wejściowy we wsi Wygon (rys. Kaja Cykalewicz)

Fot. 33. Wieś Zieloniewo. Zabudowane ganki przy chałupie wielorodzinnej

Fot. 34. Wieś Chłopowo. Mały ganek

Fot. 35. Wieś Chłopowo. Ganek wejściowy

Fot. 36. Wieś Jaglice. Ganek wejściowy

- równie ozdobne są duże ganki-werandy służące raczej odpoczynkowi niż podkreśleniu wejścia. Werandy stawiano przed frontem domów, do których wchodziło się od strony podwórza lub sytuowano je przy ścianach bocznych.

Fot. 37. Wieś Pluskocin. Ganek-weranda

Fot. 38. Wieś Kolsk. Ganki-werandy

- ostatni typ stanowią duże zabudowane ganki pełniące rolę dodatkowych pokoi zimowych lub zewnętrznych sieni. Mogą być to oszklone ganki drewniane lub murowane.

Fot. 39. Wieś Lubiewo. Zabudowany ganek

7. ARCHITEKTURA REZYDENCJONALNO-FOLWARCZNA

Powstanie architektury rezydencjonalnej wiąże się nierozdzielnie z powstawaniem folwarków – dużych majątków ziemskich. Początkowo lokowane były w obrębie wsi średniowiecznych później jako samodzielne wsie folwarczne. Tworzyły się zespoły rezydencjonalno-folwarczne, w skład których wchodziły: budynki inwentarskie – obory, stajnie, chlewnie, owczarnie, spichlerze i produkcyjne – gorzelnie, młyny, obiekty rezydencjonalne: dwory i pałace z towarzyszącymi im parkami, czasami rządcówki dla osoby zarządzających majątkiem. Charakterystyczna jest również zabudowa mieszkaniowa dla robotników folwarcznych, tzw. czworaki odróżniające się od innych domów wiejskich przede wszystkim tym, że były to domy dla dwóch lub czterech, a czasami nawet ośmiu rodzin, bez indywidualnej działki i budynków inwentarskich.

Fot. 1. Wieś Wołogoszcz. Zabudowa dla pracowników folwarcznych – czworaki

Rozplanowanie folwarku i architektura obiektów powstawały według uznanych, wysokich standardów, miały świadczyć o zamożności i kulturze właścicieli. Często byli to członkowie starych, zasłużonych rodów, posiadający wielkie majątki w różnych częściach kraju. Zespoły zabudowy gospodarczej zostały zakomponowane według powtarzalnych, funkcjonalnych schematów, które sprowadzały się do następującej zasady: wzdłuż jednego boku podwórza lokowane były budynki o charakterze inwentarskim (stajnie, obory, chlewnie, owczarnie), a po przeciwległej stronie znajdował się ciąg budynków magazynowych, w tym stodoły zamykające podwórze od strony drogi wiejskiej z bezpośrednimi przejazdami

mi. Uzupelnieniem podwórz były wolnostojące budynki przemysłowe lub zaplecza technicznego oraz tzw. mała architektura – wagi, trafostacje, silosy – piwnice. W przypadku zespołów folwarcznych zakomponowanych w dwóch podwórzach, poszczególne funkcje zostały rozdzielone na część inwentarską i magazynowo-składową; poza dziedziem lokowano gorzelnię.

Do folwarku prowadziły brukowane drogi gospodarcze, obsadzone alejowo. Były to założenia komponowane, często tworzone przez uznanych architektów, posiadające wysokie walory estetyczne. Główną cechą historycznych kompozycji zespołów folwarcznych była ich funkcjonalność i swoisty ład przestrzenny. Zabudowa tworzyła z reguły zwarte wnętrza architektoniczne, o geometrycznych kompozycjach przestrzennych, zaakcentowanych osiami widokowymi. Formy zabudowy i architektura zostały zdeterminowane przez użytkową funkcję budynków, w których od 2. połowy XIX wieku wykorzystywano trwałe materiały budowlane (kamień, cegła, a nawet żeliwo, stal i beton), nowoczesne rozwiązania konstrukcyjne (często w oparciu o wzorniki) oraz elementy detalu architektonicznego zgodnie z aktualnymi trendami w architekturze. Zespoły zabudowy folwarcznej są monumentalne, dominują w zabudowie wsi i w krajobrazie, są tworzone jakby w innej skali niż zabudowa zagrodowa.

Fot. 2. Wieś Lubiewo. Bogactwo architektury folwarcznej

Fot. 3. Wieś Próchnowo. Zabudowa folwarczna

Fot. 4. Wieś Licheń. Budynek w zabudowie folwarcznej

Fot. 5. Folwark Mierzęcín – zabudowa folwarczna

Fot. 6. Folwark Mierzęcín – budynek dawnej gorzelní w zabudowie folwarku

Fot. 7. Pozostałości zabudowy folwarcznej w Wołogoszczy

Architektura rezydencji – dworów i pałaców była kształtowana według odmiennych od budynków folwarcznych kanonów. Najstarsze z nich pochodzą z początku XVIII wieku, tak jak dwór w Kiełpinie, który został wzniesiony po pożarze w 1693 roku, w konstrukcji ryglowej. Dziś obiekt nieużytkowany popada w ruinę, dawniej był siedzibą Starosty Choszczeńskiego, po II wojnie światowej pełnił funkcję siedziby Nadleśnictwa w Drawnie. Wszystkie wiejskie rezydencje wznoszone w XVIII i XIX wieku były przebudowywane, modernizowane, na przykład w stylu historyzującym jak pałac w Dłusku przebudowany w stylu neorenesansowym. Pałac w Tucznie (gmina Strzelce Krajeńskie) był od razu wzniesiony w stylu neoklasycyzyzm w latach 1897–1899 przez Maxa Wedemayera. Bardzo ciekawym przykładem rezydencji jest pałac myśliwski w Niemieńsku, w którym obecnie mieści się Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy im. Marii Grzegorzewskiej.

Zespoły rezydencjonalno-folwarczne stanowią obok wsi placowych i kościołów granitowych jeden z głównych wyróżników krajobrazu kulturowego Puszczy Drawskiej, świadczą o jego historii i kulturze. Niestety obecnie obserwujemy upadek tych założeń, niszczenie. Powstaje pustka w przestrzeni wsi i w krajobrazie trudna do zaakceptowania i trudna do zastąpienia nową, porównywalną wartością. Mimo tego ogólnego, negatywnego procesu coraz częściej obserwujemy udane przykłady rewitalizacji założeń podworskich, które są adaptowane dla potrzeb nowych funkcji. Być może nie jest to jeszcze „utracone dziedzictwo” (tytuł przewodnika autorstwa Mirosława Winconka i Romana Cieplickiego po dworach i pałacach województwa zachodniopomorskiego). Poniżej przedstawiamy przykłady założeń rezydencjonalnych w Puszczy Drawskiej.

Brzeziny, d Brekenbrugge

Wieś Brzeziny leży w powiecie choszczeńskim w gminie Drawno. Brzeziny stanowiły majątek rodziny von Wedel, która w 1569 roku założyła w niej folwark z owczarnią, a w roku 1768 przeniosła tu swoją rezydencję. Pałac w Brzezinach wzniesiony został w II połowie XVIII wieku w stylu barokowym po przeciwnej stronie drogi wiejskiej niż folwark. Pod koniec wieku wieś, jako wiano Louise Wilhelminy von Wedel, przeszła do rodziny von Brandt. Założono wówczas rozległy park krajobrazowy po północnej stronie pałacu. W wieku XIX pałac kilkakrotnie zmieniał właścicieli i był przebudowywany. Na przełomie XIX i XX wieku przeszedł generalny remont. W latach 30-tych XX wieku znajdowało się tu centrum szkoleniowe dla kadr administracyjnych i rządowych. Po roku 1945 w pałacu stacjonowało wojsko, a folwark użytkowała spółdzielnia rolnicza. W 1964 roku po gruntownym remoncie pałacu założono w nim Państwowy Dom Pomocy Społecznej dla osób z upośledzeniem umysłowym. Pałac w Brzezinach jest wpisany do rejestru zabytków pod numerem 302 dnia 5.07.1958.

Fot. 8. Pałac w Brzezinach

Dłusko, d. Gramswalde

Wieś Dłusko znajduje się w powiecie wałęckim w gminie Człopa. Pałac w Dłusku, wpisany do rejestru zabytków pod numerem A-557 z 20.06.1979, zbudowany został w stylu neorenesansowym na początku XX wieku w miejscu wcześniejszej rezydencji. Czterokondygnacyjny pałac z wieżą i podjazdem z boku znajduje się na osi folwarku. Opadająca ku pałacowi ulica z ciągami budynków gospodarczych tworzą monumentalne założenie. Za pałacem znajduje się rozległy park krajobrazowy z połowy XIX wieku z pomnikowymi okazami drzew i ruinami Świątyni Dumania, dochodzący aż do brzegów jeziora Dłusko. Zespół ma prywatnego właściciela. Park został uporządkowany, a w pałacu rozpoczęto prace remontowe.

Fot. 9. Pałac w Dłusku

Mierzęcín d. Mehrentin

Mierzęcín jest wsią o rodowodzie średniowiecznym, położoną w powiecie strzelecko-drezdeńskim w gminie Dobiegniew. Jej właścicielami były między innymi rodziny von Osten, von, Kramme i von Sydow. W I połowie XVIII wieku majątek kupiła rodzina von Waldow, doprowadzając wkrótce do jego rozkwitu. Pałac zbudowany został w latach 1861–1863 w stylu neogotyku angielskiego najprawdopodobniej przez berlińskiego architekta Geoga Heinricha Hitziga.

Fot. 10. Pałac w Mierzęcinie

Fot. 11. Park w majątku Mierzęcin

W rękach rodu Mierzęcin pozostał aż do końca II wojny światowej. Po wojnie w pałacu mieścił się dom dziecka. Po roku 1959 w pałacu znajdowały się biura PGR, świetlica, przedszkole i mieszkania. W roku 1998 pałac wraz z folwarkiem kupiła firma NOVOL, która rozpoczęła adaptację zespołu na kompleks rekreacyjno-wypoczynkowy „Pałac Mierzęcin”, otwarty w roku 2002. Pałac został wpisany do rejestru zabytków pod numerem 3 dnia 21.10.1976, a park pod numerem 276 dnia 5.10.1979.

Niemieńsko, d. Nemischhof

Wieś Niemieńsko, leżąca w powiecie choszczeńskim w gminie Drawno, wzmiankowana była już w roku 1349 roku. Później jednak opustoszała i dopiero w XVI wieku rodzina von Wedel zbudowała tu owczarnię. W XIX wieku majątek wielokrotnie zmieniał dzierżawców i właścicieli. Pałac myśliwski, zwany „zamkiem” zbudowany został w latach 1922–1930 jako rezydencja rodziny von Arnim w stylu neorenesansu niemieckiego, w miejscu wcześniejszej siedziby. Za pałacem w latach 30-tych XX wieku założono park leśny. Po wojnie w pałacu znajdowała się siedziba Nadleśnictwa Kępa Krajeńska, później dom wczasowy Zarządu Aptek. W roku 1968 Niemieńsko przejęło Kuratorium Oświaty w Szczecinie i po przeprowadzeniu remontu założyło w nim Państwowy Zakład Wychowawczy dla dzieci z lekkim upośledzeniem umysłowym. Od roku 1988 placówka działa jako Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Niemieńsku. Pałac znajduje się w rejestrze zabytków pod numerem A-177 z 19.8.2004.

Fot. 12. Zamek myśliwski w Niemieńsku

Próchnowo d. Ślt. Pruchnow

Próchnowo leży w powiecie wałęckim w gminie Mirosławiec. Majątek Próchnowo wzmiankowany był już w roku 1251. W roku 1490 został nadany przez margrabiów brandenburskich w lenno rodzinie von Wedel z linii Tuczyńskich. W okresie od połowy XVI do Połowy XVII wieku był własnością rodziny Borków. Później często zmieniał właścicieli. Pałac w Próchnowie (wpisany do rejestru zabytków w 1987 roku pod numerem A-548) zbudowany został w 2 poł. XIX wieku, pierwotnie jako mniejszy, później rozbudowany. Po II wojnie światowej mieściły się w nim biura PGR, przedszkole i mieszkania pracownicze. Obecnie dwór znajduje się w rękach prywatnych.

Fot. 13. Pałac w Próchnowie

Święciechów d. Silberberg

Wieś Święciechów leży w powiecie choszczeńskim, w gminie Drawno. Wieś została założona w średniowieczu. Pierwszym wzmiankowanym w dokumentach właścicielem była rodzina Guntersberg. Od początku XVII wieku wieś należała do rodu von Wedel. Do początku XIX wieku w Święciechowie znajdowały się dwie siedziby szlacheckie, które potem scalono. Założono wówczas zespół rezydencjonalno-parkowy z niewielkim partelowym dworkiem. Na początku XX wieku nowy właściciel, rodzina von Enckevort, zbudowała nową siedzibę w głębi parku, wkomponowaną w istniejące założenie parkowe.

W czasie wojny pałac stał się schronieniem dla licznej rodziny von Enckevort. Po II wojnie światowej majątek upaństwowiono. W pałacu urządzono pomieszczenia administracyjne PGR-u, a po 1955 roku pełnił funkcję obozu pracy dla więźniów. W roku 1979 po gruntownym remoncie w pałacu zaczął działać Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla dzieci upośledzonych. Pałac został wpisany do rejestru zabytków pod numerem A-176 dnia 19.08.2004.

Rys. 1. Pałac w Święciechowie (rys. Kaja Cykalewicz)

Tuczno, d. Schönrade

Wies Tuczno znajduje się w powiecie strzelecko-drezdeńskim w gminie Strzelce Krajeńskie. Założenie pałacowo-parkowe w Tucznie znajduje się w centralnej części wsi, na północ od folwarku. Pałac w Tucznie wzniesiony został pod koniec XIX wieku przez Maxa von Wedemayer'a w stylu neoklasykistycznym z neobarokowym detalem. Majątek pozostał w rękach rodziny von Wedemeyer aż do II wojny światowej. Ostatni z jego właścicieli zginął z rąk żołnierzy radzieckich. Po wojnie w pałacu urządzono biura PGR, mieszkania i dom kultury. Pałac remontowano w latach 60-tych XX wieku, a następnie po pożarach z lat 80-tych i 90-tych. Obecnie całe założenie ma prywatnego właściciela i jest dostępne dla gości jako „Pałac Sapetów”. Pokoje hotelowe znajdują się w „Pałacyku Myśliwskim” zaadaptowanym z dawnej oficyny. W pałacu trwają prace remontowe. Pałac został wpisany do rejestru zabytków pod numerem 210 dnia 7.12.1976.

Fot. 14. Pałac w Tucznie

Fot. 15. Dwór w Załomiu

Załom, d. Salm

Załom jest położony w powiecie wałęckim w gminie Człopa. Pierwsze wzmianki o Załomiu, pochodzą z roku 1352. Zespół folwarczny założony został na przełomie XVIII i XIX wieku. Do roku 1820 w majątku funkcjonowała huta szklana. Dwór, wpisany do rejestru zabytków pod numerem A-775 w dniu 6.05.1996, zbudowano na początku XX wieku, najprawdopodobniej w miejscu wcześniejszego obiektu. W latach 30-tych w dworze organizowane były obozy letnie dla młodzieży. Po II wojnie światowej mieściły się w nim biura PGR. Po roku 1992 cały majątek przeszedł we władanie Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. Obecnie dwór, park i folwark mają prywatnego właściciela, który podjął prace remontowe i konserwatorskie oraz uporządkował park.

Poza wymienionymi wyżej pałacami i dworami, na terenie Puszczy Drawskiej znajduje się wiele innych obiektów rezydencjonalnych. Niektóre z nich są doskonale utrzymane, lub przywracane do dawnej świetności. Inne popadły w ruinę, a o ich obecności świadczą gęstwiny dawnych parków.

Fot. 16. Dworek myśliwski w Borowcu

Fot. 17. Dwór w Podegrodziu

Fot. 18. Zachowana oficyna pałacu w Barnimiu

Fot. 19. Ruina pałacu w Chomętowie

Jak chronimy tradycyjne założenia rezydencjonalno-folwarczne

Największym problemem w zachowaniu zespołów rezydencjonalno-folwarcznych jest utrzymanie ich funkcji gospodarczej, to znaczy znalezienie podstaw gospodarczych ich utrzymania. Zmiany własnościowe, liczne parcelacje i zmiana pierwotnej funkcji założeń (przede wszystkim rezydencji) znacznie utrudniają możliwość ich ochrony. Dziś najważniejsze jest:

- powstrzymanie parcelacji założeń, która utrudni lub przekreśli ich funkcjonowanie,
- zachowanie budowli rezydencjonalnych, przede wszystkim powstrzymanie ich postępującej dewastację, przeprowadzenie remontu z dbałością o styl architektoniczny, w którym powstały,
- utrzymanie zieleni parkowej: głównych elementów kompozycji, najcenniejszych okazów drzew, składu gatunkowego roślinności i czytelnych granic,
- zachowanie najcenniejszych obiektów folwarcznych.

Trzeba pamiętać, iż mamy do czynienia z zespołami zabytkowymi podlegającymi ochronie konserwatorskiej. Przeprowadzenie rewaloryzacji zabudowy i układu zieleni wymaga wiedzy, a w przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków musi być prowadzone w uzgodnieniu ze służbami ochrony zabytków.

8. ARCHITEKTURA SAKRALNA

Architektura sakralna jest nieodzownym elementem osiedli, wyrazem nie tylko kultu religijnego, ale tożsamości kulturowej mieszkańców. Jest też wskazówką prowadzącą nas w krajobrazie.

Kościół stawiano prawie w każdej większej wsi, w eksponowanym miejscu, na ogół w środku układu, na nawsiu. Stanowią one największą i najlepiej zachowaną grupę średniowiecznych i nowożytnych budowli. W mniejszych wsiach i przy cmentarzach, w tym także cmentarzach rodowych, powstawały mniejsze obiekty sakralne – kaplice. Oprócz budowli sakralnych służących mieszkańcom wsi, w czasach działalności zakonów powstawały okazałe kompleksy zabudowań klasztornych, których przykładem może być zespół pocysterski w Bierzwniku.

Na południu województwa, na terenie działalności i wpływów zakonu templariuszy, są to kościoły wznoszone z regularnych ciosów kamiennych, w formie jednonawowych budowli prostokątnych, często z dobudowaną wieżą i prezbiterium. Jest to najstarsza grupa budowli sakralnych pochodząca z XIII i XIV wieku. Na terenie wpływów zakonów cystersów i premonstratensów w czasach od XIV w do XVI w wznoszono kościoły ceglane i kamienno-ceglane o podobnych jak uprzednio formach: prostokątnych bryłach z dobudowaną wieżą i kruchtą.

Fot. 1. Kościół we wsi Zieleniewo

Fot. 2. Fragment zachowanych zabudowań opactwa cysterskiego w Bierzwniku

Najstarsze kościoły o konstrukcji ryglowej pochodzą z XIV w, jednak większość zachowanych do dziś budowli wzniesiono znacznie później w XVIII i XIX wieku. Są to nadal budowle w formie jednoprzestrzennych (jednonawowych) konstrukcji z wieżami zwieńczonymi w różny sposób, często hełmami barokowymi.

W krajobrazie wiejskim Puszczy Drawskiej występuje kilka rodzajów kościołów, wznoszonych w różnej konstrukcji i o wyróżniającej się architekturze. Stanowią one grupy obiektów tworzących krajobraz o wyodrębniającej się tradycji lokalnej. Są to:

1. kościoły średniowieczne, kamienne i ceglane (np. Barnimie, Bierzwnik, Dominikowo, Dobiegniew, Tuczno);
2. kościoły drewniane:
 - a) ryglowe, o XVII–XIX wiecznej metryce (np. Bronikowo, Dzierżązno Wielkie, Giżyno, Martew, Mielenko Drawskie, Pielice, Zdbowo),
 - b) wieńcowe (np. Strzalin, Toporzyk, Wołowe Lasy),
 - c) o łączonej, wieńcowo-ryglowej konstrukcji (np. Nowe Dwory, Herburtowo);
3. kościoły neostylowe, XIX-wieczne (np. Breń, Kolsk, Kołki, Ługi, Radęcin, Siennica, Słonów, Suchowo).

Fot. 3. Kamienny kościół we wsi Barnimie

Fot. 4. Kamienny kościół we wsi Sułowo

Fot. 5. Ryglowy kościół z drewnianą wieżą we wsi Dzierżąžno Wielkie

Fot. 6. Kamienny kościół z dostawioną wieżą we wsi Dominikowo

Fot. 7. Ryglowy kościół we wsi Pielice

Fot. 8. Ryglowy kościół bezwieżowy we wsi Martew

Fot. 9. Drewniany kościół we wsi Jeziorki

Fot. 10. Drewniany kościół we wsi Strzalin

Fot. 11. Drewniany z konstrukcją ryglową kościół we wsi Herbertowo

Fot. 12. Kamienno-ceglany kościół we wsi Głusko

Fot. 13. Kamienno-ceglany kościół we wsi Kolki

Fot. 14. Ceglany nowożytny kościół we wsi Radęcin

Fot. 15. Rodowa kaplica cmentarna we wsi Zdbowo

Fot. 16. Rodowa kaplica cmentarna przy majątku w Wieleniu

Kapliczki i krzyże przydrożne, stawiane jako wyraz kultu świętych są charakterystycznym elementem wnoszonym do krajobrazu wiejskiego przez społeczności katolickie. Na terenie Puszczy Drawskiej murowane kapliczki występują przede wszystkim we wschodniej, „wielkopolskiej”, części. Ich architektura powiela tradycyjne wzorce obiektów sakralnych.

Fot. 17. Kapliczka we wsi Jeziorki

Fot. 18. Kapliczka przed wsią Strzaliną

*Fot. 19. Kapliczka
w Żelichowie*

Krzyże przydrożne spotkamy w każdej wsi. Są one, tak jak kapliczki, wyrazem kultu religijnego, upamiętnieniem ważnego wydarzenia. Pełnią również rolę swoistych drogowskazów – znaków granicznych, które wyznaczały koniec i początek wsi. Forma krzyży jest niezmienna, jest to albo krucyfiks albo krzyż łaciński. Natomiast tym co wyróżnia krzyże jest sposób kształtowania ich otoczenia: forma ogrodzenia, dobór kwiatów i sposób przybrania np. pękiem kolorowych wstążek lub girlandami kwiatów. Można w tym odczytać, z jakich stron dawnej Polski pochodzą mieszkańcy wsi (za Marią Witek).

*Fot. 20. Krzyż przydrożny
w Podlesiu*

Fot. 21. Krzyż przy rozstaju dróg

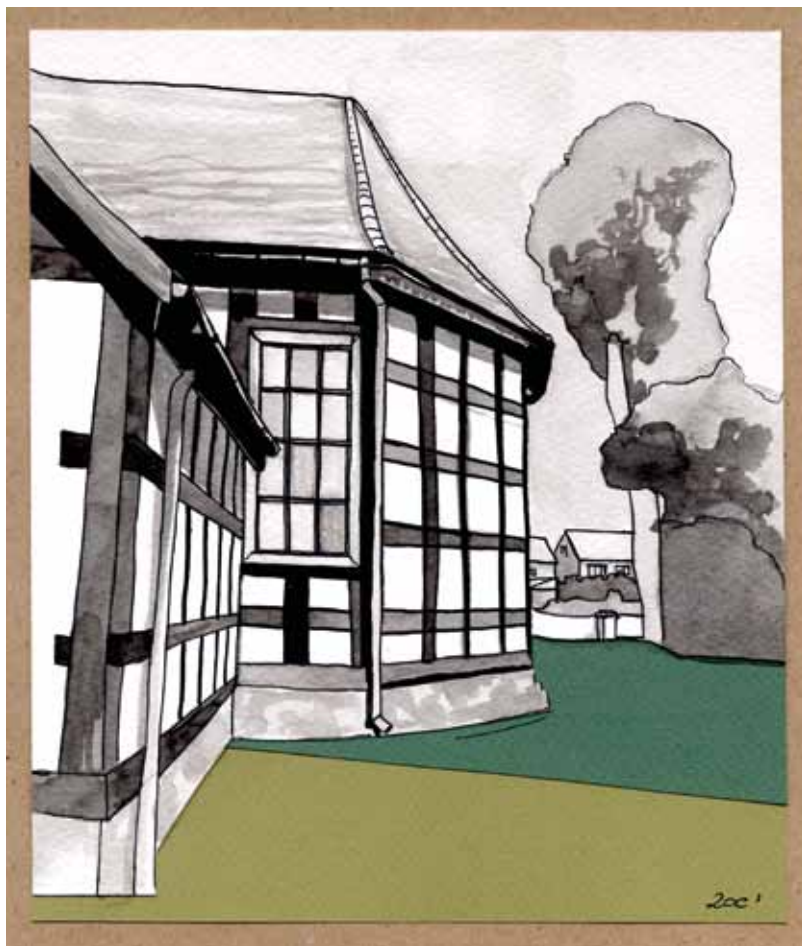

Fot. 22. Krzyż przydrożny we wsi Płociczno

Jak chronimy obiekty sakralne

Obiekty architektury sakralnej są jednymi z najlepiej zachowanych zabytków. Jednak w dbałości o nie musimy pamiętać właśnie o ich zabytkowych walorach, o kunszcie rzemieślników, którzy je wybudowali i wyposażyli, o tym, że zaświadczały o historii i tradycji.

Cmentarze wiejskie tylko w niewielkiej części nadal pełnią swoją podstawową funkcję miejsca pochówku mieszkańców miejscowości. Pamiętajmy, że cmentarz to historia mieszkańców zapisana w kamieniu, to prawdziwa księga historii miejscowości. Najważniejsza w ochronie cmentarzy jest przede wszystkim ochrona samego miejsca, jego sacrum przed zniszczeniem i niepamięcią.

Rys. 1. Zabytkowy kościół wiejski we wsi Dzierżążno Małe (rys. Kaja Cykaiewicz)

9. CO CHRONIĆ I PROPAGOWAĆ W CELU ZACHOWANIA TRADYCYJNEJ I TYPOWEJ ARCHITEKTURY REGIONU PUSZCZY DRAWSKIEJ

9.1. Lokalna i regionalna tradycja w architekturze

Każda wieś jest inna, ma swoją historię, coś co ją wyróżnia spośród innych wsi. Mieszkańcy małych ojczyzn mają swoją lokalną tradycję, o którą dbają, przekazują ją następnym pokoleniom. W przewodniku pokazaliśmy tylko jeden aspekt lokalnej tradycji, dotyczący form stosowanej architektury – materialne dziedzictwo. Tradycja to również ważne dziedzictwo niematerialne, o którym wspomnieliśmy w aspekcie historii tworzenia się regionów pogranicza pomorsko, brandenbursko, wielkopolskiego. Ten regionalizm kształtujący się od XIII wieku, jest widoczny w formach zabudowy, które przetrwały do dnia dzisiejszego. Głównym problemem jest nie tylko jego odczytanie, ale chęć ugruntowania, przeniesienia tradycji w przyszłość. Każdy z nas bierze codziennie udział w kształtowaniu własnej małej ojczyzny i jej krajobrazu kulturowego. Nasze decyzje, nawet te najdrobniejsze dotyczące formy ogrodzenia i koloru dachu, mają wpływ na otoczenie. Stąd zrodził się pomysł formy przewodnika praktycznego po tradycji architektonicznej, który może służyć zarówno celom czysto poznawczym, edukacyjnym, jak i praktycznym, stanowić pomoc, podpowiedź dla właścicieli wiejskich zagrod, jak o nie zadbać. Mamy nadzieję, że jego lektura zachęci mieszkańców Puszczy Drawskiej do zainteresowania się przeszłością własnej okolicy oraz pozwoli dostrzec otaczające ich piękno i bogactwo krajobrazu kulturowego.

Fot. 1. Zrozumieć najnowszą historię regionu pomogą nam mieszkańcy wsi Górzno

9.2. Elementy, formy regionalizmu, cechy charakterystyczne architektury Puszczy Drawskiej

Regionalizm form występujących w architekturze Puszczy Drawskiej dotyczy nie tylko form budynków i stosowanych technologii ich wznoszenia, co zostało szczegółowo opisane w przewodniku. Uogólniając są to:

- łączenie kamienia z cegłą + detal architektoniczny, występujące szczególnie w budownictwie folwarcznym oraz mieszkalnym (zach. część Puszczy Drawskiej, np. Lubieniów, gm. Recz, Kiełpino gm. Drawno, Chłopowo, gm. Krzęcin),
- łączenie różnych technologii i materiałów w jednym obiekcie, wynikające zarówno ze względów praktycznych (drewniane szczyty poddaszy w murowanych budynkach) jak i kolejnych remontów (murowane szczyty w drewnianych domach),
- zabudowa ryglowa (różne kategorie budynków) występująca na całym obszarze; obecnie w formie reliktovej,
- zabudowa drewniana (zrębowa i sumikowo-łątkowa) w płd. części Puszczy,
- osady leśne z zabudową drewnianą i ryglową,
- prosta forma brył domów z symetrycznymi dachami dwuspadowymi, krytymi matową czerwoną dachówką.

Regionalizm dotyczy również budowy struktury przestrzennej wsi, rozplanowania zagród, sytuowania domów mieszkalnych wyznaczających drogi wiejskie, kształtowania przestrzeni wspólnej – placu wiejskiego. Regionalizm przejawia się również w kulturze kształtowania krajobrazu wiejskiego, w jego uprawie, w szacunku do warunków miejsca. Dla przykładu dawne domostwa nigdy nie powstawały na szczytach wzniesień, zawsze wykorzystywano skłon zbocza dla osłony przed wiatrem, przykrywano dom wysokim dachem dla ochrony przed deszczem, śniegiem i zimnem, przez co powstająca zabudowa wpisywała się harmonijnie w otaczający krajobraz. Dziś często się zdarza, że zachwycony okolicą nowy mieszkaniec wznosi dom na szczycie pagórka, żeby móc podziwiać widoki i przykrywa dom dachem czterospadowym, bo taniej! A postępuje tak, ponieważ nie zna, lub nie ceni lokalnej tradycji. Powstaje forma zabudowy, która nie harmonizuje z otoczeniem, nie wpisuje się w krajobraz, nie wnosi do niego żadnych wartości.

W przewodniku pokazaliśmy pozytywne przykłady zabudowy wiejskiej realizowanej w oparciu o regionalne wzorce. Na marginesie chcemy zwrócić uwagę, że współczesna architektura, nie musi powielać form tradycyjnych, żeby stworzyć harmonijną całość z otoczeniem. Jednak okazuje się, że nowoczesne technologie budowlane w dbałości o środowisko coraz częściej wracają do stosowania tradycyjnych materiałów. Muszą się jednak o nich jeszcze dużo nauczyć, żeby używać ich racjonalnie.

Fot. 2. Współczesna architektura gospodarcza, wpisująca się w krajobraz wsi Górzyska

Fot. 3. Kontynuowanie tradycyjnego budownictwa we wsi Próchnówko

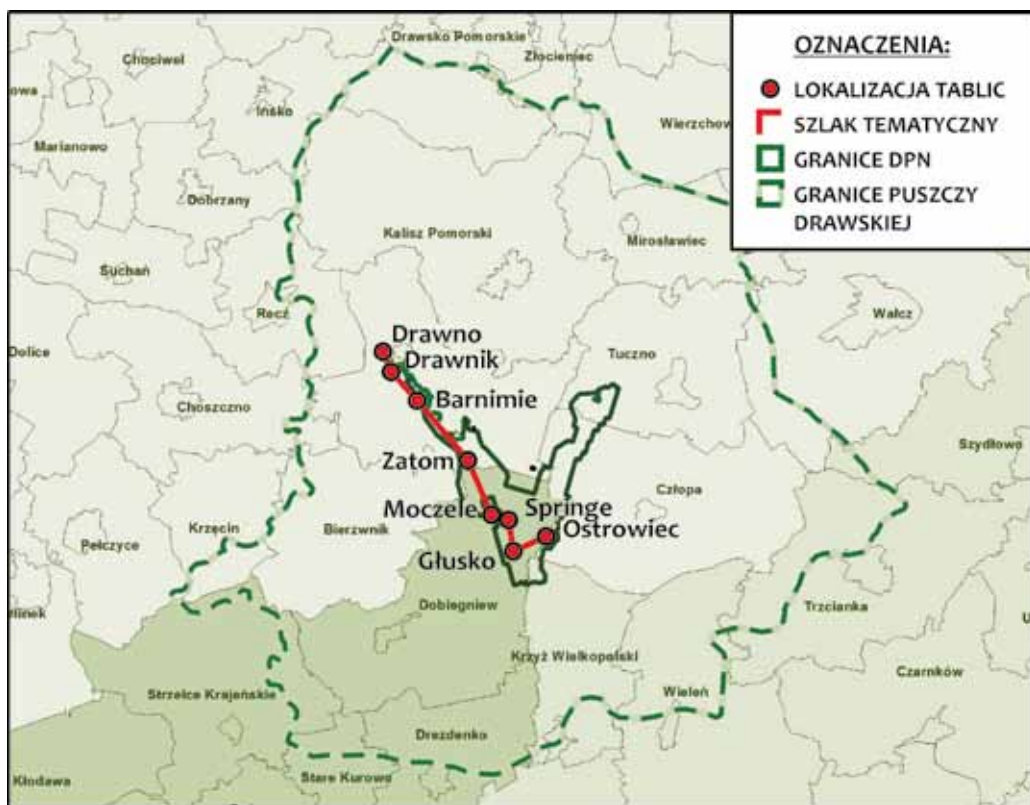
Fot. 4. Kontynuowanie tradycyjnego budownictwa we wsi Nowa Studnica

9.3. Propagowanie tradycyjnych cech zabudowy we współczesnym budownictwie oraz ochrona starych domów i osad dla zachowania dziedzictwa kulturowego mieszkańców Puszczy Drawskiej

Wszyscy się zgodzą, że dziedzictwo kulturowe, a w tym zabytki architektury, należy chronić i zachować dla następnych pokoleń. To jest ogólnie przyjęta zasada postępowania na całym świecie. Wybrane zabytki są uznane wręcz za dziedzictwo światowe, widnieją na liście światowego dziedzictwa – zamek na Wawelu obok Puszczy Białowieskiej. Tak więc nie pytamy czy chronić zabytki, tylko co jest tym zabytkiem i w jakim stopniu jego ochrona dotyczy również mnie? Wędrując po Puszczy Drawskiej spotkaliśmy się z bardzo różnymi poglądami mieszkańców. Na ogół przeważa pogląd, że zachowanie zabytków to kłopot i wydatek. W skrajnych przypadkach traktowane jest to przez właścicieli zabytkowych budynków za ograniczanie ich praw właścicielskich. Ale spotkaliśmy również osoby, dla których zachowanie tradycyjnego domostwa jest pasją i zadaniem na całe życie. W propagowaniu tradycyjnych cech budownictwa i ochronie starych domów i osad chodzi o coś więcej niż ocalenie wybranych zabytków. Tu chodzi o kształtowanie historycznego otoczenia zabytku, bez którego staje się on atrapą, scenografią tylko. Tu chodzi o zachowanie wartości kulturowych przestrzeni wiejskiej, o jakość życia mieszkańców wsi.

W dziele zachowania lokalnej tradycji budowlanej bardzo ważna jest edukacja. Musi ona dotyczyć nas wszystkich: urzędników, inżynierów, turystów, nie tylko mieszkańców wsi, czy nowych właścicieli „posiadłości ziemskich”. W tym przypadku to wiedza czyni cuda, to wiedza buduje, a niewiedza rujnuje. Równie ważne jak edukacja jest propagowanie „mody na zabytki”, mody na wiejski styl życia.

Drawieński Park Narodowy w ramach propagowania tradycji lokalnej przygotował szlak tematyczny, który poprowadzi Państwa przez piękny krajobraz Puszczy Drawskiej i pozwoli odkryć jego wartości kulturowe.

Rys. 1. Mapa terenu Puszczy Drawskiej z lokalizacją tablic szlaku tematycznego „Ochrona lokalnej tradycji architektonicznej i sadowniczej Puszczy Drawskiej”

Szlak tematyczny „Ochrona lokalnej tradycji architektonicznej i sadowniczej Puszczy Drawskiej” – rozmieszczenie tablic:

1. Krajobraz tradycyjny Puszczy Drawskiej – Drawno
2. Tradycyjne sady – Drawnik k. Drawna
3. Miasto, wieś, przysiółek – Barnimie
4. Architektura rezydencjonalna – Barnimie
5. Wieś – Zatom
6. Zagroda – Moczele
7. Architektura sakralna – Springe (Dąbrowa) k. Moczel
8. Architektura domostw, domy murowane – Głusko
9. Architektura domostw – domy drewniane – Ostrowiec
10. Ogród wiejski – Ostrowiec

9.4. Dotychczasowe doświadczenia i projekty realizowane w Polsce a propagujące ochronę walorów architektonicznych

9.4.1. Działalność skansenów i muzeów etnograficznych, muzeów wsi

Ważną rolę w ochronie tradycji architektonicznej regionów odgrywają muzea na otwartym powietrzu zwane w Polsce potocznie skansenami lub muzeami skansenowskimi. Określenie „skansen” wywodzi się od nazwy jaką nadano pierwszej tego typu ekspozycji, założonej w roku 1891 przez Artura Hazeliusa w obrębie dawnego szanica na sztokholmskiej wyspie Djurgarden. Ekspozycja ta prezentowała ponad 150 obiektów architektury drewnianej przeniesionych z terenu całej Szwecji. Słowo „skansen” w języku szwedzkim oznacza właśnie „wał, szaniec”. W Polsce istnieje parędziesiąt tego typu obiektów. Najstarszy z nich został założony w roku 1906 w zaborze pruskim przez Izydora i Teodorę Gulgowskich we Wdzydzach Kiszewskich w celu ochrony i ekspozycji tradycyjnej zabudowy Kaszub. Następne było muzeum w Nowogrodzie koło Łomży założone w 1919 roku przez Adama Chętnika, który wprowadził określenie „skansen” do języka polskiego. Kolejne powstawały w 1957 r. w Zubrzycy Górnej oraz w 1958 r. w Sanoku.

W skansenach dąży się do stworzenia kompleksowego obrazu pokazującego zarówno obiekty jak i ich kontekst krajobrazowy oraz towarzyszące im w przeszłości życie. Ochronie i ekspozycji budynków towarzyszy ochrona i prezentacja tradycyjnych rzemiosł, zwyczajów i ludowego wzornictwa. Dlatego w skansenowskich kuźniach pracują kowale w tradycyjnych strojach, a w wiejskich szkołach odtworzone są wiernie dawne sale lekcyjne i prowadzi się kursy kaligrafii. Cytując za prof. Józefem Gajką: „Muzeum skansenowskie jest

zawsze zbliżeniem, powiedziałbym modelem rzeczywistego obrazu życia, a więc modelem kompleksowym i dynamicznym, którego eksponaty osadzone są w środowisku podobnym do tego, w którym powstały i żyły”.

Z punktu widzenia ochrony i konserwacji zabytków skanseny stanowią swego rodzaju poligony doświadczalne, w których bada się dawne tradycje i technologie. Budynki remontowane są zgodnie z dawną sztuką budowlaną, która choć oparta na powszechnie dostępnych materiałach wymagała od mistrzów budowlanych wiedzy i umiejętności. Nierzadko odtworzenie sposobu przygotowania materiałów, techniki ich zastosowania, wymaga przeprowadzenia interdyscyplinarnych badań. Budynki żyją dłużej niż ich twórcy, a wiedza i umiejętności, nie przekazywane kolejnym pokoleniom, giną.

Duże muzea etnograficzne i skanseny gromadzą obok siebie budynki przeniesione z rozległych obszarów i dają możliwość porównania różnych tradycji lokalnych. Małe skanseny, obejmujące niekiedy jedną zagrodę, jak na przykład chata mazurska w Owczarni, albo chałupa podcieniowa w Starej Świętej, powstają często w miejscu pierwotnej lokalizacji chronionych obiektów. Skanseny powstają z reguły na obszarach łatwych do wyodrębnienia ze względów kulturowych, tam gdzie regionalne tradycje architektoniczne dają podstawę do utworzenia spójnej kolekcji. Ze względu na pograniczny i różnorodny kulturowo charakter rejonu Puszczy Drawskiej, obiekty charakterystyczne dla tego obszaru można znaleźć w muzeach na otwartym powietrzu zlokalizowanych w sąsiednich rejonach etnograficznych, na Kaszubach i w Wielkopolsce. Niestety nie ma skansenu prezentującego tradycyjną zabudowę Pomorza Zachodniego.

Muzeum – Kaszubski Park Etnograficzny im. Teodory i Izzydora Gulgowskich we Wdzydzach Kiszewskich

Fot. 5. Rekonstrukcja strzechy w skansenie we Wdzydzach Kiszewskich

Muzeum zostało założone w roku 1906 przez osiadłych w tej wsi, w latach 90-tych XIX stulecia, Teodora i Izydorę Gulgowskich. Początkowo składało się z jednej podcieniowej chałupy wykupionej od miejscowego gospodarza, którą nowi właściciele pieczołowicie odrestaurowali i przekształcili w muzeum i równocześnie centrum badania etnografii Kaszub i tradycyjnego rzemiosła, dzięki któremu przywrócili do życia zanikające zawody, takie jak plecionkarstwo z korzenia sosny oraz rozpowszechnili tradycyjne motywy dekoracyjne w hafciarstwie i meblarstwie. W 1948 r. Teodora Gulgowska przekazała Muzeum wraz ze zbiorami Skarbowi Państwa. Pieczę nad dorobkiem państwa Gulgowskich przejęło Muzeum Pomorskie w Gdańsku. Wkrótce w jego sąsiedztwie postawiono chałupę rybacką przeniesioną z Wdzydz Tucholskich. Obecnie ekspozycja plenerowa Parku Etnograficznego obejmuje 49 obiektów architektury ludowej, a docelowo planuje się jej rozszerzenie do 80-ciu. W jej skład wchodzi zagrody chłopskie i szlacheckie, chałupy i dworki, karczmy, szkoła, kościoły oraz wiatraki, kuźnia i tartak. Wszystkie obiekty są wyposażone w tradycyjne sprzęty i meble, a towarzysząca im zieleń zagospodarowana jest zgodnie z dawnymi wzorami i zwyczajami.

Więcej informacji o ekspozycji, zwiedzaniu i wydarzeniach można znaleźć pod adresem www.muzeum-wdzydze.gda.pl

Muzeum Kultury Ludowej w Osieku nad Notecią

Fot. 6. Skansen w Osieku

Muzeum Kultury Ludowej w Osieku powstało w miejscu przypadkowego odkrycia archeologicznego, którego dokonano w roku 1972 podczas wydobywania piasku na cele budowlane. Odkopano wówczas wielokomorowy grób skrzynkowy z kilkunastoma popielnicami. Wkrótce badaniami objęto obszar 1,5 ha, na którym odkryto łącznie 581 pochówków pochodzących z czasów od wczesnej epoki żelaza do czasów rzymskich wraz z towarzyszącymi im naczyniami, bronią i ozdobami. W roku 1974 powstał społeczny komitet Budowy Rezerwatu Archeologiczno-Etnograficznego w Osieku nad Notecią, którego staraniem zbudowano pawilony prezentujące znaleziska. Pod koniec lat 70. XX wieku zaczęto przenosić na teren muzeum ginące przykłady drewnianego budownictwa wiejskiego. W roku 1978 zaczątki skansenu przejęte zostały przez Muzeum Okręgowe w Pile, a jego nazwę zmieniono na Muzeum Kultury Ludowej. Obecnie w skansenie znajduje się 28 wiejskich budowli z północnych obrzeży Wielkopolski – terenu Krajny, Pałuk i Puszczy Noteckiej, pochodzących z okresu od XVIII do początków XX wieku.

Więcej informacji o ekspozycji, zwiedzaniu i wydarzeniach można znaleźć pod adresem www.muzeum.pila.pl

9.4.2. Działalność organizacji pozarządowych

Propagowanie architektury regionalnej i podtrzymywanie tradycji nie może ograniczać się do form instytucjonalnych. Najpełniej realizowane jest wówczas, kiedy od początku tworzenia programów wynika ono z chęci i potrzeby lokalnych społeczności i środowisk. Bardzo wiele lokalnych aktywności jest wynikiem działania grup sąsiadów lub znajomych, dzieci i młodzieży z wiejskich szkół. Nie tworzą one formalnych organizacji, działają niesystematycznie, ale wkładają w działania wiele siły i serca, jednak ich rezultaty, chociaż widoczne lokalnie, są słabo udokumentowane. Szerzej widoczne są działania fundacji i stowarzyszeń. Nie sposób wymienić wszystkich organizacji pozarządowych, których celem jest działanie na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego i odrębności regionów Polski. Prezentowany poniżej wybór ogranicza się do zaledwie kilku z wielu ciekawych i aktywnych organizacji działających na rzecz zachowania lokalnych i regionalnych tradycji.

Stowarzyszenie Akademia Łuczniczka

Stowarzyszenie „Akademia Łuczniczka” powstało w sierpniu 2002 roku, jest organizacją pożytku publicznego, której cele statutowe to m.in. edukacja, podtrzymywanie tradycji narodowej i kulturowej, promocja dziedzictwa kulturowego jako czynnika rozwoju lokalnego i elementu edukacji międzykulturowej oraz popularyzowanie idei zrównoważonego rozwoju, edukacja w zakresie wiedzy o architekturze, krajobrazie kulturowym i ekologii. Stowarzyszenie prowadzi działalność programową realizując swoje cele statutowe poprzez organizowanie różnorodnych działań zlokalizowanych w Ośrodku Szkoleniowym w Łucznicy, a także w Warszawie, głównie w instytucjach, z którymi współpracuje oraz na terenie gminy Pilawa. Do najciekawszych inicjatyw Akademii należy program Budowanie Systemu Powszechnej Edukacji Architektonicznej prowadzony we współpracy ze Stowarzyszeniem

Architektów Polskich i Krajową Izbą Architektów RP. Stowarzyszenie Akademia Łucznicza jest m.in. autorem wzornika architektury regionalnej okolic Garwolina, poświęconego tradycyjnej architekturze drewnianej okolic Garwolina, Łaskarzewa i Osiecka, który można znaleźć na stronie www.garwolin-starostwo.pl. Więcej informacji o Akademii Łucznicza na stronie www.lucznicza.org.pl

Stowarzyszenie Dom Kołodzieja

Stowarzyszenie powstało w Zgorzelcu w roku 2006. Jego celem jest promowanie architektury przysłupowo-zrębowej jako wyjątkowego dziedzictwa kulturowego pogranicza śląsko-górnołużyckiego, podejmowanie działań na rzecz renowacji zachowanych przykładów architektury przysłupowo-zrębowej, utrwalanie i rozpowszechnianie wiedzy o historii i tradycji pogranicza śląsko-górnołużyckiego, promocja Górnych Łużyc oraz zachowanie krajobrazu kulturowego pogranicza śląsko-górnołużyckiego.

Stowarzyszenie we współpracy ze Stowarzyszeniem FAHRING Umgebendehaus prowadzi projekt „Architektura regionalna Krainy Domów Przysłupowych”. W ramach projektu organizowane są konkursy architektoniczne, wystawy oraz tworzony jest katalog wspólnych domów przysłupowych.

Więcej o Stowarzyszeniu, jego działalności i domach przysłupowych znajdziesz na stronach www.domkolodzieja.pl oraz www.nowedomyprzyslupowe.pl

Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia

Stowarzyszenie powstało w roku 2004 w Puchłach. Celem Stowarzyszenia jest podejmowanie i realizowanie przedsięwzięć zmierzających do zrównoważonego rozwoju Podlasia z jednoczesnym przestrzeganiem zasad ochrony wartości przyrodniczych i kulturowych. W roku 2010 Stowarzyszenie prowadziło projekt Szkoła Tradycji Architektonicznych Północnego Podlasia, którego celem była edukacja w zakresie zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego regionu Puszczy Białowieskiej, ze szczególnym uwzględnieniem tradycyjnej architektury drewnianej, w tym charakterystycznego zdobnictwa domów mieszkalnych. Więcej informacji na stronie www.podlasie.org

Stowarzyszenie na Rzecz Ochrony Dziedzictwa „Młyn Papiernia”

Stowarzyszenie Na Rzecz Ochrony Dziedzictwa „Młyn Papiernia” powstało w czerwcu 1994 roku z inicjatywy grupy osób związanych z Sekcją Młodzieżową Polskiego Komitetu Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS działających od roku 1982 na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego Doliny Płoni oraz opiekujących się zabytkowym zespołem Młyna Papierni w Barlinku. Stowarzyszenie działa głównie w oparciu o prowadzony przez nie Ośrodek Naukowo – Dydaktyczny mieszczący się w Młynie Papierni. W młynie zachowana jest duża część ciągu technologicznego i relikty papierni, znajduje się stała ekspozycja związana z kulturą materialną wsi, organizowane są wystawy, plenery artystyczne i wykłady. Obiekt jest udostępniony do zwiedzania.

Podstawową formą działalności Stowarzyszenia są warsztaty Letniej Szkoły Architektury i Ekologii Krajobrazu oraz tworzenie i realizacja programów edukacyjnych, naukowych i badawczych służących ratowaniu i ochronie dziedzictwa. Stowarzyszenie ma w swoim dorobku liczne opracowania dokumentujące krajobraz kulturowy i zabytki architektoniczne.

Od roku 2009 Stowarzyszenie jest właścicielem XVIII wiecznego dworu ryglowego we wsi Niepołcko. Podniesienie dworu z ruiny oraz jego remont są prowadzone przy pomocy środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego z użyciem tradycyjnych technologii. Stowarzyszenie „Młyn Papiernia” jest laureatem nagrody Grand Prix Fundacji Kultury w konkursie „Małe ojczyzny – tradycja dla przyszłości” za program „Młyn Papiernia – Stacja Odnowy Małych Ojczyzn” oraz zdobywcą wyróżnienia na Międzynarodowych Targach Konserwacji Zabytków „Antikon”. Od roku 2002 Stowarzyszenie posiada tytuł Społecznego Opiekuna Zabytków nadany przez Starostę Myśliborskiego. Informacje o Stowarzyszeniu, zwiedzaniu Młyna Papierni i dworze ryglowym w Niepołcku można znaleźć na stronie www.mlynpapiernia.org.pl

Fot. 7. Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny w „Młynie Papierni” w Barlinku

9.4.3. Konkursy na architekturę inspirowaną architekturą regionalną

Konkursy architektoniczne odgrywają ważną rolę w popularyzowaniu regionalnych tradycji architektonicznych. Przyczyniają się do wzrostu zainteresowania nawiązywaniem do tradycji wśród architektów, wpływają na wybory inwestorów oraz wytwarzają rodzaj mody na lokalną architekturę.

Twój dom – dialog z tradycją

Jednym z najciekawszych przedsięwzięć służących popularyzacji i ochronie tradycji w architekturze był przeprowadzony w 2010 roku konkurs „Twój dom – dialog z tradycją” zorganizowany przez Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego we współpracy z Krajowym Ośrodkiem Badań i Dokumentacji Zabytków Oddział Terenowy w Olsztynie oraz Stowarzyszeniem Architektów Polskich Oddział w Olsztynie. Założeniem twórców konkursu było stworzenie współczesnej architektury wpisującej się w tradycyjny krajobraz Warmii i Mazur. Przygotowane przez organizatorów materiały wyjściowe, w tym obszerne opracowanie pt. „Analiza Tradycji Wiejskiego Budownictwa Jednorodzinnego Na Obszarze Województwa Warmińsko-Mazurskiego” dawały dobrą podstawę merytoryczną, a sposób promocji wyników konkursu w postaci wystaw i katalogu projektów daje podstawę do ich praktycznego i powszechnego wykorzystania w budownictwie indywidualnym. W konkursie przyznano cztery nagrody i 24 wyróżnienia.

Konkurs stanowił jedynie jeden z elementów bogatego programu pod tą samą nazwą. Program „Twój dom – dialog z tradycją” to zakrojone na szeroką skalę działania zmierzające do opisanego, zachowania i kontynuacji lokalnych tradycji architektonicznych. Na stronie programu pod adresem www.architektura.warmia.mazury.pl znajduje się baza wiedzy na temat architektury regionalnej, katalog gotowych projektów domów powstały w wyniku konkursu oraz wiele informacji i wskazówek przeznaczonych dla przyszłych inwestorów.

Fot. 8. Konkursowy projekt „Dialog z tradycją”

Nagroda Województwa Małopolskiego im. Stanisława Witkiewicza

Województwo Małopolskie jest inicjatorem i organizatorem Nagrody im. Stanisława Witkiewicza przyznawanej co dwa lata za najlepsze, współczesne realizacje architektoniczne sprzyjające ochronie i kształtowaniu krajobrazu kulturowego Małopolski. Konkurs realizowany jest we współpracy z Oddziałem Krakowskim i Oddziałem Podhalańsko – Nowosądeckim Stowarzyszenia Architektów Polskich. Zgodnie z materiałami prasowymi Województwa Małopolskiego „celem konkursu jest promowanie wysokiej jakości architektury wpisującej się w krajobraz kulturowy Małopolski, zgodnie z zasadą ładu przestrzennego tj. kształtującej przestrzeń, w sposób tworzący harmonijną całość oraz uwzględniający w uporządkowanych relacjach wszelkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe i kompozycyjno-estetyczne, oraz nawiązującej w sposób twórczy i nowatorski do najbardziej reprezentatywnych cech zabudowy regionalnej.”

Nagroda jest przyznawana od roku w 2003 trzech kategoriach:

- architektura użyteczności publicznej, w tym mała architektura i zagospodarowanie przestrzeni
- architektura mieszkaniowa
- architektura sakralna

Więcej informacji o konkursie i jego laureatach można znaleźć pod adresem www.witkiewicz.malopolskanagroda.pl

Konkurs na opracowanie koncepcji modelowego domu jednorodzinnego o cechach architektury regionalnej Krainy Domów Przysłupowych

Celem konkursu zorganizowanego przez Stowarzyszenie DOM KOŁODZIEJA oraz Stowarzyszenie FAHRING Umgebindehaus jest stworzenie projektów nowych domów, spełniających współczesne wymagania funkcjonalne i użytkowe, które posiadałyby cechy charakterystycznych dla Euroregionu Nysa domów przysłupowych. Organizatorzy zakładają przeprowadzenie konkursu w trzech etapach:

Etap I – konkurs na opracowanie koncepcji architektonicznych modelowego domu jednorodzinnego zawierającego elementy charakterystyczne dla budownictwa przysłupowego (oddzielnie Architekci oddzielnie Studenci).

Etap II – publikacja dwustronnego polsko/niemieckiego katalogu koncepcji architektonicznych nowych domów przysłupowych.

Etap III „Wędrująca” wystawa prac koncepcyjnych po Krainie Domów Przysłupowych.

Więcej o konkursie i projekcie „Architektura regionalna Krainy Domów Przysłupowych” na stronie www.nowedomyprzyslupowe.pl

Dom sudecki o cechach architektury regionalnej Ziemi Kłodzkiej

Konkurs został zorganizowany przez Powiat Kłodzko z okazji jubileuszu 550-lecia Hrabstwa Kłodzkiego. Jego celem było stworzenie projektów nowych domów nawiązujących do miejscowych tradycji architektonicznych. Jak wyjaśniają twórcy konkursu: „to jednocześnie nasza deklaracja szacunku dla historii jak i próba przełamania bezsilności wobec architektonicznej przypadkowości i kosmopolityzmu zalewającego obszar pięknej ziemi kłodzkiej. Chcemy zachowania odrębności architektonicznej naszego subregionu poprzez promocję projektów całorocznych domów rodzinnych, spełniających współczesne wymagania funkcjonalne i technologiczne a jednocześnie zachowujących cechy i tradycję budownictwa lokalnego.” Więcej informacji o konkursie znajdziesz na stronie www.powiat.klodzko.pl

9.4.4. Europejskie Dni Dziedzictwa

Europejskie Dni Dziedzictwa to największy w Europie projekt społeczny i edukacyjny, najważniejsze święto zabytków kultury Starego Kontynentu. Ich idea narodziła się 3 października 1985 roku w Granadzie w Hiszpanii podczas II Konferencji Rady Europy, na której minister kultury Francji zaproponował zorganizowanie w całej Europie zainicjowanych we Francji w 1984 roku Dni Otwartych Zabytków. Wówczas po raz pierwszy bezpłatnie udostępniono zwiedzającym obiekty, do których dostęp dotychczas był ograniczony. Inicjatywa cieszyła się tak dużym zainteresowaniem, że w 1991 roku zainspirowała Radę Europy do ustanowienia Europejskich Dni Dziedzictwa.

Głównym celem Europejskich Dni Dziedzictwa jest promowanie regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz przypomnienie o wspólnych korzeniach kultury europejskiej. Imprezy skierowane są do bardzo szerokiej i różnorodnej grupy odbiorców, co nadaje im wymiar uniwersalny. Właśnie takie inicjatywy sprawiają, że idea EDD zyskuje nowych zwolenników, stając się tym samym najważniejszym wydarzeniem kulturalnym Starego Kontynentu. Z każdym rokiem imprezy organizowane w ramach EDD zysują na popularności.

W obchodach Europejskich Dni Dziedzictwa uczestniczą wszystkie państwa-członkowie Rady Europy, w tym Polska, która włączyła się do tej akcji w 1993 roku. Co roku we wrześniu organizatorzy udostępniają do zwiedzania szerokiej publiczności zabytki i miejsca kultury, przygotowują festyny, jarmarki, imprezy plenerowe, inscenizacje, turnieje rycerskie, wystawy, odczyty naukowe, konkursy, spotkania z twórcami kultury i wiele innych imprez o różnorodnym charakterze, skierowanych do różnych grup społecznych i wiekowych. Dzięki temu obywatele państw uczestniczących w EDD mają doskonałą okazję do poznania dorobku kulturowego regionu, który zamieszkują.

Więcej o EDD, w tym o uczestnikach i imprezach przygotowywanych w kolejnych latach dowiesz się na www.edd.com.pl.

Fot. 9. Młyn-Papiernia, stawianie ścianki ryglowej, EDD 2009 r.

W Polsce koordynatorem Europejskich Dni Dziedzictwa jest Narodowy Instytut Dziedzictwa – państwowa instytucja kultury. NID jest też współorganizatorem obchodów Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków. Ideą MDOZ jest prezentowanie dóbr kultury o istotnym znaczeniu dla europejskiego i światowego dziedzictwa kulturowego oraz uhonorowanie konserwatorów i właścicieli zabytków, którzy w szczególny sposób przyczynili się do ich ratowania. (www.nid.pl)

Koordynatorem obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa w województwie zachodniopomorskim jest Biuro Dokumentacji Zabytków marszałkowska instytucja kultury. EDD 2013 odbyło się pod hasłem „**Nie od razu Polskę zbudowano**”. Hasło przewodnie odwołuje się do wszelkich form budowy polskiej państwowości, zarówno w sensie dosłownym, jak i symbolicznym – rozumianym poprzez poczucie przynależności i związku z historią, językiem, czy też tradycją. Pozwala na różną interpretację, umożliwiając organizację wydarzeń w różnorodny sposób przybliżających historię regionu i jego dziedzictwo kulturowe mieszkańcom Pomorza Zachodniego oraz gościom naszego województwa. (www.bdz.szczecin.pl)

10. SPIS ILUSTRACJI:

Wstęp

Rys. Drzwi wiejskiej chałupy we wsi Wygon (rys. Kaja Cykalewicz)

Rozdział 1

Rys. 1. Stara zagroda drewniana we wsi Barnimie (rys. Kaja Cykalewicz)

Fot. 1. Leśna droga w Puszczy Drawskiej – krajobraz zamknięty

Rys. 2. Tradycyjna zabudowa wiejska we wsi Sarbinowo (rys. Kaja Cykalewicz)

Fot. 2. Malowniczy krajobraz Puszczy Drawskiej w okolicy wsi Strzalin

Fot. 3. Tradycyjny ogródek wiejski zachwyca swoją urodą – wieś Lipie Góry

Rozdział 2

Rys. 1. Dom małomiasteczkowy w Żółwinie (rys. Kaja Cykalewicz)

Rys. 2. Ekspansja Prus w latach 1618–1795

Rys. 3. Remiza straży pożarnej w Kołkach (rys. Kaja Cykalewicz)

Fot. 1. Ruina zabytkowego dworu w Kiełpinie

Fot. 2. Wiejska zagroda może stać się wymarzonym miejscem dla pasjonatów zabytków

Rys. 4. Krajobraz Puszczy Drawskiej (rys. Kaja Cykalewicz)

Rys. 5. Kościół na nawsiu we wsi Brzeziny (rys. Kaja Cykalewicz)

Fot. 3. Widok na zabudowania wsi z parku podworskiego w Święciechowie

Fot. 4. Grupa drzew w parku podworskim we wsi Załom

Fot. 5. Dawny cmentarz ewangelicki we wsi Jamienko

Fot. 6. Wiejska droga we wsi Święciechów obsadzona kasztanowcami

Fot. 7. Wieża kościoła wiejskiego stanowi drogowskaz w krajobrazie

Rys. 6. Zabytkowy gołębnik we wsi Gilów (rys. Kaja Cykalewicz)

Rozdział 3

Fot. 1. Widokówka z dawną panoramą Drawna (Neuwedell)

Rys. 1. Rysunek rozplanowania miasta Człopa przed zniszczeniami w czasie wojny (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

- Rys. 2. Rysunek rozplanowania miasta Dobiegniew przed zniszczeniami w czasie wojny (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 3. Rysunek rozplanowania miasta Drawno przed zniszczeniami w czasie wojny (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 4. Rysunek rozplanowania miasta Kalisz Pomorski przed zniszczeniami w czasie wojny (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 5. Rysunek rozplanowania miasta Mirosławiec przed zniszczeniami w czasie wojny (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 6. Rysunek rozplanowania miasta Tuczo przed zniszczeniami w czasie wojny (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 7. Typy układów przestrzennych wsi na terenie Puszczy Drawskiej (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Fot. 2. Wieś Barnimie
- Fot. 3. Wieś Ostromęczko – ulicówka kolonizacyjna
- Fot. 4. Zieleniewo – wieś folwarczna
- Fot. 5. Wieś Dzierżąno Wielkie
- Fot. 6. Wieś Dominikowo

Rozdział 4

- Rys. 1. Zabudowa zagrodowa we wsi Siedliska (rys. Kaja Cykalewicz)
- Rys. 2. Zabudowa zagrodowa we wsi Huta Szklana (rys. Kaja Cykalewicz)
- Rys. 3. Zagroda we wsi Modropole (rys. Kaja Cykalewicz)
- Fot. 1. Zagroda dwubudynkowa z domem do drogi we wsi Jamienko
- Fot. 2. Zagroda jednobudynkowa z domem do sąsiada we wsi Klasztorne
- Fot. 3. Zagroda wielobudynkowa z domem do pola we wsi Osieczno
- Rys. 4. Zagroda zwarta wielobudynkowa (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 5. Zagroda dwubudynkowa (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 6. Zagroda młyńska (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 7. Zagroda olęderska (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 8. Rozplanowanie tradycyjnej zagrody (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Fot. 4. Zielona zagroda we wsi Pielice
- Rys. 9. Ubikacje w zagrodzie we wsi Klasztorne (rys. Kaja Cykalewicz)
- Fot. 5. Pasięka w zagrodzie we wsi Ostrowiec
- Rys. 10. Podstawowe rodzaje budek lęgowych dla ptaków (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)

- Rys. 11. Skrzynki lęgowe dla jaskółek (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 12. Domek zimowy dla jeży (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 13. Budka lęgowa dla nietoperzy (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Fot. 6. Wieś Folsztyn – dom drewniany w konstrukcji wieńcowej
- Fot. 7. Wieś Folsztyn – dom drewniany w konstrukcji sumikowo-łątkowej
- Rys. 14. Dom w zagrodzie olęderskiej (rys. Kaja Cykalewicz)
- Fot. 8. Wieś Zieleniewo. Stare czy nowe? Przykład udanej modernizacji starych domów ryglowych
- Fot. 9. Wieś Zatom. Udawana ryglówka
- Fot. 10. Wieś Ługi. Ładny przykład współczesnego domu wieńcowego postawionego w nieodpowiednim regionie
- Fot. 11. Dom mieszkalny we wsi Grąsy – kunszt ceglano-rzemiosła
- Fot. 12. Wieś Zatom. Murowana chata szerokofrontowa z detalem ceglany
- Fot. 13. Puszcza Drawska. Bardzo daleka od tradycji przebudowa wiejskiej chaty
- Fot. 14. Zespół mieszkaniowy przy drodze do wsi Głębokie
- Fot. 15. Puszcza Drawska. Dom katalogowy nie pasujący do tradycji budowlanych regionu
- Fot. 16. Wieś Dominikowo. Dobry przykład wykorzystania lokalnej tradycji architektonicznej
- Rys. 15. Wieś Ogardy. Dom w zagrodzie młyńskiej (rys. Kaja Cykalewicz)

Rozdział 5

- Rys. 1. Rodzaje ścian wieńcowych (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 2. Rodzaje zamków węglowych (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Fot. 1. Wieś Drawiny. Konstrukcja wieńcowa słowiańska
- Rys. 3. Konstrukcja sumikowo-łątkowa (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Fot. 2. Wieś Folsztyn. Konstrukcja sumikowo-łątkowa z zamkiem węglowym
- Fot. 3. Wieś Folsztyn. Konstrukcja sumikowo-łątkowa ze szczytem ceglany
- Rys. 4. Schemat układu konstrukcji szkieletowo-ryglowej (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Rys. 5. Różne rodzaje wypełnień ścian ryglowych (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Fot. 4. Wieś Moczele. Konstrukcja ryglowa deskowana od zewnątrz
- Fot. 5. Wieś Przyborowo. Konstrukcja ryglowa wypełniana cegłą i tynkowana
- Fot. 6. Wieś Ostrowiec. Klasyczny przykład konstrukcji ryglowej „szachownica”
- Rys. 6. Wątki murów kamiennych (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
- Fot. 7. Wieś Kołki. Mieszana konstrukcja ścian kamienno-ceglana

- Fot. 8. Wieś Lipie Góry. Mur z bloczków kamiennych
Rys. 7. Wątki murów ceglanych (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
Fot. 9. Wieś Pławno. Dom z okładzinami kamiennymi i detalem ceglany
Fot. 10. Wieś Folsztyn. Dom z okładzinami kamiennymi i detalem ceglany
Fot. 11. Wieś Dzierżążno Małe. Mur gliniany
Fot. 12. Wieś Dzierżążno Małe. Mur gliniany
Fot. 13. Wieś Nowe Kurowo. Zniszczony strychulec
Rys. 8. Stropy drewniane z polepą (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
Rys. 9. Rysunek karpiówki w układzie w koronkę i w rybi ogon (rys. Alicja Cykalewicz-Tymbarska)
Fot. 14. Wieś Herburtowo. Dach kościelny kryty gontem
Fot. 15. Wieś Breń. Szczegół dachu krytego karpiówką ułożoną w koronkę
Fot. 16. Kościół w Zdbowie. Zestawienie dachów krytych dachówką zakładkową i karpiówką
Fot. 17. Wieś Dolinka. Stary budynek kryty błyszczącą dachówką esówką
Fot. 18. Wieś Folsztyn. Dach kryty starą cegląską blachą nie razi
Fot. 19. Wieś Jeziorki. Dachówka betonowa zakładkowa
Fot. 20. Wieś Ostrowiec. Współczesne pokrycie karpiówką

Rozdział 6

- Fot. 1. Wieś Folsztyn. Ogródek wiejski tworzy koloryt lokalny
Fot. 2. Wieś Zatom. Każda wieś ma swoją paletę baw
Fot. 3. Wieś Próchnowo. Bogaty detal ceglany z attyką od szczytu budynku
Fot. 4. Wieś Żółwino. Charakterystyczne podgięcie okapu nad wejściem do budynku
Fot. 5. Wieś Folsztyn. Dekoracyjne deskowanie szczytu
Fot. 6. Wieś Sarbinowo. Dom z krzyżowym układem belek w szczycie
Fot. 7. Wieś Niemięsko. Różne rodzaje cegły i pilastry w szczycie budynku gospodarczego
Fot. 8. Wieś Strzalin. Elewacja tynkowana z ceglany detal
Fot. 9. Wieś Górzno. Detale ceglane z zendrówką, kawałkami dachówek i kamienia
Fot. 10. Wieś Gieczyn. Bogato zdobiona elewacja ceglana
Fot. 11. Wieś Radęcin. Nawet najskromniejsza chata ceglana miała detale
Fot. 12. Wieś Dominikowo. Kuty datownik w szycie budynku gospodarskiego
Fot. 13. Wieś Lipinka. Datownik ułożony z wystających cegieł
Fot. 14. Wieś Jelenie. Mozaikowy datownik w ceglany szczycie

- Fot. 15. Wieś Dłusko. Datownik z byczą głową
- Fot. 16. Wieś Dominikowo. Elewacja ceglana z tynkarskim detalem
- Fot. 17. Wieś Siedlisko. Ściana z okładziną kamienną dzieloną na pola pasami cegły
- Fot. 18. Wieś Strzalin. Elewacja kamienna z ceglany detalem
- Fot. 19. Wieś Rębusz. Ściana z geometryczną okładziną kamienną i ceglany detalem
- Rys. 1. Wieś Gieczyn. Okno czterodzielne ze szprosami w górnych skrzydłach (rys. Kaja Cykalewicz)
- Rys. 2. Wieś Modropole. Charakterystyczne okno skrzynkowe „nakładane” na elewację (rys. Kaja Cykalewicz)
- Fot. 20. Wieś Przelewie. Proste okno czterodzielne
- Fot. 21. Wieś Chłopowo. Okno czterodzielne ze szprosami w górnych skrzydłach
- Fot. 22. Wieś Chłopowo. Okno łukowe, czterodzielne ze szprosami w dolnych skrzydłach
- Rys. 3. Wieś Wygon. Drzwi dwuskrzydłowe z naświetlem i kutą kratą
- Fot. 23. Wieś Dominikowo. Drzwi dwuskrzydłowe z naświetlem
- Fot. 24. Wieś Zatom. Słynne niebiesko-białe drzwi dwuskrzydłowe
- Fot. 25. Wieś Wygon. Drzwi dwuskrzydłowe
- Fot. 26. Wieś Zatom. Niebiesko-białe drzwi ze szkleniem
- Fot. 27. Wieś Zieleniewo. Drzwi jednoskrzydłowe ze szkleniem i naświetlem
- Fot. 28. Wieś Żółwino. Drzwi dwudzielne zaakcentowane charakterystycznym podgięciem okapu
- Fot. 29. Wieś Radęcin. Proste okiennice płycinowe mocowane wewnątrz ościeża
- Fot. 30. Wieś Klasztorne. Okiennice z kolorowymi szybkami w górze płyciny
- Fot. 31. Wieś Ostrowiec. Okiennice płycinowe malowane na trzy kolory
- Fot. 31. Wieś Huta Szklana. Proste okiennice deskowe
- Rys. 3. Ganek wejściowy we wsi Wygon (rys. Kaja Cykalewicz)
- Fot. 32. Wieś Zieleniewo. Zabudowane ganki przy chałupie wielorodzinnej
- Fot. 34. Wieś Chłopowo. Mały ganek
- Fot. 35. Wieś Chłopowo. Ganek wejściowy
- Fot. 36. Wieś Jaglice. Ganek wejściowy
- Fot. 37. Wieś Pluskocin. Ganek-weranda
- Fot. 38. Wieś Kolsk. Ganki-werandy
- Fot. 39. Wieś Lubiewo. Zabudowany ganek

Rozdział 7

- Fot. 1. Wieś Wołogoszcz. Zabudowa dla pracowników folwarcznych – czworaki
- Fot. 2. Wieś Lubiewo. Bogactwo architektury folwarcznej
- Fot. 3. Wieś Próchnowo. Zabudowa folwarczna
- Fot. 4. Wieś Licheń. Zabudowa folwarczna
- Fot. 5. Folwark Mierzęcín – zabudowa folwarczna
- Fot. 6. Folwark Mierzęcín – budynek dawnej gorzelní w zabudowie folwarku
- Fot. 7. Pozostałości zabudowy folwarcznej w Wołogoszczy
- Fot. 8. Pałac w Brzezinach
- Fot. 9. Pałac w Dłusku
- Fot. 10. Pałac w Mierzęcínie
- Fot. 11. Park w majątku Mierzęcín
- Fot. 12. Zamek myśliwski w Niemieńsku
- Fot. 13. Pałac w Próchnowie
- Rys. 1. Pałac w Święciechowie (rys. Kaja Cykalewicz)
- Fot. 14. Pałac w Tuczníe
- Fot. 15. Dwór w Załomíu
- Fot. 16. Dworek myśliwski w Borowcu
- Fot. 17. Dwór w Podegrodzíu
- Fot. 18. Zachowana oficyna pałacu w Barnímíu
- Fot. 19. Ruína pałacu w Chomętowie

Rozdział 8

- Fot. 1. Kościół we wsi Zieleniewo
- Fot. 2. Fragment zachowanych zabudowań opactwa cysterskiego w Bierzwníku
- Fot. 3. Kamienny kościół we wsi Barnímíe
- Fot. 4. Kamienny kościół we wsi Sułowo
- Fot. 5. Ryglowy kościół z drewnianą wieżą we wsi Dzierżążno Wielkie
- Fot. 6. Kamienny kościół z dostawioną wieżą we wsi Dominikowo
- Fot. 7. Ryglowy kościół we wsi Pielíce
- Fot. 8. Ryglowy kościół bezwieżowy we wsi Martew
- Fot. 9. Drewniany kościół we wsi Jeziorki

- Fot. 10. Drewniany kościół we wsi Strzalin
- Fot. 11. Drewniany z konstrukcją ryglową kościół we wsi Herburtowo
- Fot. 12. Kamienno-ceglany kościół we wsi Głusko
- Fot. 13. Kamienno-ceglany kościół we wsi Kołki
- Fot. 14. Ceglany nowożytny kościół we wsi Radęcin
- Fot. 15. Rodowa kaplica cmentarna we wsi Zdbowo
- Fot. 16. Rodowa kaplica cmentarna przy majątku w Wieleniu
- Fot. 17. Kapliczka we wsi Jeziorki
- Fot. 18. Kapliczka przed wsią Strzalin
- Fot. 19. Kapliczka w Żelichowie
- Fot. 20. Krzyż przydrożny w Podlesiu
- Fot. 21. Krzyż przy rozstaju dróg
- Fot. 22. Krzyż przydrożny we wsi Płociczno
- Rys. 1. Zabytkowy kościół wiejski we wsi Dzierżążno Małe (rys. Kaja Cykalewicz)

Rozdział 9

- Fot. 1. Zrozumieć najnowszą historię regionu pomogą nam mieszkańcy wsi Górzno
- Fot. 2. Współczesna architektura gospodarcza, wpisująca się w krajobraz wsi Górzyska
- Fot. 3. Kontynuowanie tradycyjnego budownictwa we wsi Próchnówko
- Fot. 4. Kontynuowanie tradycyjnego budownictwa we wsi Nowa Studnica
- Rys. 1. Mapa terenu Puszczy Drawskiej z lokalizacją tablic szlaku tematycznego „Ochrona lokalnej tradycji architektonicznej i sadowniczej Puszczy Drawskiej”
- Fot. 5. Rekonstrukcja strzechy w skansenie we Wdzydzach Kiszewskich
- Fot. 6. Skansen w Osieku
- Fot. 7. Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny w „Młynie Papierni” w Barlinku
- Fot. 8. Konkursowy projekt „Dialog z tradycją”
- Fot. 9. Młyn-Papiernia, stawianie ścianki ryglowej, EDD 2009 r.

11. Słowniczek, objaśnienie trudniejszych pojęć występujących w tekście

- Rys. Kościół we wsi Herburtowo (rys. Kaja Cykalewicz)

12. Literatura dotycząca tradycji architektonicznej

11. SŁOWNICZEK, OBJAŚNIENIE TRUDNIEJSZYCH POJĘĆ WYSTĘPUJĄCYCH W TEKŚCIE

- Amfilada** – szeregowy układ izb lub pokoi, w którym nie występuje korytarz – z jednego pomieszczenia przechodzi się bezpośrednio do następnego
- Biforium** – w architekturze gotyckiej dwudzielne okno zwieńczone łukami z kolumnką po środku. Jako element dekoracyjny stosowane w XVIII i XIX wieku w murach ceglanych i kamiennych. Zamiast otworu wykonywano wówczas blendę.
- Blenda** – cofnięcie muru w stosunku do lica, często naśladowujące swoim kształtem i oprawą otwory okienne.
- Czarna izba, baba** – w chatach wiejskich umieszczona centralnie niewielka murowana komora zwężająca się ku górze i wyprowadzona ponad dach w formie dymnika lub przysadzistego komina, w której umieszczano otwarte paleniska kuchenne.
- Czworaki** – domy dla robotników rolnych budowane przy dużych założeniach folwarcznych, w których w jednym budynku znajdowały się mieszkania dla czterech rodzin. Potocznie używa się tego określenia również na wszystkie domy dla pracowników folwarcznych, bez względu na ilość mieszkań.
- Cystersi** – zakon katolicki, założony w 1098 r. przez św. Roberta z Molesme, posługujący się regułą benedyktyńską. Opactwa i klasztory cysterskie były w średniowieczu ważnymi ośrodkami kultywującymi kulturę, naukę, medycynę, wprowadzającymi postęp w rzemiośle i rolnictwie.
- Cywilizacja** – stan rozwoju społeczeństwa w danym okresie historycznym, uwarunkowany stopniem opanowania przyrody przez człowieka; ogół dóbr materialnych, środków i umiejętności produkcyjnych oraz instytucji społecznych.
- Dachówka zakładkowa** – kształt dachówki ceramicznej lub betonowej rozpowszechniony na początku XX wieku. Dachówka ma prosty wykrój.
- Datownik** – ozdobny element w elewacji budynku zawierający datę jego powstania. Datowniki miały bardzo różne formy. W okolicach Puszczy Drawskiej dużo jest datowników zawierających również inicjały właścicieli.
- Droga zagumienna** – w układzie łańcowym wsi była to droga oddzielająca zagrodę od pól uprawnych.

Dwór – obszerny dom mieszkalny charakterystyczny dla dawnych posiadłości ziemskich, dawna siedziba ziemiańska; dwór szlachecki – forma wykształcona w architekturze polskiej okresu renesansu.

Dziedzictwo kulturowe – zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi, obyczajowymi, uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturowego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej.

Echolokacja – zdolność nietoperzy do wydawania ultradźwięków i wyłapywania ich odbić od przeszkód (echa), która pozwala im poruszać się po ciemku.

Ekspozycja krajobrazowa – sposób postrzegania krajobrazu. Ekspozycję dzieli się na czynną (punkty widokowe, ścieżki, najścia i osie widokowe) związaną z obserwatorem krajobrazu oraz bierną (przedpole widokowe, wnętrze widokowe, panorama, dominanta) opisującą obserwowane elementy.

Esówka – krój dachówki ceramicznej lub betonowej o przekroju w kształcie litery S.

Facha – inaczej pływca, przestrzeń pomiędzy belkami konstrukcji słupowo-ryglowej wypełniana innym materiałem.

Fachwerk – potoczne określenie konstrukcji słupowo-ryglowej zaczerpnięte z języka niemieckiego. Nie odnosi się do konkretnego rodzaju wypełnień.

Facjatka – inaczej wystawka, pokoik mieszkalny na poddaszu usytuowany na osi elewacji i przykryty dachem dwuspadowym z kalenicą prostopadłą do kalenicy głównej budynku.

Gлина tłуста – glina o dużej plastyczności i lepkości.

Główka – najmniejsza powierzchnia boczna cegły.

Gminna ewidencja zabytków – ewidencja wszystkich obiektów zabytkowych wraz z ich opisem, której prowadzenie jest obowiązkiem gminy na mocy Ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Gminny program opieki nad zabytkami – dokument wyznaczający cele i sposoby ochrony zabytków na terenie gminy.

Jętka – element więzby dachowej. Pozioma belka spinająca naprzeciwległe krokwie.

Kalenica – najwyższa krawędź dachu, w której spotykają się połacie.

Karpiówka – rodzaj wąskiej dachówki ceramicznej lub betonowej, zakończony od dołu łukowo, umożliwiającą krycie dachów o dużym spadku. Karpiówkę można układać w koronkę lub tzw. rybią łuskę.

Kolonizacja – osadzenie mieszkańców i tworzenie osad na terenach słabo zaludnionych lub niezamieszkałych.

Krajobraz – w języku potocznym znaczy tyle samo co widok okolicy; termin wieloznaczny, stosowany w różnych dziedzinach nauki: geografii, ekologii, biologii i w architekturze dla określenia szczególnych cech określonej przestrzeni.

Koronka – sposób układania dachówki karpiówki polegający na układaniu w jednym rzędzie podwójnej warstwy dachówek dolną zaczepiając na łątach, a górną układając na niej z przesunięciem o pół dachówki. Kolejna warstwa zaczepiana jest na wyższej łacie z niedużym zakładem. Pokrycie dachu w koronkę jest bardzo szczelne, ale też ciężkie.

Kroksztyn – belka wspornikowa wystająca ze ściany i podtrzymująca krokwie w okapie, balkony, wykusze, często dekoracyjnie wycinana.

Legary – belki drewniane prostopadłe do belek stropowych, na których układano deski podłogowe.

Lokacja – nadanie wsi lub miastu praw, spisanych w formie aktu, określających ramy prawno-administracyjne jego funkcjonowania. Zwykle równocześnie wytyczano od nowa granice oraz podstawową siatkę urbanistyczną. Lokacja mogła dotyczyć już istniejących osiedli lub odbywać się „na surowym korzeniu”, czyli w nowym, pustym miejscu. Miasta w Puszczy Drawskiej lokowane były na prawie magdeburskim.

Łan – przy zakładaniu wsi łanowych każdemu z osadników przydzielano pas ziemi. Od strony drogi powstawała zagroda, za nią grunty uprawiane co roku, dalej grunty uprawiane co dwa lata i na końcu pastwiska. Łany były rozdzielone drogami umożliwiającymi dostęp do dalszych pól.

Łątka – słup w konstrukcji sumikowo-łatkowej.

Margrabia – tytuł szlachecki w dawnych Niemczech, związany z pełnionym urzędem dowódcy zarządzającego prowincją kresową –marchią.

Mur pruski – zwyczajowe określenie konstrukcji ryglowej z płycinami wypełnionymi cegłą ceramiczną, wynikające z dużej popularności tej konstrukcji na ziemiach pruskich.

- Naczótek** – niewielka trójkątna połać stanowiąca ścięcie dachu w szczycie.
- Nadproże** – przekrycie otworu. Nadproża mogą być płaskie lub łukowe.
- Naświetle** – rodzaj długiego i niskiego okienka nad drzwiami, doświetlającego się i wyrównującego wysokość otworu drzwiowego w stosunku do otworów okiennych.
- Nawsie** – plac w centrum wsi o okrągłym lub wydłużonym kształcie, ujęty dookoła wiejskimi drogami, stanowiący własność wspólną wsi i służący wspólnym celom. Na nawsiach lokowano często kościoły z otaczającymi je cmentarzami, odbywały się tam targi, wypasano wspólnie bydło.
- Niwa** – zakładając wsie niwowe, z całego obszaru zajmowanego przez wieś wydzielano niwę domową, czyli teren pod zabudowę, a resztę gruntu dzielono na trzy części przeznaczone pod uprawy jare, ozime i do odłogowania, czyli tzw. trójpolówkę. Niwę domową dzielono na siedliska dla wszystkich osadników. Z trzech niw polowych każdy otrzymywał wąskie pasy pod uprawę, których nie rozdzielano miedzami, wszystkie prace rolne musiały się odbywać jednocześnie, co nazywane było „przymusem niwowym”.
- Oczep** – w konstrukcji ryglowej najwyższa belka na kondygnacji spinająca góry słupów.
- Ostatki** – końcówki belek wystające poza węgiel w konstrukcji wieńcowej.
- Pałac** – reprezentacyjna budowla mieszkalna pozbawiona cech obronnych, rezydencja władcy, wielkopańska lub patrycjuszowska; od XIX w. także okazały gmach użyteczności publicznej, zwłaszcza siedziba władz lub instytucji państwowych.
- Pazdury** – ozdobne drewniane deski umieszczane w szczytach dachów na połączeniu skrajnych par krokwi.
- Peca** – inaczej surówka – niewypalona, suszona cegła gliniana
- Pierzeja** – zwarty szereg zabudowy o wyrównanej linii frontów.
- Pilaster** – niewielkie pogrubienie muru w formie przyklejonego do niej płaskiego filara.
- Pióro i wpust** – sposób łączenia desek, w którym z jednej strony deski nacina się rowek (wpust), z drugiej zaś wycina odpowiadającą mu listwę łączeniową (pióro).
- Płazy** – połówki pni przecięte wzdłuż, z których obrabiano belki stosowane w konstrukcji wieńcowej podhalańskiej.
- Podcień** – cofnięcie parteru budynku w stosunku do poddasza.

Podstawa – największa powierzchni cegły

Podwalina – w konstrukcji ryglowej najniższa belka ściany, w której osadza się słupy.

Polepa – masa gliniana z dodatkiem wypełniaczy układana jako podłoga lub warstwa izolacyjna w stropach ze ślepym pułapem.

Premonstratensi – norbertanie – zakon rzymskokatolicki założony w roku 1120 przez św. Norberta z Xanten, oparty na regule św. Augustyna.

Regionalizm – kultura danego regionu; zespół cech charakterystycznych dla danego regionu.

Rozłóg gruntów – przestrzenne rozmieszczenie pól należących do jednego gospodarstwa.

Rybia łuska – sposób układania dachówki karpiówki polegający na układaniu kolejnych rzędów z przesunięciem o pół dachówki i z zakładem na połowę wysokości. Ten sposób jest mniej szczelny niż pokrycie w koronkę, ale zużywa mniej dachówki, co przekłada się na ostateczny ciężar całego dachu.

Rygiel – w konstrukcji ryglowej, pozioma belka pomiędzy sąsiednimi słupami usztywniająca konstrukcję i obramowująca otwory.

Ryzalit – pionowy występ w licu muru biegnący od fundamentów aż po dach.

Sekularyzacja – zeświecczenie, przejęcie majątku, urzędów lub innych sfer życia publicznego spod władzy lub kontroli kościelnej na rzecz władz świeckich.

Sieć osadnicza – ogół jednostek osadniczych w konkretnych warunkach rozmieszczenia i wzajemnego powiązania na określonym obszarze.

Socha – w ciesielstwie ukośny element więźby dachowej przenoszący obciążenia z płatwi (belki poprzecznej do krokwi) bezpośrednio na fundament.

Strychuły – inaczej szachulce, pionowe listwy owinięte warkoczami słomianymi moczo-nymi w glinie, mocowane do rygli w płycinach.

Sumik – pozioma belka w konstrukcji sumikowo-łątkowej.

Surówka kolczysta – suszone cegły wykonane z gliny z domieszką igliwia. Technologię tę wynalazł pod koniec XVIII wieku J. Szuch.

Szachulec – potoczne określenie konstrukcji ryglowej z wypełnieniami strychułowymi oraz inna nazwa strychułu.

Szamot – zmielona wypalana glina ogniotrwała dodawana do gliny przy wznoszeniu kominów, pieców i kuchni w celu poprawy ich odporności ogniowej.

Ślemię – stała, pozioma beleczka dzieląca okno w poziomie.

Ślepy pułap – warstwa desek z ułożoną na nich polepą, zapewniająca izolację i usztywniającą, stosowana w stropach drewnianych.

Tożsamość kulturowa – tożsamość społeczna zbiorowości, ujmowana w kategoriach „inności”, czy też „swojskości” danej kultury, w stosunku do innych kultur, przejawia się w kulturowo zdefiniowanym sposobie działania, wytworach danej kultury.

Tożsamość lokalna – poczucie więzi społecznej z innymi mieszkańcami danego obszaru, niezależne od przynależności kulturowej.

Tradycja – zasady postępowania, obyczaje, poglądy, wiadomości przechodzące z pokolenia na pokolenie; przekazywanie tych zasad, obyczajów następnym pokoleniom.

Tradycja miejsca – zespół cech charakteryzujących dane miejsce w krajobrazie kulturowym, wynikający z nawarstwienia zdarzeń, które spowodowały jego obecny kształt.

Tympanon – w architekturze klasycznej było to wewnętrzne trójkątne pole frontonu. Pojęcie to jest używane do określenia detalu, gł. tynkarskiego, stosowanego często w XIX wieku nad otworami okiennymi i drzwiowymi.

Układanie na rolkę – murowanie warstwy cegły, w którym w licu widoczne są stojące pionowo główki. Na rolkę układano pierwszą warstwę cegły nad podmurówką, w nadprożach i w zwieńczeniu murów.

Układy ruralistyczne – układy przestrzenne wsi, od ruralistyka – nauka o zasadach planowania przestrzennego wsi i obszarów rolnych oraz o powstawaniu i historycznym rozwoju wiejskich form osadnictwa.

Układy urbanistyczne – układy przestrzenne miast, od urbanistyka – dział architektury, nauka o zasadach planowania przestrzennego miast i osiedli oraz o ich powstawaniu i historycznym rozwoju.

Wątek muru – obraz jaki w licu muru daje zastosowany sposób wiązania, czyli zazębiania cegieł w następujących po sobie warstwach.

Węgarek – wysunięcie muru w otworze okiennym lub drzwiowym, za którym mocowana jest stolarka.

Węgiel – narożnik budynku.

Więźba – drewniana konstrukcja dachu.

Wik – inaczej chyże – przedmieście poza granicami miasta lokacyjnego, często zamieszkiwane przez ludność odrębną etnicznie.

Wozówka – dłuższa powierzchnia boczna cegły.

Wypełniacz – organiczne dodatki do masy glinianej, takie jak słoma, sieczka, paździerz, wrzos, zmniejszające ciężar masy i zwiększające jej izolacyjność cieplną. Wypełniacz stanowi równocześnie rodzaj wewnętrznego zbrojenia, które zabezpiecza wysychającą masę przed pękaniem i zmniejsza skurcz elementu.

Zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (definicja podana w obowiązującej ustawie o zabytkach i opiece nad zabytkami).

Zagroda, domostwo, obejście – zespół budynków niewielkiego gospodarstwa wiejskiego, zwykle rodzinnego

Zamek – samodzielne dzieło obronne o zabudowie zwartej, powstałe w okresie średniowiecza, łączące dominującą funkcję obronną z mieszkalną i gospodarczą.

Zamek węglowy – w konstrukcjach wieńcowych złącze ciesielskie stosowane do połączenia belek w narożniku.

Zastrzał – w konstrukcji ryglowej skośna belka usztywniająca ścianę, łącząca podwalinę z oczepem pomiędzy słupami przy narożniku.

Zendrówka – brunatna lub czarna cegła ceramiczna wypalana w wysokiej temperaturze, zawierająca tlenki żelaza.

Ziemie Odzyskane – po II Wojnie Światowej w ten sposób określano ziemie zachodnie i północne, przyłączone do Polski po Konferencji Poczdamskiej, podczas której równocześnie dawne polskie kresy wschodnie zostały przypisane ZSRR. Termin ten był używany przez propagandę PRL jako uzasadnienie objęcia państwowością polską ziem, które historycznie zamieszkiwała ludność słowiańska. Ostateczne potwierdzenie przynależności tych ziem i ustalenie granicy zachodniej nastąpiło w wyniku podpisania układów: zgorzeleckiego z NRD w 1950 roku, układu PRL-RFN w roku 1970 i wreszcie układu między RFN i RP z 14 listopada 1990 roku.

Złącza ciesielskie – inaczej zamki lub wiązania, w ciesielstwie są to sposoby łączenia elementów drewnianych.

Rys. Kościół we wsi Herburtowo (rys. Kaja Cykalewicz)

12. LITERATURA. KRÓTKI PRZEGLĄD OPACOWAŃ DOTYCZĄCYCH TRADYCJI ARCHITEKTONICZNEJ

- Arlet J. 2004.** Drewniane budownictwo szkieletowe na Pomorzu Zachodnim. Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Szczecińskiej, Szczecin
- Bogdanowski J. 1976.** Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Ciołek G. 1984.** Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce. Zakład Graficzny Politechniki Krakowskiej, Kraków
- Czartoryski Z. 1896.** O stylu krajowym w budownictwie wiejskim. Poznań
- Dębowski M., Wolender E.** Gminny program opieki nad zabytkami na lata 2011–2014 dla gminy Drawno. Publikacja na stronie internetowej Gminy Drawno
- Holewiński J. 1919.** Budownictwo wiejskie, Podręcznik praktyczny dla właścicieli ziemskich. Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie, Warszawa
- Kwiatek J., Lijewski T. 1998.** Leksykon miast polskich. Muza SA, Warszawa
- Kopkowicz F. 1958.** Ciesielstwo polskie. Wydawnictwo „Arkady”, Warszawa
- Katalog budownictwa ludowego. 1985–1987.** Pracownia Dokumentacji Etnograficznej PKZ, Szczecin
- Liżewska I. 2007.** Tradycyjne budownictwo wiejskie na Warmii i Mazurach. Stowarzyszenie WK „Borussia”, Olsztyn
- Majdecki L. 1993.** Ochrona i Konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Makowska B. 2010.** Cegła nietynkowana w XIX wieku, Dzieło sztuki czy materiał budowlany, [w:] Od pomysłu do przemysłu, str. 45–59. ZAPOL, Szczecin
- Minke G. 2012.** Podręcznik budowania z gliny. Wydawnictwo „Brama wiedzy”, Siemianowice Śląskie
- Palacz T. 1998–9.** Dobra kultury Drawieńskiego Parku Narodowego w ujęciu etnograficznym. na prawach rękopisu, Wielkopolski Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, Poznań

- Rospond S. 1951.** Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej. Polskie Towarzystwo Geograficzne, Wrocław
- Szewczyk J.,** Budownictwo z gliny w dawnej Polskiej literaturze technicznej. [w:] Architecturae et Artibus – 1/2009
- Szymski A.,** Rzeszotarska-Pałka M., Ignaczak-Felińska J., Pawłowski W. **2006.** Wieś pomorska wczoraj i dziś. Walkowska Wydawnictwo, Szczecin
- Świechowski Z.,** Wczesne budownictwo ceglane w Polsce. [w:] Studia i materiały z Historii Kultury Materialnej, t. 10, Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu, t 1, 1961, s. 83–124
- Wolski J. 1986.** Atlas historyczny świata. Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Warszawa–Wrocław
- Witek M., Nowakowski C. 2012.** Między słupem i rygłem, Swojskie dziedzictwo Pomorza Zachodniego. Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, Szczecin
- Witek W.** Uwagi na temat budownictwa szkieletowego (ryglowego) w gm. Dygowo. [w:] Dzieje Wsi Pomorskiej. Materiały z V Międzynarodowej Konferencji Naukowej, pod red. R. Gazińskiego i A. Chudzińskiego. Dygowo-Szczecin 2006, s. 247–265.
- Witek W.** Tradycyjne (ryglowe) budownictwo ludowe w gminie Trzebiatów. [w:] Trzebiatów – spotkania pomorskie 2006, pod. red. J. Kochanowskiej, Szczecin 2007, s. 142–151. (współautor: Maria Witek)
- Witek W.** Kilka uwag o architekturze folwarcznej na Pomorzu Zachodnim. [w:] Polsko-Niemiecka Konferencja „Zamki i rezydencje na Pomorzu”, Szczecin. 2006, s. 93–102.
- Witek W.** Idea projektu „żywy skansen Sławino” jako przykład ochrony krajobrazu kulturowego. [w:] Historia i Kultura Ziemi Sławieńskiej, T. VI Gmina Darłowo, pod red. W. Rączkowskiego, J. Sroki, Sławno 2007, s. 317–339. (współautor: Maria Witek)
- Witek W.** Budownictwo administracji leśnej w gminie Sławno. [w:] Historia i Kultura Ziemi Sławieńskiej, T. VII Gmina Sławno, pod red. W. Rączkowskiego, J. Sroki, Sławno 2008, s. 233–270. (współautor: Maria Witek)
- Witek W.** Budownictwo ludowe (ryglowe) w gminie Będzino. [w:] Gmina Będzino. Z dziejów dawnych i nowych, red. A. Chudziński, Pruszcz Gdański – Będzino 2009, s. 169–190.
- Witek W.** Charakterystyka budownictwa folwarcznego w gminie Gryfice. [w:] Trzebiatów – Spotkania Pomorskie 2008, red. J. Kochanowska, Szczecin 2009, s. 175–190. (współautor: Maria Witek)

- Witek W.** Lapidaria – symbole (znaki, ślady) pamięci. [w:] Zabytkom na odsiecz! Szlakiem grodów, zamków i twierdz. Materiały opracowane z okazji obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa 2009 w województwie zachodniopomorskim, Szczecin 2009, s. 171–182 (współautor Maria Witek)
- Witek W.** Tradycyjne (ryglowe) budownictwo wiejskie w gminie Sianów. [w:] Historia i Kultura Ziemi Sławieńskiej, T. VIII, Krajobrazy Gminy Sławno, red. W. Rączkowski, J. Sroka, Sławno 2009, s. 269–296. (współautor: Maria Witek)
- Witek W.** Typologia wiejskich układów przestrzennych w gminie Sławno. [w:] Historia i Kultura Ziemi Sławieńskiej, T. IX, Krajobrazy Gminy Sławno, red. W. Rączkowski, J. Sroka, Sławno 2009, s. 173–204. (współautor: Maria Witek)
- Witek W.** Zespoły folwarczne w krajobrazie kulturowym gminy Polanów. [w:] Historia i Kultura Ziemi Sławieńskiej, T. X, Krajobrazy Gminy Sławno, red. W. Rączkowski, J. Sroka, Sławno-Polanów 2010, s. 305–330. (współautor: Maria Witek)
- Witek W.** Typologia budownictwa folwarcznego w gminie Płoty. [w:] Trzebiatów – Spotkania Pomorskie 2009, red. J. Kochanowska, Pruszcz Gdański – Trzebiatów 2010, s. 185–198. (współautor: Maria Witek)
- Witek W.** Zespoły folwarczne w gminie Gościno – charakterystyka układów przestrzennych i budownictwa. [w:] Dzieje Wsi Pomorskiej. Materiały z IX Międzynarodowej Konferencji Naukowej, red. A. Chudziński i R. Gaziński, Dygowo-Szczecin-Pruszcz Gdański 2010, s. 295–320. (współautor: Maria Witek)
- Witek W.** Budownictwo ryglowe w mieście i gminie Karlino. [w:] W poszukiwaniu tożsamości historycznej Karlina. T. I: do 1945 roku, red. A. Chudziński, Karlino-Pruszcz Gdański 2010, s. 215–238.
- Witek W.** Typologia budownictwa folwarcznego w gminie Brojce. [w:] Trzebiatów – Spotkania Pomorskie 2010, red. J. Kochanowska, Trzebiatów 2011, s. 175–186. (współautor: Maria Witek)
- Żenczykowski W.** 1946. Budownictwo ogólne, t. II. Instytut Badawczy Budownictwa, Warszawa

SPIS TREŚCI:

1. Wprowadzenie	6
1.1. Wstęp	6
1.2. Tradycja w architekturze – zagrożony element dziedzictwa kulturowego	7
1.3. Tradycja architektoniczna jako element krajobrazu, tożsamości kulturowej regionu i jego atrakcyjności turystycznej	9
2. Krajobraz wiejski Puszczy Drawskiej	11
2.1. Zróżnicowanie krajobrazu kulturowego Puszczy Drawskiej	11
2.1.1. Zmiany w krajobrazie wiejskim na przestrzeni wieków	11
2.1.2. Wpływ człowieka na kształtowanie krajobrazu wiejskiego, przykłady dobrych i niewłaściwych ingerencji człowieka w krajobraz	16
2.2. Charakterystyka krajobrazu wiejskiego, jego struktura, podział przestrzenny	18
2.2.1. Zespoły zabudowy wyróżniające się w krajobrazie	19
2.2.2. Zieleń komponowana w krajobrazie	20
2.3. Ochrona i kształtowanie tradycyjnego krajobrazu	24
3. Miasto, wieś, osada – formy osadnicze terenu Puszczy Drawskiej	26
3.1. Miasta na terenie Puszczy Drawskiej	27
3.2. Wsie i osady Puszczy Drawskiej	35
3.2.1. Cechy wsi o układzie owalnicy	37
3.2.2. Cechy wsi o układzie ulicówki	38
3.2.3. Cechy wsi z folwarcznych	39
3.2.4. Inne typy rozplanowania przestrzennego	40
4. Architektura domostw	43
4.1. W wiejskiej zagrodzie	43
4.1.1. Tradycyjne układy zagród w Puszczy Drawskiej	44
4.1.2. Funkcje i rozplanowanie zagrody	49

4.1.3. Zielona zagroda – zagospodarowanie otoczenia domostw, dobre wzorce	49
4.1.4. Zwierzęta w zagrodzie – wspieranie bioróżnorodności	52
4.2 Typy domów	57
4.2.1. Dom drewniany, wczoraj i dziś	57
4.2.2. Dom murowany, dom z czerwonej cegły, dom tynkowany, wczoraj i dziś	64
5. Tradycyjne układy konstrukcyjne, techniki i materiały budowlane	73
5.1. Konstrukcje drewniane	73
5.1.1. Konstrukcja wieńcowa	73
5.1.2. Konstrukcja sumikowo-łątkowa	76
5.1.3. Konstrukcja ryglowa	78
5.2. Konstrukcje murowane	82
5.2.1. Konstrukcje kamienne	82
5.2.2. Konstrukcje ceglane	85
5.2.3. Konstrukcje mieszane kamienno-ceglane	87
5.3. Domy z ziemi. Gлина w tradycji architektonicznej	89
5.3.1. Co to jest glina	91
5.3.2. Właściwości gliny	91
5.3.3. Zastosowanie gliny w tradycyjnym budownictwie wiejskim	93
5.3.4. Współczesne zastosowanie gliny – budownictwo ekologiczne	98
5.4. Tradycyjne pokrycia dachowe	98
6. Kolory, detale i ornamenty w tradycyjnej architekturze wiejskiej	103
6.1. Paleta barw Puszczy Drawskiej	103
6.2. Tradycyjny detal architektoniczny	105
6.2.1. Detale dachów	105
6.2.2. Detale ścian	106
6.2.3. Stolarka	115
6.2.4. Ganki	124

7. Architektura rezydencjonalno-folwarczna	129
8. Architektura sakralna	144
9. Co chronić i propagować w celu zachowania tradycyjnej i typowej architektury regionu Puszczy Drawskiej	157
9.1. Lokalna i regionalna tradycja w architekturze	157
9.2. Elementy, formy regionalizmu, cechy charakterystyczne architektury Puszczy Drawskiej	158
9.3. Propagowanie tradycyjnych cech zabudowy we współczesnym budownictwie oraz ochrona starych domów i osad dla zachowania dziedzictwa kulturowego mieszkańców Puszczy Drawskiej	160
9.4. Dotychczasowe doświadczenia i projekty realizowane w Polsce a propagujące ochronę walorów architektonicznych	162
9.4.1. Działalność skansenów i muzea etnograficzne, muzea wsi	162
9.4.2. Działalność organizacji pozarządowych	165
9.4.3. Konkursy na architekturę inspirowaną architekturą regionalną	168
9.4.4. Europejskie Dni Dziedzictwa	170
10. Spis ilustracji	172
11. Słowniczek pojęć. Objaśnienie trudniejszych pojęć występujących w tekście	179
12. Literatura. Krótki przegląd opracowań dotyczących tradycji architektonicznej	187

Drawieński Park Narodowy zamierza zostać regionalnym liderem ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie Puszczy Drawskiej. Narzędziem do osiągnięcia tego celu jest realizacja przedsięwzięcia „Ekomuzeum Rzeki Drawy”. Dodatkowo DPN zamierza promować ideę ekomuzeum, czyli muzeum otwartego, muzeum bez ścian, chroniącego i prezentującego walory przyrodnicze i kulturowe w ich naturalnym środowisku. W ramach „Ekomuzeum Rzeki Drawy” realizowany jest projekt „Ochrona tradycji architektonicznej Puszczy Drawskiej”.

Cele projektu „Ochrona tradycji architektonicznej Puszczy Drawskiej”:

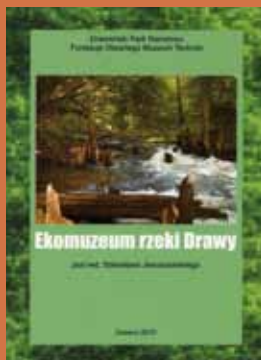
- **rozpoznanie i propagowanie tradycji architektonicznej wyróżniającej teren Pomorza Zachodniego i północnej części Wielkopolski od reszty Polski,**
- **prowadzenie edukacji w kierunku zachowania i kontynuacji lokalnej tradycji architektonicznej,**
- **ochrona zanikających elementów tradycyjnego krajobrazu kulturowego Puszczy Drawskiej,**
- **utworzenie szlaku tematycznego „Ochrona lokalnej tradycji architektonicznej i sadowniczej Puszczy Drawskiej”.**

Niniejszy przewodnik jest jednym z elementów tego projektu.

W ramach „Ekomuzeum Rzeki Drawy” Drawieński Park Narodowy realizuje również projekt „Geościeżka w dolinie Drawy” oraz „Ochrona lokalnej tradycji ogrodniczo-sadowniczej Puszczy Drawskiej”.

Ewa Wnuk Gładel, Drawieński Park Narodowy, autorka koncepcji „Ekomuzeum Rzeki Drawy”.

W ramach serii wydawniczej „Ekomuzeum Rzeki Drawy” ukazały się:

ISBN: 978-83-91895-1-8